

Ο λόγος

ανάγκη

της

ψυχής

Κείμενα Λογοτεχνίας
Γ' Γυμνασίου - Τεύχος Α'

Ο λόγος
ανόγκη
της
ψυχής

Κείμενα Λογοτεχνίας
Γ' Γυμνασίου - Τεύχος Α'

Ο λόγος
ανάγκη
της
ψυχής

Κείμενα Λογοτεχνίας
Γ' Γυμνασίου - Τεύχος Α'

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Αφροδίτη Αθανασοπούλου

Επίκουρη Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
Παν/μίου Κύπρου, Συντονίστρια της Ομάδας Σύνταξης

Βασιλική Σελιώτη

Φιλολόγος, Γραφείο Αναλυτικών Προγραμμάτων

Αλέξανδρος Μπαζούκης

Φιλολόγος, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

Παντελής Βουτουρής

Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας Παν/μίου Κύπρου,
Πρόεδρος της Επιτροπής Διαμόρφωσης Προγράμματος Σπουδών Λογοτεχνίας

•

Σύνδεσμος - Επιθεωρητής για τη Λογοτεχνία

Λοΐζος Αναστασιάδης

Ε.Μ.Ε. Φιλολογικών

Σχεδιασμός και ηλεκτρονική σελίδωση

Θεόδωρος Κακουλλής

Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων

Γενικός Συντονισμός

Χρίστος Παρπούνας

Συντονιστής Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων

Α΄ Έκδοση 2012 (Προκαταρκτική)

Εκτύπωση: Cassoulides Masterprinters Ltd

ISBN: 978-9963-0-4630-0

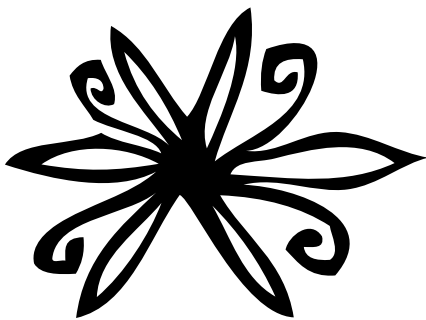
ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν σχολικό εγχειρίδιο αποτελεί την αναμενόμενη συνέχεια των προηγούμενων τευχών της σειράς *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής*, τα οποία εκδόθηκαν προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες εφαρμογής του νέου Προγράμματος Σπουδών του μαθήματος για την Α' και Β' Γυμνασίου. Είναι ευνόητο ότι όπως και εκείνα, έτσι και αυτό συντάχθηκε με τρόπο που να ανταποκρίνεται πλήρως στους στόχους του εν λόγω Προγράμματος, κατοχυρώνοντας τον ενιαίο και συνεκτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Το εγχειρίδιο αυτό δεν αποσκοπεί στο να αποτελέσει τη μοναδική πηγή από την οποία θα αντλούν οι φιλόλογοι λογοτεχνικά κείμενα προς διδασκαλία, συνιστά όμως αυτή τη στιγμή το πλέον παραδειγματικό σώμα κειμένων, ακριβώς επειδή η σύνταξή του αντανακλά τη φιλοσοφία των Νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων και θεμελιώνεται στις ειδικότερες αρχές οργάνωσης διδασκαλίας του νέου Προγράμματος Σπουδών Λογοτεχνίας.

Εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον επόπτη καθηγητή Παντελή Βουτουρή, στη συντονίστρια της συντακτικής επιτροπής επίκουρη καθηγήτρια Αφροδίτη Αθανασοπούλου, καθώς και στο σύνολο της συντακτικής επιτροπής και στους υπόλοιπους συντελεστές της έκδοσης συγχάιροντας όλους θερμά.

Δρ Ζήνα Πουλλή

Διευθύντρια Μέσης Εκπαίδευσης

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Γενικά

Το τεύχος αυτό αποτελεί τμήμα του σχολικού εγχειριδίου για τη Γ΄ Γυμνασίου, το οποίο αποτελεί τη συνέχεια της σειράς *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής* για την Α΄ και Β΄ Γυμνασίου. Η συγκεκριμένη σειρά χρησιμοποιείται από την προηγούμενη σχολική χρονιά (2011-12) για τη διδασκαλία του μαθήματος της Λογοτεχνίας στη Μέση Εκπαίδευση. Η παρούσα έκδοση είναι επίσης *προκαταρκτική* και περιλαμβάνει ένα σώμα κειμένων, το οποίο καλύπτει την πρώτη από τις θεματικές ενότητες για τη Γ΄ τάξη του Γυμνασίου με τίτλο «**Οικουμενικές αξίες και Λογοτεχνία**». Αναμένεται να συμπληρωθεί με τις υπόλοιπες δύο ενότητες τις οποίες προβλέπει για την τάξη αυτή το νέο Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας, παίρνοντας έτσι την πλήρη του μορφή.

Ο όρος «προκαταρκτική έκδοση» δεν σημαίνει πρόχειρη αλλά σύμφωνη με τη φιλοσοφία και τις βασικές προδιαγραφές του νέου Προγράμματος Σπουδών για ένα **ανοιχτό** και **ευέλικτο** σώμα κειμένων που να ανταποκρίνεται στις διδακτικές ανάγκες του μαθήματος της Λογοτεχνίας, όπως αυτές καθορίζονται από τη *φύση* του αντικειμένου προσαρμοσμένη στο περιβάλλον της *σχολικής εκπαίδευσης*. Αυτή η έκδοση, λοιπόν, προτείνει μια επιλογή από *αντιπροσωπευτικά κείμενα, πεζά και ποιητικά*, της ελληνικής και ξένης γραμματείας (από μετάφραση), δυνάμει *ανανεώσιμα* –αφού αποτελούν «*παραδείγματα*»–, τα οποία δεν δεσμεύουν αλλά υποβοηθούν το έργο των εκπαιδευτικών, παρέχοντάς τους την απαιτούμενη ευελιξία, εντός λελογισμένων πλαισίων, να χειριστούν το υλικό διαφοροποιώντας το ανάλογα με τις απαιτήσεις, τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της κάθε σχολικής μονάδας, τάξης ή και τμήματος.

Η μόνη δέσμευση, τόσο για το προτεινόμενο εδώ υλικό όσο και για την ευελιξία των εκπαιδευτικών (οι οποίοι μπορούν να επιλέξουν και δικά τους κείμενα εγνωσμένης λογοτεχνικής αξίας), αφορά στην επίτευξη των εκάστοτε διδακτικών στόχων. Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών, σκοπός του μαθήματος δεν είναι να διδαχθούν συγκεκριμένα κείμενα, παγιωμένα και αναντικατάστατα, αλλά μέσω *παραδειγματικών λογοτεχνικών κειμένων να επιτευχθούν οι στόχοι*, όπως αυτοί προσδιορίζονται λεπτομερώς για κάθε βαθμίδα, τάξη και θεματική ενότητα, και ελέγχονται με βάση συγκεκριμένους «*δείκτες επιτυχίας*» στο Αναλυτικό Πρόγραμμα.

Περιεχόμενα – Μεθοδολογία

Το Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας διέπεται από ένα νέο μεθοδολογικό πνεύμα, το οποίο δίνει έμφαση στη **σύγκριση και αντιπαραβολή** ενός λογοτεχνικού κειμένου με άλλα κείμενα, σύγχρονα, παλαιότερα και ξένα – ενίοτε και με άλλες μορφές τέχνης. Με τον τρόπο αυτό, αναδεικνύεται η *συνομιλία* των κειμένων γύρω από τον ίδιο θεματικό άξονα, αλλά και η *ιστορικότητα και διαχρονική εξέλιξη* των θεμάτων και τρόπων της λογοτεχνικής δημιουργίας, αφενός σε σύγκριση με άλλες μορφές δημιουργικής έκφρασης και, αφετέρου, σε *διαθεματική διασταύρωση* με άλλα ανθρωπογνωστικά πεδία (την Ιστορία, την Ψυχολογία, την Αγωγή του πολίτη κ.ο.κ.). Το πνεύμα αυτό αντανακλάται στη ακολουθία των κειμένων στο βιβλίο και, ιδίως, στο περιεχόμενο των ερωτήσεων – δραστηριοτήτων, οι οποίες στην πλειονότητα των περιπτώσεων αφορούν δύο ή περισσότερα κείμενα.

Τα κείμενα που προτείνονται στο βιβλίο είναι αρκετά, κι αυτό ήταν μια σκόπιμη, εν πολλοίς και αναγκαία επιλογή, προκειμένου να παρουσιαστούν οι πολλαπλές πτυχές αλλά και οι διαφορετικές όψεις κάθε θέματος, οι οποίες αναδεικνύονται από τα κείμενα – με λίγα λόγια, η ποικιλία και πολυσημία του «κόσμου της λογοτεχνίας». Το σώμα των κειμένων επαυξάνεται και άλλο, αν ληφθούν υπόψη και τα «παράλληλα» ή, καλύτερα, συμπληρωματικά κείμενα στις δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στο Βιβλίο του εκπαιδευτικού. Η ίδια πολυφωνία –η οποία στην ουσία σημαίνει **διευρυμένη δυνατότητα επιλογών**– απηχείται και στην ποικιλία των ερωτήσεων - δραστηριοτήτων. Η λογική, εν ολίγοις, που πρυτάνευσε ήταν πως όσα περισσότερα κείμενα και ερωτήσεις έχουν στη διάθεσή τους οι φιλόλογοι τόσο πιο άνετα μπορούν να οργανώσουν τη διδασκαλία τους σύμφωνα με την παραπάνω στόχευση (πιο σφαιρική ανάδειξη του διδασκόμενου θέματος ή φαινομένου).

Από το προτεινόμενο οπτικοακουστικό υλικό, ένα μέρος (απαγγελίες ή μελοποιήσεις ποιημάτων) είναι λειτουργικά ενταγμένο στο σώμα των κειμένων, ώστε μαθητές και εκπαιδευτικοί να μπορούν άμεσα να το αξιοποιήσουν στη διδασκαλία. Στο τέλος της ενότητας, μαζί με προτάσεις λογοτεχνικών βιβλίων για περαιτέρω ανάγνωση, παρατίθεται σε πληρέστερη μορφή τέτοιο υλικό, ώστε να φαίνονται οι προεκτάσεις και διασυνδέσεις των υπό εξέταση κειμένων με άλλες μορφές τέχνης και τρόπους έκφρασης. Εντούτοις, η *οργανική αξιοποίηση* των παραπάνω σε σχέση με τα λογοτεχνικά κείμενα γίνεται, και αναδεικνύεται ανάγλυφη, στο **Βιβλίο του εκπαιδευτικού**.

Κείμενα

Η παρουσίαση των Κειμένων ακολουθεί τις βασικές προδιαγραφές που θέτει το Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας για *ενιαίο κορμό της ύλης, συνεκτικότητα* ως προς τους διδακτικούς στόχους κάθε θεματικής ενότητας και *καταλληλότητα* των κειμένων, αφενός σε σχέση με τη λογοτεχνική τους αξία/πρωτοτυπία και αφετέρου σε σχέση με το γνωστικό επίπεδο των μαθητών και μαθητριών.

Σημειωτέον ότι κάθε θεματική ενότητα έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες, που καθιστούν επιβεβλημένη τη διάκριση και κατάταξη των κειμένων σε επιμέρους υποενότητες. Τα κείμενα σε αυτές κατανέμονται σύμφωνα με στοιχειώδεις όρους ειδολογικής διαφοροποίησης (ανάλογα με το αν είναι πεζιά ή ποιήματα, αν υπάρχουν στη λαϊκή ή την επώνυμη λογοτεχνική παράδοση, ποιο «κειμενικό είδος» εκπροσωπούν κ.ο.κ.)

Προτάσσονται σύντομα **εισαγωγικά σημειώματα**, τα οποία δεν αξιάνουν βιοεργογραφική ή γραμματολογική πληρότητα (η οποία καλύπτεται σε άλλου είδους «βιβλία αναφοράς»: Βιογραφικά Λεξικά και Ιστορίες της Λογοτεχνίας), αλλά αποσκοπούν στο να δώσουν έναν *βασικό προσανατολισμό* σε διδάσκοντες και μαθητές για τον συγγραφέα, το είδος του κειμένου και το θέμα του. Είναι ευνόητο ότι τέτοια σημειώματα τελούν υπό διαρκή εμπλουτισμό (κι είναι στη διακριτική ευχέρεια των εκπαιδευτικών να το πράξουν), αρκεί ο στόχος να παραμένει πάντοτε ο ίδιος: όχι ένα αναλυτικό «βιογραφικό σημείωμα», αλλά ένα επιλεκτικό σύνολο από γραμματολογικά και βιογραφικά στοιχεία που κρίνονται αναγκαία για τον φωτισμό της σχέσης του δημιουργού και του κειμένου του με το θέμα και τη λογοτεχνική παράδοση στην οποία ανήκει.

Για τη διευκόλυνση των χρηστών του βιβλίου, και όπως επιβάλλει η φιλολογική δεοντολογία, στο τέλος κάθε κειμένου δηλώνεται η **πηγή** από την οποία αντλήθηκε, έντυπη ή ηλεκτρονική (το ίδιο ισχύει γενικά για το υλικό που χρησιμοποιείται, όχι μόνο για τα κείμενα). Δίνεται επίσης **γλωσσάρι**, όπου απαιτείται –ιδίως σε περιπτώσεις διαλεκτικών ή παλαιότερων κειμένων, ενίοτε και ξένων– για την επεξήγηση όρων που θεωρήθηκε ότι θα δυσκόλευαν την κατανόηση των μαθητών και μαθητριών.

Επισημαίνεται ότι ειδικά για κείμενα της παλαιότερης γραμματείας, λαϊκής και επώνυμης (δημοτικά τραγούδια, κείμενα του 19ου αιώνα κ.τ.ό.), και φυσικά στα διαλεκτικά, διατηρήθηκε με ελάχιστες προσαρμογές η **ορθογραφία** των εκδόσεων, ώστε οι μαθητές και μαθήτριες να έχουν άμεση εικόνα αυτού που ορίζεται ως «παλαιότερη» ή «διαλεκτική» παραγωγή (η γραφή, ως γνωστόν, συνιστά ουσιώδες μέρος της *μορφής* των κειμένων). Δεν συνέβη το ίδιο με τα κείμενα της ξένης λογοτεχνίας, καθώς αυτά παρέχονται ούτως ή άλλως σε μετάφραση, οπότε η ορθογραφία τους εκσυγχρονίστηκε.

Ειδικότερες διευκρινίσεις

Αναφορικά με τα **προτεινόμενα βιβλία για ανάγνωση**, ο κατάλογος είναι ανοιχτός: οι εκπαιδευτικοί μπορούν να κομίσουν και τις δικές τους προτάσεις για βιβλία, υπό τη διττή ευνόητη προϋπόθεση αυτά να έχουν αναγνωρισμένη λογοτεχνική αξία και να σχετίζονται με τα θέματα της κάθε ενότητας. Βασική επιδίωξη εδώ είναι η *στοχευμένη* καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας των μαθητών και μαθητριών γύρω από έναν συγκεκριμένο θεματικό πυρήνα. Η επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου σταδιακά μπορεί να μεταβάλει τη νοοτροπία του ενός λογοτεχνικού βιβλίου, το οποίο μέχρι τώρα διδασκόταν και εξεταζόταν με προσημειωμένες ερωτήσεις-απαντήσεις καθιστώντας την ανάγνωση της λογοτεχνίας ρουτίνα και σύμβαση.

Τα ίδια ισχύουν και για τις *έγκυρες* πηγές πρόσθετου **οπτικοακουστικού υλικού**, έντυπες ή ηλεκτρονικές, που μπορούν να υποστηρίξουν εποικοδομητικά τη διδασκαλία κάθε ενότητας: ο έλεγχος της εγκυρότητας των πηγών στις οποίες θα ανατρέχουν οι μαθητές και οι μαθήτριες επαφίεται, πρωτίστως και ευλόγως, στους ίδιους τους εκπαιδευτικούς.

Ειδική αναφορά χρειάζεται να γίνει στο ακανθώδες ζήτημα της **επιλογής των κειμένων** και της **χρήσης αποσπασμάτων**. Όσα προηγήθηκαν δίνουν το βασικό περίγραμμα των όρων της επιλογής μας. Ας προστεθεί και τούτο: πρόθεση αυτού του βιβλίου δεν είναι να αναπαραγάγει τον λογοτεχνικό «κανόνα» ούτε να φτιάξει έναν νέο (αυτό είναι δουλειά των γραμματολόγων και ιστορικών της Λογοτεχνίας), αλλά να αξιοποιήσει τον ισχύοντα κανόνα, κάνοντας μια επιλογή από αξιόλογα έργα της δικής μας και της ξένης λογοτεχνίας για τις διδακτικές ανάγκες του μαθήματος, σύμφωνα με το πνεύμα του νέου Προγράμματος Σπουδών.

Πρόκειται δηλαδή όχι τόσο για μια «ανθολογία», με τη συνήθη έννοια του όρου, όσο μάλλον για μια επιλογή, ένα «απάνθισμα» -που δεν σημαίνει βέβαια συνονθύλευμα- κειμένων με καθαρά *παραδειγματικό* ή *αντιπροσωπευτικό* χαρακτήρα. Θα πρέπει, επομένως, να κριθεί όχι με γνώμονα το σύνηθες *αξιολογικό* κριτήριο μιας ανθολογίας (οι συντάκτες του παρόντος βιβλίου δεν νιώθουν ότι το έργο τους ήταν αυτό), αλλά με το μέτρο, και τον βαθμό, της ανταπόκρισης των προτεινόμενων κειμένων στους διδακτικούς στόχους και σκοπούς του μαθήματος, έτσι όπως ορίζονται αυτοί στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας. Το βασικό κριτήριο ήταν εύληπτα κείμενα, τα οποία φωτίζουν –άρα εμπλουτίζουν και τη διδακτική προσέγγιση– με νέες ή αθέατες όψεις των θεμάτων που συγκροτούν το γνωστικό και αξιακό περιεχόμενο της κάθε ενότητας και κατατείνουν στην καλλιέργεια των προσδοκώμενων δεξιοτήτων από πλευράς μαθητών και μαθητριών.

Συστατικό μέρος αυτών των προσαρμογών είναι και τα **αποσπάσματα**. Η αναπόφευκτη αποσπασματικότητα των λογοτεχνικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια είναι μια πραγματικότητα που δοκιμάζει τη φιλολογική συνείδηση των συντακτών (δουλεύουμε *εξ ανάγκης* και *αναπόφευκτα* με «χωρία» πεζογραφημάτων και με «μέρη» εκτενών ποιημάτων). Σε ό,τι αφορά στη συγκεκριμένη έκδοση, η γενική απόφαση ήταν να κρατήσουμε εκείνα τα χωρία ή μέρη που χρησιμεύουν περισσότερο

για τη συνομιλία των κειμένων μεταξύ τους και για τον λογοτεχνικό γραμματισμό. Ειδικότερα στα ποιητικά κείμενα, προσπαθήσαμε να περιορίσουμε τις τομές όπου κρινόταν απολύτως αναγκαίο, είτε λόγω της έκτασης του ποιητικού σώματος είτε για στίχους που προϋπέθεταν από τους μαθητές μια ωριμότητα και μια πραγματογνωσία που δεν αντιστοιχούσε στην ηλικία τους.

Προλαμβάνοντας, από την άλλη, την ενδεχόμενη αιτίαση ότι επιλέχθηκαν κείμενα πιο πλούσια σε ερεθίσματα από αυτά που μπορούν να απορροφήσουν, ηλικιακά και γνωστικά, μαθητές της Γ΄ Γυμνασίου, το ζήτημα επιλύεται από την ίδια την οργάνωση και την ευελιξία του Προγράμματος Σπουδών. Σ' αυτό προβλέπεται ρητά ότι τα ίδια κείμενα μπορούν να ανακαλούνται και σε επόμενες τάξεις, επομένως το σώμα των κειμένων δεν είναι «κλειστό», για ορισμένη τάξη ή/και θεματική ενότητα, αλλά ανοιχτό και στην εσωτερική του δυναμική (προέκταση).

Σε τελική ανάλυση, **κείμενα και δραστηριότητες θα δοκιμαστούν** και όποια απ' αυτά κριθούν, κατά γενική ομολογία, ως μη λειτουργικά, θα αντικατασταθούν από άλλα. Η συνδρομή επομένως του συνόλου της εκπαιδευτικής κοινότητας, διδασκόντων και διδασκομένων, δεν είναι απλώς ευκαία αλλά κρίσιμη. Αυτό είναι το νόημα ενός ανοιχτού σώματος κειμένων σε ένα ευέλικτο Πρόγραμμα Σπουδών, που αναγνωρίζει τον ρόλο των ανθρώπων οι οποίοι το κάνουν πράξη. Η συντακτική ομάδα ευελπιστεί ότι η αναγκαία ανατροφοδότηση «από τη βάση» θα είναι συνεχής, συμβάλλοντας στη διαρκή αναθεώρηση και ανανέωση του διδακτικού υλικού.

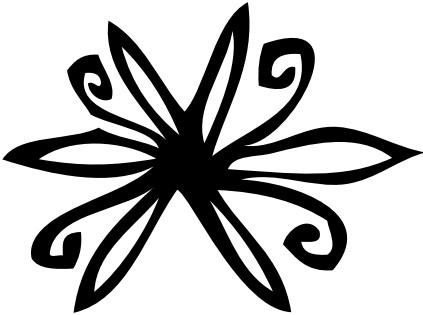
Εκτός από τα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής, που υπογράφουν το παρόν σημείωμα, η έκδοση αυτή θα ήταν αδύνατον να ολοκληρωθεί, ειδικά στον σύντομο χρόνο που της δόθηκε, χωρίς την επιμονή, την υπομονή, τη φιλολογική επάρκεια και τον ακάματο μόχθο των φιλολόγων Βασιλικής Σελιώτη του Γραφείου Αναλυτικών Προγραμμάτων και Αλέξανδρου Μπαζούκη της Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων, οι οποίοι στελέχωσαν επίσης τη Συντακτική Ομάδα.

Θα ήταν επίσης αδύνατον να φτάσει έγκαιρα στα χέρια της εκπαιδευτικής κοινότητας, δίχως την αρωγή του Συντονιστή της Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων, Χρίστου Παρπούνα, του γραφίστα Θεόδωρου Κακουλλή και της λειτουργού της Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων Μαρίνας Άστρα. Εξυπακούεται ότι η τελική ευθύνη του εγχειρήματος βαραίνει τη Συντακτική Ομάδα, αλλά οι ευχαριστίες απευθύνονται απλόχερα και σε αυτούς.

Για την Ομάδα Σύνταξης

Αφροδίτη Αθανασοπούλου (Συντονίστρια)

Παντελής Βουτουρής (Γενικός επόπτης)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ και ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Α. ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ – ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Θέλει αρετήν και τόλμην η Ελευθερία...

Ρήγας, <i>Θούριος</i> (απόσπασμα)	17
Ανδρέας Κάλβος, «Εις Σάμον» (απόσπασμα)	18
Διονύσιος Σολωμός, <i>Ελεύθεροι Πολιορκημένοι</i> [Η νύχτα της Εξόδου] (σχεδιάγραμμα β' και σχεδιάγραμμα γ')	19
Κωνσταντίνος Καβάφης, «Θερμοπύλες»	21
Νίκος Καζαντζάκης, <i>Ο καπετάν Μιχάλης</i> (απόσπασμα)	22
Οδυσσεύς Ελύτης, <i>Άξιον Εστί</i> [Τα πάθη – Ανάγνωσμα Τρίτο – Η μεγάλη έξοδος]	25
Γιάννης Μπεράτης, <i>Το πλατύ ποτάμι</i> (απόσπασμα)	26
Ζήσης Σκάρος, «Ο λύκος δε διαλέγει» (απόσπασμα)	30
Ιάκωβος Καμπανέλλης, <i>Μαουτχάουζεν</i> (απόσπασμα)	33
Λίνα Σολομωνίδου, <i>Ενθάδε κείται</i> (απόσπασμα)	35
Τάκης Χατζηαναγνώστου, <i>Ένας πολίτης ελεεινής μορφής</i> (απόσπασμα)	37
Γκυγιώμ Απολλιναίρ, «Το λαβωμένο περιστέρι και το συντριβάνι»	40
Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, <i>Ουδέν νεώτερον από το δυτικόν μέτωπον</i> (απόσπασμα)	41
Αντουάν ντε Σαιντ Εξυπερύ, <i>Γράμμα σ' έναν όμηρο</i> (απόσπασμα)	43
Άννα Φρανκ, <i>Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ</i> (απόσπασμα)	45
Μπέρτολτ Μπρεχτ, «Το κάψιμο των βιβλίων» «Ερωτήσεις κι αποκρίσεις»	47
Ελένη Βακαλό, «Πώς έγινε ένας κακός άνθρωπος»	48
Νίκος Εγγονόπουλος, «Essai sur l' inégalité des races humaines»	49

Β. ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Ελισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου, <i>Αυτοβιογραφία</i> (απόσπασμα)	50
Γκότχολντ Εφραίμ Λέσσιγκ, <i>Νάθαν ο σοφός</i> (απόσπασμα)	51
Αζίζ Νεσίν, <i>Ο καφές και η δημοκρατία</i> (απόσπασμα)	53
Σωτήρης Δημητρίου, «Το ποταμάκι με τους γυρίνους»	54
Κάουντι Κάλεν, «Περιστατικό»	56
Τζόουσι Σήμον Κόταρ, «Κι Εσύ τι Θ α Π ε ι ς;»	57
Κική Δημουλά, «Σημείο Αναγνωρίσεως»	58
Τζένη Μαστοράκη, «Η χαρά της μητρότητας»	59

Τόλης Νικηφόρου, «Όταν πεθαίνει ένα παιδί»	60
Βισουάβα Σιμπόρσκα, «Στη δύση του αιώνα»	61

Γ. ΤΑ ΟΠΛΑ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ – ΠΑΝΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΙΔΑΝΙΚΑ

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Τα Πτερόεντα Δώρα»	63
Νίκος Καββαδίας, «Αγαπάω»	64
Νικηφόρος Βρεττάκος, «Τα όπλα»	65
Άννα Αχμάτοβα, <i>Ρέκβιεμ</i> (απόσπασμα)	66
Ναζίμ Χικμέτ, «Για τη ζωή»	67
Γουίλιαμ Ερν. Χένλεϊ, «Invictus» [Ανίκητος]	68
Μίλτος Σαχτούρης, «Το ψωμί»	69
Πωλ Ελύαρ, «Αθήνα» (απόσπασμα)	70
Πάμπλο Νερούδα, <i>Γενικό Άσμα</i> [Τη γη τη λένε Χουάν, XIII] (απόσπασμα)	71
Νίκος Εγγονόπουλος, <i>Μπολιβάρ</i> (απόσπασμα)	72
Μιχάλης Πασιαρδής, «Ωδή στον Ερνέστο Γκουεβέρα»	74
Γιάννης Ρίτσος, <i>Αποχαιρετισμός</i> (απόσπασμα)	75
Τάσος Λειβαδίτης, «Αν θέλεις να λέγεσαι άνθρωπος» (απόσπασμα)	76

Παράλληλες δραστηριότητες	78
---------------------------	----

Πηγές προέλευσης εικόνων	84
--------------------------	----

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΕΣ και αξίες, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΡΗΓΑΣ

Θούριος

Ως πότε, παλικάρια, να ζούμεν στα στενά,
μονάχοι σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά;
Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπωμεν κλαδιά,
να φεύγωμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;
Να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα, και γονείς,
τους φίλους, τα παιδιά μας, κι όλους τους συγγενείς;
Καλλιό 'ναι μίας ώρας ελεύθερη ζωή,
παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή!

[...]

Σ' Ανατολή και Δύση και Νότον και Βοριά
Για την πατρίδα όλοι νά 'χωμεν μια καρδιά
Στην πίστιν του καθέναν ελεύθερος να ζει,
στην δόξαν του πολέμου να τρέξωμεν μαζί.
Βούλγαροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμοί,
αράπηδες και άσπροι, με μια κοινή ορμή,
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ξακουσθή.

[...]

Η Ελληνική Ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία,
επιμ. Αλέξανδρος Αργυρίου, Σοκόλης, Αθήνα 1990

Παναγιώτης Ζωγράφος-Στρατηγός Μακρογιάννης,
Ο Ρήγας φέρνει το σπάρο της ελευθερίας

Οι θούριοι ήταν φλογερά τραγούδια με φιλελεύθερο περιεχόμενο που σκοπό είχαν να διεγείρουν το αγωνιστικό πατριωτικό αίσθημα των υπόδουλων λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκαλώντας συγκίνηση και ενθουσιασμό. Εκείνος που γνώρισε τη μεγαλύτερη διάδοση γράφτηκε από τον Ρήγα Βελεστινλή ή Φεραίο (1757-1798), ο οποίος υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του νεοελληνικού Διαφωτισμού και εμβληματική μορφή της προετοιμασίας του Αγώνα κατά την προεπαναστατική περίοδο. Ο Ρήγας ανέπτυξε έντονη επαναστατική δραστηριότητα και τελικά συνελήφθη μαζί με άλλους συνεργάτες του από τους Αυστριακούς και παραδόθηκε στα χέρια των Τούρκων, οι οποίοι τον εκτέλεσαν στο Βελιγράδι. Στα αποσπάσματα φανερώνεται τόσο η εθνεγερτήρια πρόθεση όσο και το παμβαλκανικό πολιτικό του όραμα.

Ακούστε παράλληλα...

- Μελοποιημένο το απόσπασμα σε μουσική Χρήστου Λεοντή και ερμηνεία Νίκου Ξυλούρη: <http://youtu.be/78OcEJBpmgM> ή σε μουσική Ιωάννη Τράντα και ερμηνεία από τη χορωδία «Εθινεώς»: <http://youtu.be/qQfWf8jda7g>

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ

Εις Σάμον

Ο ζακυνθινός Ανδρέας Κάλβος (1792-1869), ομότεχνος και συμπατριώτης του Διονύσιου Σολωμού, συνέθεσε μια σειρά από πατριωτικές Ωδές (1819, 1824, 1826) που διακρίνονται για τη λυρική ορμή τους, αλλά και την ιδιότυπη στιχουργική και γλώσσα. Η οδή «Εις Σάμον» ανήκει στη δεύτερη συλλογή, Τα Λυρικά (1826), η οποία εκδόθηκε στη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας και είναι εμπνευσμένη από αυτόν.

¹χάλκεον: χάλκινο· ²νον αληθείας: αληθινό νόημα· ³νόμιζε: θεώρησε

Όσοι το χάλκεον¹ χέρι
βαρύ του φόβου αισθάνονται,
ζυγόν δουλείας ας έχωσι·
θέλει αρετήν και τόλμην
η ελευθερία.

Αυτή (και ο μύθος κρύπτει
νον αληθείας²) επτέρωσε
τον Ίκαρον· και αν έπεσεν
ο περωθείς κ' επνίγη
θαλασσωμένος·

Αφ' υψηλά όμως έπεσε,
και απέθανεν ελεύθερος.—
Αν γένης σφάγιον άτιμον
ενός τυράννου, νόμιζε³
φρικτόν τον τάφον.

[...]

Ανδρέας Κάλβος, *Ωδαί*, επιμ. Στέφανος Διαλησμάς,
Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1988

Κωνσταντίνος Παφένης,
Η αποθέωση του Αθανάσιου Διακόνου (λεπτομέρεια)

Ακούστε παράλληλα...

- Μελοποιημένο το απόσπασμα σε μουσική Μίκη Θεοδωράκη και ερμηνεία Μαρίας Φαραντούρη: <http://www.greektube.org/content/view/141081/2/>, <http://youtu.be/thTKITAUNBQ>

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

Ελεύθεροι Πολιορκημένοι

[Η νύχτα της Εξόδου]
Σχέδιασμα Β'

9

Ετούτ' είν' ύστερη νυχτιά· όλα τ' αστέρια βγάνει·
Ολονυχτίς ανέβαινε η δέηση, το λιβάνι.

Ο Αράπης! τραβηγμένος από τη μυρωδιά που εσκορπούσε το
θυμίαμα, περιέργος και ανυπόμονος, με βιαστικά πατήματα
πλησιάζει εις το τείχος,

Και απάνου, ανάγκη φοβερή! σκυλί δεν τού 'λυχτάει.²

Και ακροάζεται· αλλά τη νυχτική γαλήνη δεν αντίσκοβε³ μήτε
φωνή, μήτε κλάψα, μήτε αναστεναγμός· ήθελε πης ότι είχε
παύσει η ζωή· οι ήρωες είναι ενωμένοι και, μέσα τους, λόγια
λένε

Για την αιωνιότητα, που μόλις τα χωράει·
Στα μάτια και στο πρόσωπο φαίνονται οι στοχασμοί τους·
Τους λέει μεγάλα και πολλά η τρίςβαθη ψυχή τους.
Αγάπη κι έρωτας καλού τα σπλάχνα τους τινάζουν·
Τα σπλάχνα τους κι η θάλασσα ποτέ δεν ησυχάζουν·
Γλυκιά κι ελεύθερ' η ψυχή σα νά 'τανε βγαλμένη,
Κι υψώναν με χαμόγελο την όψη τη φθαρμένη.

Σχέδιασμα Γ'

12

Και βλέπω πέρα τα παιδιά και τες αντρογυναίκες
Γύρου στη φλόγα π' άναψαν, και θλιβερά τη θρέψαν
Μ' αγαπημένα πράματα και με σεμνά κρεβάτια,
Ακίνητες, αστέναχτες, δίχως να ρίξουν δάκρυ·
Και 'γγίζ⁴ η σπίθα τα μαλλιά και τα λιωμένα ρούχα·
Γλήγορα, στάχτη, να φανής, οι φούχτες να γιομίσουν.

13

Είν' έτοιμα στην άσπονδη πλημμύρα των αρμάτων
Δρόμο να σχίσουν τα σπαθιά, κι ελεύθεροι να μείνουν,
Εκείθε με τους αδελφούς, εδώθε με το χάρο.

Διονύσιος Σολωμός, *Άπαντα*, τ. Α': *Ποιήματα*, επιμ. – σημ.
Λίνος Πολίτης, Ίκαρος, Αθήνα 61993

Ο επανήσιος Διονύσιος Σολωμός (1798-1857), κορυφαία μορφή του Ρομαντισμού και θεμελιωτής της νεότερης λογοτεχνίας μας σε δημοτική γλώσσα, αναγνωρίζεται ως ο πρώτος «εθνικός ποιητής» του ελληνικού κράτους. Έγραψε μέσα στον Αγώνα, με νεανική ορμή, τον Ύμνο εις την Ελευθερίαν (1823), οι δύο πρώτες stroφές του οποίου αποτελούν τον Εθνικό μας ύμνο. Το έργο ζωής του, όμως, είναι οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, σύνθεμα εμπνευσμένο από την αντίσταση και την ηρωική Έξοδο των Μεσολογγιτών τον Απρίλιο του 1826, μετά από μακρά και επίπονη πολιορκία. Σε αυτό εξαιρείται το μεγαλείο του αγώνα των Μεσολογγιτών, οι οποίοι, παρά τη σκληρότατη δοκιμασία, δεν υποκύπτουν, ενώ η θυσία τους αναδεικνύεται σε παγκόσμιο πρότυπο ηθικής ελευθερίας, αφού οι πολιορκημένοι επέλεγον συνειδητά τον θάνατο από τη σκλαβιά, όπως δείχνουν τα αποσπάσματα.

¹ **Αράπης**: το Μεσολόγγι πολιορκούσε τουρκοαιγυπτιακός στρατός·

² **λυχτάει (αλυχτάει)**: γαβγίζει·

³ **αντίσκοβε**: τάραζε, έκοβε·

⁴ **'γγίζ'**: αγγίζει

Ακούστε παράλληλα...

- Μελοποιημένο το πρώτο απόσπασμα (Σχεδίασμα Β΄) σε μουσική Γιάννη Μαρκόπουλου και ερμηνεία Μάριου Φραγκούλη: <http://youtu.be/iMMpebolcQE>
- Το δεύτερο απόσπασμα (Σχεδίασμα Γ΄) σε αφήγηση Άννας Συνοδινού και μελοποιημένο από τον Γιάννη Μαρκόπουλο με ερμηνευτές τον Λάκη Χαλκιά, τον Μάριο Φραγκούλη και τον Αλκίνοο Ιωαννίδη: <http://youtu.be/CEP6qqU3IU>

Θεόδωρος Βρυζάκης, *Η έξοδος του Μεσολογγίου*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΒΑΦΗΣ

Θερμοπύλες

Τιμή σ' εκείνους όπου στην ζωή των
ώρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες.
Ποτέ από το χρέος μη κινούντες¹
δίκαιοι κι ίσοι σ' όλες των τες πράξεις,
αλλά με λύπη κιόλας κι ευσπλαχνία²
γενναίοι οσάκις είναι πλούσιοι, κι όταν
είναι πτωχοί, πάλ' εις μικρόν γενναίοι,
πάλι συντρέχοντες¹ όσο μπορούνε²
πάντοτε την αλήθεια ομιλούντες,
πλην χωρίς μίσος για τους ψευδομένους.

Και περισσότερη τιμή τούς πρέπει
όταν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν)
πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος,
κι οι Μήδοι επί τέλους² θα διαβούνε.

Κ. Π. Καβάφης, *Τα ποιήματα*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1992

Ο αλεξανδρινός Κ. Π. Καβάφης (1863-1933) είναι από τους μεγαλύτερους νεοέλληνες ποιητές, ενώ έχει κατακτήσει σημαντική θέση και στην παγκόσμια λογοτεχνία μέσα από τις μεταφράσεις που γνώρισε το έργο του. Τόσο η γλώσσα όσο και η στιχουργική μορφή των ποιημάτων του υπήρξαν ιδιόρρυθμες και πρωτοποριακές για την εποχή του. Σε πολλά από τα ποιήματά του χρησιμοποιεί ως πρώτη ύλη ιστορικά πρόσωπα ή περιστατικά της Αρχαιότητας, με σκοπό να μιλήσει αλληγορικά για αξίες και στάσεις που έχουν διαχρονική και οικουμενική ισχύ. Το συγκεκριμένο ποίημα δημοσιεύτηκε το 1903.

¹συντρέχοντες: βοηθώντας
²επί τέλους: στο τέλος

Ακούστε παράλληλα...

- Τον ζωγράφο Γιάννη Τσαρούχη να διαβάζει το ποίημα στον ψηφιακό δίσκο «Ο Γιάννης Τσαρούχης διαβάζει Καβάφη στο σπίτι του Ανδρέα Εμπειρίκου» από τις εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2004
- Μελοποιημένο το ποίημα σε μουσική Γιάννη Πετρίτση και ερμηνεία Αλέξανδρου Χατζή: <http://youtu.be/bynTfi7Jbw0>

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Ο καπετάν Μιχάλης

Ο Καπετάν Μιχάλης (1953) είναι ένα από τα τελευταία μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957) και αναφέρεται στην Κρητική Επανάσταση του 1889. Ο ήρωας του έργου, ο καπετάν Μιχάλης, έχει τάξει τον εαυτό του στον βωμό του χρέους και της θυσίας μέχρι να ελευθερωθεί η Κρήτη από τους Τούρκους και τελικά πέφτει μαχόμενος σε αυτόν τον αγώνα. Το απόσπασμα παρουσιάζει τον εκατόχρονο πατέρα του, τον καπετάν Σήφακα, να μαθαίνει γράμματα από τον εγγονό του, για να τα χρησιμοποιήσει ως μια ακόμα πράξη αντίστασης κατά του κατακτητή.

Ήλιος σήμερα λαμπερός, ο ουρανός καταγάλανος, κρούσταλλο ο αγέρας. Δυο τρία σπουργίτια κατέβηκαν στην χιονισμένη αυλή του παππού και σκάλιζαν και τσιμπολογούσαν το χιόνι· το Θρασάκι είχε προβάλει έξω μ' ένα κομμάτι ψωμί, γέμισε η αυλή σπουργίτια λιμασμένα.¹

— Παππού, παππού, φώναζε το Θρασάκι και τού 'δειχνε τα σπουργίτια.

Μα αυτός είχε μαζευτεί στη γωνιά, ομπρός από το αναμμένο τζάκι και κοίταζε ακίνητος, αμίλητος, τις φλόγες που άγλειφαν κι έτρωγαν κι έκαναν στάχτη τα ξύλα. Μέρες τώρα δε μιλούσε, όλο και χλώμαζε και βούλιαζε σε σκοτεινούς λογισμούς· κάποια τον είχε κυριέψει έγνοια μεγάλη.

Έθρυσε² το Θρασάκι όλο το ψωμί στα σπουργίτια, μπήκε μέσα.

Την ώρα εκείνη ο παππούς σηκώνονταν· είχε παραγγείλει και τού 'φεραν από το Καστέλι έναν τενεκέ κόκκινη μπογιά και μια βούρτσα· στράφηκε, έγνεψε στο Θρασάκι.

— Πάρε την μπογιά, Θρασάκι μου, και πάμε. Να τη, στη γωνιά· και δώσ' μου εμένα τη βούρτσα.

— Πού θα πάμε, παππού;

— Τώρα θα δεις· μόνο γρήγορα, τώρα που δε χιονίζει.

Πρόβαλαν στην ξώπορτα· παππούς κι εγγονός στάθηκαν και κοίταξαν κάτω το χωριό, ασάλευτο, βουβό, κουκουλωμένο στα χιόνια... Τι μάγια είναι ετούτα, τι ασπρίλα τα σπίατα, οι πέτρες, οι δρόμοι, πόσον όλα είχαν ομορφύνει, τα ξύλα, τα κουρέλια, τα χαλάσματα, σκεπασμένα από το αφράτο ανέγγιχτο χιόνι! Το Θρασάκι δεν αποχόρταινε να βλέπει πώς μεταμορφώθηκε το χωριό σε μια νύχτα.

Έβγαλε από το ζωνάρι του το μεγάλο χρωματιστό μαντίλι του ο παππούς κι άρχισε να καθαρίζει την πόρτα από το χιόνι.

— Έμπα μέσα, Θρασάκι, είτε, πάρε ένα πανί, καθαρίζε και συ.

Άστραψε κατακάθαρο το ξύλο· έσκυψε ο παππούς, ξεκαπάκωσε τον τενεκέ, βούτηξε τη βούρτσα.

— Στ' όνομα του Θεού! μουρμούρισε.

— Τι θα κάμεις, παππού;

— Τώρα θα δεις!

Σήκωσε τη βούρτσα κι άρχισε αργά, προσεχτικά, να γράφει με την κόκκινη μπογιά, στην πόρτα, το πρώτο γράμμα: Ε, ύστερα Λ, ύστερα Ε πάλι...

¹λιμασμένα: πολύ πεινασμένα ²έθρυσε: έτριψε

— Α! φώναξε το Θρασάκι, κατάλαβα!

Ο παππούς χαμογέλασε:

— Κατάλαβες τώρα γιατί μ' έπιασε η λόξα να μάθω γράμματα; έκαμε. Είχα το σκοπό μου· θα γεμίσω το χωριό, δε θ' αφήσω τοίχο, θ' ανέβω και στο καμπαναριό, θα πάω και στο τζαμί και θα γράψω: Ελευτερία ή Θάνατος! Ελευτερία ή Θάνατος, πριν να πεθάνω.

Μιλούσε κι έγγραφε με χοντρές πινελιές τα μαγικά λόγια. Και κάθε τόσο έγερνε πίσω το κεφάλι, καμάρωνε τα γραφτά του. Δεν μπορούσε ακόμα να το χωρέσει ο νους του, τι μυστήριο είναι ετούτο, να σημαδεύεις μερικές γιώτες και κουλούρες κι από αυτές να βγαίνει μια φωνή, σα νά 'ταν στόματα ανθρώπου, χείλια και λαρύγγια και σπλάχνα και φώναζαν.

— Μα αλήθεια, Θρασάκι, ρωτούσε κάθε τόσο τον εγγονό του, αλήθεια πώς τα σημάδια αυτά είναι πράματα ζωντανά και μιλούνε; Πώς γίνεται και μιλούνε; Μέγας είσαι, Κύριε!

Φώναζε τώρα η ξώπορτά του, κάμποσην ώρα στέκουνταν και την καμάρωνε. Δεν ήταν πια ετούτη πόρτα, ήταν αυτός ο ίδιος, ο καπετάν Σήφακας, ήταν τα δυο φύλλα της καρδιάς του που φώναζαν.

— Καλά τό 'γραψα, Θρασάκι μου; ρώτησε ανήσυχος· δεν έκαμα λάθος;

— Σου βάζω δέκα, παππού, άριστα! έκαμε ο εγγονός και γέλασε.

— Ε, πάμε παραπέρα!

Βρήκαν παραπέρα, στο απογύρισμα του δρόμου, έναν τοίχο, δεν τον είχε χτυπήσει το χιόνι, βούτηξε πάλι τη βούρτσα ο παππούς, πήρε φόρα. Έγραφε, έγγραφε, τράβηξε παραπέρα, έγγραφε, πιτσίλιζαν οι μπογιές τα γένια του, έπεφταν στα στιβάνια³ του, λέρωναν το μείτανογελέκο⁴ του, μα αυτός δε χαμπάριζε.⁵ Ιερή φλόγα τον είχε συνεπάρει· όπου έβρισκε τοίχο καθαρό, στρωτό, μιαν πόρτα μεγάλη, στέκουνταν, και δώσ' του ζωγράφιζε τα μαγικά σημάδια· κι ο τοίχος που ήταν πριν βουβός και κιοτής,⁶ έβγαζε τώρα φωνή και διαλαλούσε παλικαρίσια τη λαχτάρα του· η πόρτα, το ξύλο το αμίλητο, πετούσε ψυχή, μιλούσε, θαματοουργούσε σαν τίμο ξύλο.

Είχε πάρει πια το χέρι του το κολάι της γραφής, πετούσε. Έφτασε στην πλατεία του χωριού· εκεί 'ταν το σκολειό, η εκκλησιά, το τζαμί· πιο πέρα ο καφενές. Βούτηξε τη βούρτσα στην μπογιά, άρχισε από την πόρτα του σκολειού: Ελευτερία ή Θάνατος! Δύο γέροι πρόβαλαν από τον καφενέ:

— Ε, ε καπετάν Σήφακα, πότε τά 'μαθες τα γράμματα; Τι γράφεις, τι έπαθες;

— Αποχαιρετώ, αποκρίθηκε ο παππούς, χωρίς να στραφεί, σας αφήνω ένα λόγο, το στερνό, να με θυμάστε.

— Τι λόγο;

— Ελευτερία ή Θάνατος! φώναξε το Θρασάκι.

Κούνησαν οι γέροι το κεφάλι τους, μπήκαν μέσα.

— Πάει, αγγελοσκιάχτηγε⁷ ο γερο-Σήφακας, μουρμούρισαν, ζυγώνει ο Χάρος.

Ο παππούς στάθηκε τώρα απόξω από το τζαμί· κατακάθαροι οι τοίχοι, καινουργιοασπρισμένοι, η πόρτα κίτρινη.

³στιβάνια: μπότες· ⁴μείτανογελέκο: γιλέκο με παραδοσιακό κέντημα· ⁵δε χαμπάριζε: δεν καταλάβαινε τίποτα· ⁶κιοτής: δειλός· ⁷αγγελοσκιάχτηγε: εδώ, ξεμωράθηκε (ως προμήνυμα θανάτου)

— Ανακάτεψε, Θρασάκι, την μπογιά μ' ένα ξύλο, είπε ο γέρος, εδώ θα βάλω τα δυνατά μου· θα κοτσάρω σε κάθε γράμμα και μαν ουρά για στολίδι· τώρα θα δεις! είπε και δώσ' του ανεβοκατέβαζε τη βούρτσα, με περίσσια τώρα τέχνη, απάνω στην κίτρινη πόρτα.

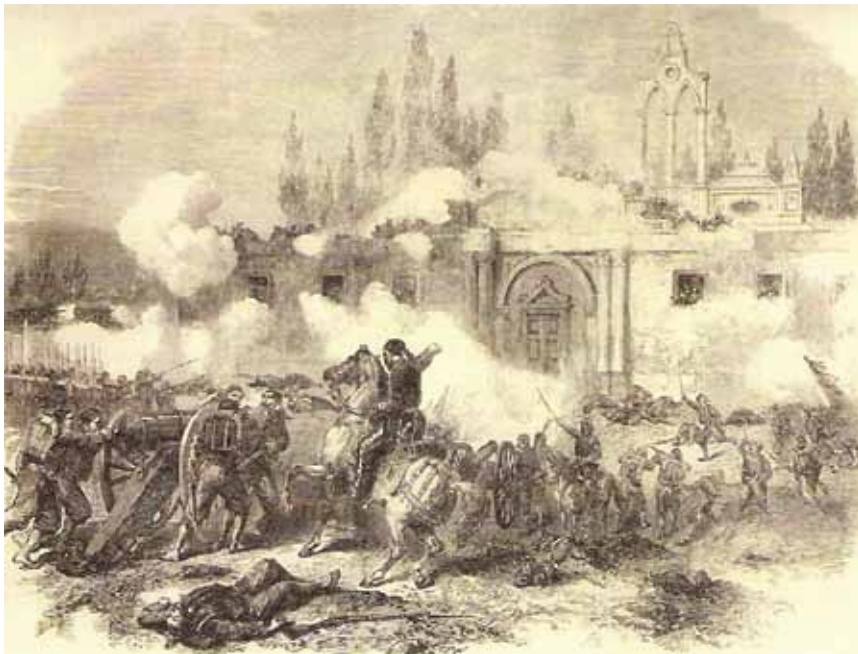
Τέλεψε, κουράστηκε.

— Πάμε τώρα σπίτι, είπε, κουράστηκα. Άλλη μέρα η εκκλησιά· θα πάρω και μια ανεμόσκαλα· λέω ν' ανεβώ ψηλά στο καμπαναριό, και θέλει γερά κότσια.

— Μην γκρεμιστείς, παππού· θ' ανέβω κι εγώ.

— Όχι, εγώ, επίμενε ο γέρος, εγώ· πάμε τώρα!

Νίκος Καζαντζάκης, *Ο καπετάν Μιχάλης (Ελευτερία ή Θάνατος)*,
Εκδ. Ελένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1981

Το ολοκαύτωμα του Αργαδίου, 1866 (γκραβούρα)

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ

Άξιον Εστί

Τα Πάθη – Ανάγνωσμα τρίτο – Η μεγάλη έξοδος¹

Το Άξιον Εστί (1959) αποτελεί κορυφαία ποιητική σύνθεση του βραβευμένου με Νόμπελ ποιητή Οδυσσέα Ελύτη (1911-1996). Χωρίζεται σε τρία μέρη που έχουν τίτλο Η Γένεσις, Τα Πάθη, Το Δοξαστικόν. Στα Πάθη ο Ελύτης παρουσιάζει τις δοκιμασίες από τον πόλεμο του 1940, τη γερμανική Κατοχή και ό,τι ακολούθησε μετά από αυτήν, παραλληλίζοντας τα δεινά του ελληνικού λαού με εκείνα του Χριστού. Από άποψη δομής, τα Πάθη αποτελούνται από ψαλμούς, ωδές και αναγνώσματα –όπως το παρακάτω–, τα οποία ανακαλούν τον λόγο της Βίβλου, αλλά και αφηγήσεις λαϊκών αγωνιστών-απομνημονευματογράφων της Επανάστασης.

ΤΙΣ ΗΜΕΡΕΣ εκείνες έκαναν σύναξη μυστική τα παιδιά και λάβανε την απόφαση, επειδή τα κακά μαντάτα² πλήθαιναν στην πρωτεύουσα, να βγουν έξω σε δρόμους και σε πλατείες με το μόνο πράγμα που τους είχε απομείνει: μια παλάμη τόπο κάτω από τ' ανοιχτό πουκάμισο, με τις μαύρες τρίχες και το σταυρουδάκι του ήλιου. Όπου είχε κράτος κι εξουσία η Άνοιξη.

Και επειδή σίμωνε η μέρα που το Γένος είχε συνήθιο να γιορτάζει τον άλλο Σηκωμό,³ τη μέρα πάλι εκείνη ορίσανε για την Έξοδο. Και νωρίς εβγήκανε καταμπροστά στον ήλιο, με πάνου ως κάτω απλωμένη την αφοβιά σα σημαία, οι νέοι με τα πρησμένα πόδια που τους έλεγαν αλήτες. Και ακολουθούσανε άντρες πολλοί, και γυναίκες, και λαβωμένοι με τον επίδεσμο και τα δεκανίκια. Όπου έβλεπες άξαφνα στην όψη τους τόσες χαρακιές, πού 'λεγες είχανε περάσει μέρες πολλές μέσα σε λίγην ώρα.

Τέτοιας λογής αποκοιτιές,⁴ ωστόσο, μαθαίνοντας οι Άλλοι,⁵ σφόδρα ταράχθηκαν. Και φορές τρεις με το μάτι αναμετρώντας το έχει τους, λάβανε την απόφαση να βγουν έξω σε δρόμους και σε πλατείες, με το μόνο πράγμα που τους είχε απομείνει: μία πήχη φωτιά κάτω απ' τα σίδερα,⁶ με τις μαύρες κάνες και τα δόντια του ήλιου. Όπου μήτε κλώνος μήτε ανθός, δάκρυο ποτέ δεν έβγαλαν. Και χτυπούσανε όπου νά 'ναι, σφαλώντας τα βλέφαρα με απόγνωση. Και η Άνοιξη ολοένα τους κυριέυε. Σα να μην ήτανε άλλος δρόμος πάνω σ' ολάκερη τη γη, για να περάσει η Άνοιξη παρά μονάχα αυτός, και να τον είχαν πάρει αμίλητοι, κοιτάζοντας πολύ μακριά, πέρ' απ' την άκρη της απελπισιάς, τη Γαλήνη που έμελλαν να γίνουν, οι νέοι με τα πρησμένα πόδια που τους έλεγαν αλήτες, και οι άντρες, και οι γυναίκες, και οι λαβωμένοι με τον επίδεσμο και τα δεκανίκια.

Και περάσανε μέρες πολλές μέσα σε λίγην ώρα. Και θερίσανε πλήθος τα θηρία, και τους εμάζωξαν. Και την άλλη μέρα εστήσανε στον τοίχο τριάντα.

Οδυσσέας Ελύτης, *Το Άξιον Εστί*, Ίκαρος, Αθήνα 1994

Ακούστε παράλληλα...

- Τον Μάνο Κατράκη να διαβάξει το συγκεκριμένο ανάγνωσμα: <http://youtu.be/Xv9mVh8xJVk>

¹Έξοδος: ο εορτασμός της επετείου της 25ης Μαρτίου το 1942 από τη νεολαία της κατεχόμενης τότε Αθήνας απόκτησε χαρακτήρα διαδήλωσης υπέρ της ελευθερίας και αντιμετώπιστηκε βίαια από τις κατοχικές δυνάμεις· ²μαντάτα: ειδήσεις που κατέφταναν για μαζικές εκτελέσεις και βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών από τους Βούλγαρους, με σκοπό την προ-σάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης· ³τον άλλο Σηκωμό: εννοεί την ελληνική επανάσταση του 1821· ⁴αποκοιτιές: παρόλομες πράξεις· ⁵οι Άλλοι: εννοεί τους κατακτητές· ⁶σίδερα: εδώ, τα όπλα

Το πλατύ ποτάμι

Το πλατύ ποτάμι (πρωτοδημοσιευμένο το 1946 και σε τελική μορφή το 1965) ανήκει στα λογοτεχνικά κείμενα-μαρτυρίες που αναφέρονται στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940. Ο συγγραφέας του Γιάννης Μπεράτης (1904-1968) υπηρέτησε ως εθελοντής στον πόλεμο αυτό με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού· αποστολή του ήταν να μεταδίδει προπαγανδιστικά μηνύματα προς τους αντιπάλους, καθώς ήταν γνώστης της ιταλικής γλώσσας. Στο έργο καταγράφει με απλό και άμεσο τρόπο τις εμπειρίες και αναμνήσεις του από το μέτωπο. Ο συγγραφέας δεν εστιάζει σε επικές μάχες ή κατορθώματα, αλλά στο ήθος και τον σεμνό ηρωισμό των συμπολεμιστών του, τα οποία σκιαγραφούνται με λιτό ύφος και συγκρατημένη διάθεση θαυμασμού. Τα στοιχεία αυτά δίνουν στο μυθιστόρημα έναν αντιπολεμικό και βαθιά ανθρώπινο χαρακτήρα. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, δύο έλληνες στρατιώτες που μεταφέρουν ως «κήρυκες» (=απεσταλμένοι) ένα μήνυμα ανακωχής στις εχθρικές ιταλικές γραμμές διηγούνται μετά την επιστροφή τους στον διοικητή Σγουρό όσα είδαν και έζησαν στην «άλλη μεριά» του μετώπου.

Η ώρα περνούσε. Ο Σγουρός ανησυχούσε πολύ για τους «κήρυκες» που δεν επιστρέφανε. Τι διάολο! Τι διάολο πάθανε, έλεγε κάθε τόσο. Μα σε κάποια στιγμή ένας στρατιώτης πήδηξε ανάμεσά μας κι είπε βιαστικά: «Ήρθανε! Ήρθανε, κύριε Διοικητά!».

Ο Σγουρός τινάχτηκε ολόρθος: Μπρος, λοιπόν! Φέρ' τους. Τι τους κρατάς;

Είναι ακόμη κάτω, κύριε Διοικητά. Τηλεφώνησε ο «Τέταρτος»¹ πως φτάσανε κι ανεβαίνουν.

Γρήγορα! Γρήγορα! Νά 'ρθουν γρήγορα! αδημονούσε² ο Σγουρός που τότε καθότανε και τότε σηκωνότανε πάλι απότομα για να κοιτάξει γύρω του το σκοτάδι, βάζοντας για προφύλαγμα πάν' απ' τα μάτια του την ανοιγμένη παλάμη του.

Μετά καμιά δεκαριά λεφτά παρουσιάστηκαν κι οι δυο τους, λαχανιασμένοι μα χαρωποί και γελαστοί, όπως όταν πριν ξεκινήσουν.

Κατεβήκανε, όπως τους είπε, και σαλπίζανε, έλεγε ο λοχίας – αυτός κράταγε ψηλά (όπως πάλι τού 'πε) το κοντάρι με το άσπρο πανί...

Καλά καλά, αυτά τα ξέρουμε, τον διέκοφτε ο Σγουρός. Σας ακούσαμε. Μετά; Μετά να μας πεις.

Μετά όλο και πλησιάζανε κι όλο σαλπίζανε. Ο Δημήτρης, από δω, θα του φουσκώσανε τα πλεμόνια...

Ναι, ναι – λοιπόν;

Ε! δεν έχει λοιπόν, κύριε Διοικητά. Προχωρήσανε ώς τις γραμμές τους, κι όταν τις είδανε, σταματήσανε και περιμένανε – προσοχή! όπως πάλι τους είχε πει.

Ναι, παιδί μου. Μετά, σου λέω, ξεφυσούσε κι αναταραζότανε σύγκορμος ο Σγουρός, πού 'χε πάλι καθίσει δίπλα στη φωτιά και την ανασκάλευε και τη γέμιζε ολόκληρη μ' ένα ξύλο που είχε αρπάξει από κάπου δίπλα του.

Μετά, αφού περιμένανε λίγα λεφτά, από κάτι απέναντί τους χαρακώματα ξεπεταχτήκανε καμιά δεκαριά στρατιώτες κι ένας επιλοχίας, του φαίνεται... Ρηγά χαρακώματα, κύριε Διοικητά, τίποτα της προκοπής – κι ήρθανε σ' αυτούς σιγά σιγά με προτεταμένα τα όπλα

¹ο «Τέταρτος»: ενν. λόχος ²αδημονούσε: ανυπομονούσε

τους, άκου! Σα να φοβόντουσαν! Ενώ αυτοί οι δυο τους μένανε πάντα ακίνητοι και προσοχή. Τότε χαιρέτισα κι έβγαλα απ' την τσέπη μου το γράμμα και τους έδειχνα. Μα σαν πλησιάσανε πιο πολύ ακόμη κι είδανε καλά την άσπρη σημαία, όλα αλλάξανε μεμιάς, κύριε Διοικητά. Ποιος ξέρει τι τους πέρασε απ' το μυαλό – μα να σου πω την αλήθεια, νομίζω πως τους φάνηκε πως τους φέρνουμε Ειρήνη. Ε! και τότε να δεις αγκαλιάσματα και φιλιά και περιποίηση και ζήτω και χοροπηδήματα από παντού. Βλέπεις δεν ήξερα να μιλάω – κι ούτε καταλάβαινα, να πάρ' η οργή, τι μου λέγανε.

Ο Δημήτρης, ο σαλπικτής, δίπλα του, κουνούσε σε κάθε φράση που έλεγε επιβεβαιωτικά το κεφάλι του και κοιτούσε αλληλοδιαδόχως έμμονα πότε το Σγουρό, πότε εμένα, πότε εκείνον μέσα στα μάτια, έτσι με κάποια έκφραση θαυμασμού και ικανοποίησης, μα σα να μην είχε λάβει κι αυτός μέρος σ' όλα αυτά κι ήτανε ένας απλός ακροατής, σαν κι εμάς. Ήτανε φανερό πως ο λοχίας τού επιβαλλότανε και πως αυτός, ό,τι και νά 'κανε, ήτανε και θά 'μενε πάντα στη ζωή του ένας κομπάρσος.³

Τότε τους βάλανε στη μέση και προχωρήσανε όλοι μαζί για το χωριό.[...]

[...] Κι έτσι, όπως είπε, όλοι μαζί και χωρίς να συναντάνε πουθενά κανέναν άλλο – μα ψυχή πετούμενη που μας λέει – φτάσανε τα πρώτα σπίτια του χωριού. Εκεί, κύριε Διοικητά, εκεί είναι μαζεμένοι όλοι τους κι ας του τρυπήσουν αυτουνού τη μύτη αν είναι αλλιώς. Στα σπίτια, και κάτω απ' τα σπίτια θά 'χουνε κάνει τα αμπριά⁴ τους – μέσα και κάτω απ' τα θεμέλια δηλαδή. Να, ας το πει κι ο Δημήτρης.

Ο Δημήτρης είπε κι αυτός: «Ναι».

Περνάγαμε, εξακολούθησε ο λοχίας, κι όλα τα παράθυρα ανοιγόντουσαν και μας κοιτούσαν – τό 'να κεφάλι πάνω στ' άλλο (εγώ τουλάχιστον, και για δικό μου λογαριασμό, τους υπολογίζω αυτούς εκεί μέσα ως τρεις λόχους, κύριε Διοικητά), έτσι στα μουγκά και με περιέργεια που δεν ξέρανε τι είναι. Και μετά, αφού προχωρήσανε αρκετά μες στο χωριό, μας μπάσαν σε μια μεγάλη αυλή και μας κάναν νοήματα να περιμένουμε. Αυτός κρατούσε πάντα το γράμμα, όπως τού 'χανε πει, και δεν τό 'δινε σε κανέναν αν δεν παρουσιαζόταν κάποιος «επικεφαλής» για να το δώσει επίσημα. Γύρω τους είχε μαζευτεί ένα τέτοιο μπουλούκι από φαντάρους Ιταλούς, που τους τρώγανε με τα μάτια τους, θαρρείς, κύριε Διοικητά, κι

Ανάπαυλα από τις επιχειρήσεις στο αλβανικό μέτωπο

³κομπάρσος: δευτερεύον βουβό πρόσωπο, συνήθως στο θέατρο· ⁴αμπριά (το αμπρί): καταφύγιο, ορύγματα στο εσωτερικό των χαρακωμάτων

όλο γυροφέρνανε γύρω τους.

Επιτέλους, από κείνη τη μεσιανή πορτούλα βγήκε κάποιος – ανθυπολοχαγός θες ήτανε; Υπολοχαγός; Πού να ξέρει κι αυτός που αυτοί οι διαόλοι φορούν άστρα κι αστράκια παντού, από κουμπότρυπα μέχρι κολάρο – και στάθηκε κι αυτός προσοχή μπροστά μας. Χαιρέτησα, χαιρέτησε κι αυτός, και τού ’δωσα το γράμμα, που το πήρε και ξαναχώθηκε μες στο σπίτι.

Καλά, καλά. Πολύ καλά, έλεγε ο Σγουρός που παιδευότανε πάντα με τη φωτιά αν και με τα μάτια του κολλημένα στο πρόσωπο του ορθού λοχία που φωτιζότανε κι αυτό κατακόκινο απ’ τις φλόγες.

Κι ύστερα όλοι αυτοί που ήτανε γύρω τους τους βάλανε κάπου να καθίσουν μες στην αυλή κι όλο γυρίζανε και γυροφέρνανε γύρω τους, αλλά και σε απόσταση, σάμπως νά ’τανε οι δυο τους τίποτα άγρια θεριά. Τότε σηκώθηκα, κι όπως μού ’χες πει, κύριε Διοικητά, τους τράταρα τσιγάρο. Στην αρχή δε ’θέλαν (κάναν δηλαδή πως δε θέλουν), μα σαν είδαν καλύτερα το κουτί τον «Άσσο», ριχτήκαν όλοι πάνω τους σα λιμασμένοι. Παπαστράτο! Παπαστράτο! Φωνάζανε όλοι μαζί – και δώσ’ του βουτιά στο πακέτο. Ε! σε τρία, για να μην πει πέντε λεφτά, κύριε Διοικητά, και τα δέκα πακέτα που μας είχατε δώσει για να τους μοιράσουμε, γενήκανε άφαντα.

– Ώστε τον ξέρουνε τον Παπαστράτο! Γελούσε ο Σγουρός κουνώντας βαριά το κεφάλι του, με τη στενή του κάσκα στην κορφή κορφή, δεξιά κι αριστερά πάν’ απ’ τους φλόγες.

– Αν τον ξέρουνε λέει! Όλοι σαν κοράκια πέσανε επάνω και σ’ ένα λεφτό δεν είχα πα πακέτο στις τσέπες μου, ούτε στο σακιδίό του ο Δημήτρης. Γλέντι τρικουβερτο κάνανε σου λέω, κύριε Διοικητά – χαρά κι άγιος ο Θεός! Ακόμη λίγο και θα χορεύανε.

– Καλά – και μετά;

Από μέσα (φαίνεται πως τα πράματα κάπου σκαλώσανε) ακούγανε συνεχώς (ας ήταν η πόρτα κλειστή) κουνουνίσματα κι αδιάκοπες τηλεφωνικές κλήσεις. Ε! που να πάρ’ η οργή που να μην ξέρει αυτός Ιταλικά να καταλάβει κάτι... Εκεί θά ’πρεπε νά ’ναι κάποιος που να ξέρει κάπως αυτά τα ιταλικά.

– Ξέρεις, Μπεράτη, τον διέκοψε ο Σγουρός, πως κάναμε μεγάλη βλακεία που δε σε ντύσαμε εσένα στρατιώτη, και δε σε στείλαμε; Ε! που να πάρει η ευχή!

– Εγώ, κύριε Διοικητά, θά ’μουνα πρόθυμος – αλλά, καταλαβαίνετε, πρώτη μέρα πού ’ρθα εδώ, κι έτσι ακατατόπιστος... δεν ήξερα ακόμη αν έχω το δικαίωμα να το ζητήσω... κι αφού δεν μού ’πατε και τίποτα...

– Και δεν τό ’λεγες, μωρέ παιδί! Και δεν τό ’λεγες! Αχ! Με κάνεις και σκάω τώρα, μωρέ Μπεράτη! – κι ο Σγουρός με το τακούνι της μπότας του κοπάνισε μια γερή στο καταφλογισμένο κούτσουρο που ήτανε δίπλα του.

Έλα, μωρέ λοχία – καλός και άξιος είσαι, μα κάνεις και δεκαπέντε ώρες να μας τα πεις, μωρέ παιδάκι μου.

Μα τι να σου πει, κύριε Διοικητά; Μήπως δε στα λέει...

– Είσαστε κουρασμένοι, παιδιά; Είπε άξαφνα ο Σγουρός.

Μπα που είναι κουρασμένοι! Και νά ’ναι λίγο κουρασμένοι, τι σημασία έχουν όλ’ αυτά, κύριε Διοικητά. Άκου λοιπόν, το παρακάτω. Δεν τους είπες να σου τα πουν όλα με το νι και με το σίγμα; Λοιπόν κουνουνούσανε από μέσα, κουνουνούσανε, και φαίνεται πως γινόταν μεγάλη φασαρία και πως δεν μπορούσαν να συνεννοηθούν και κάπως τά ’χανε χάσει, κύριε Διοικητά, έτσι που τους ήρθε ξαφνικά το γράμμα και δεν ξέρανε τι να κάνουν κι όλο ρωτούσαν από δω κι από κει για τι απάντηση να δώσουν και μου φαίνεται (ας μην καταλαβαίνω

ιταλικά) πως δεν μπορούσαν να βρουν τον αρμόδιο κι ο ένας τους ξαπόστελνε στον άλλον – μια χάβρα.⁵ χάβρα εβραϊκή δηλαδή, κύριε Διοικητά. Τους ακούγαμε, και μεις καθόμαστε απ' έξω, σε κείνο το παγκάκι που μας είχανε βάλει να καθίσουμε. Τώρα, μετά τα τσιγάρα, όλοι ήτανε δίπλα μας, γελούσαν κι όλο μας κάναν νοήματα – κι ένας λοχίας μέσα σ' ένα κράνος μάς έφερε να μας τρατάρει καφέ.

- Καφέ; Πώς καφέ μέσα στο κράνος; είπε ο Σγουρός.
- Ναι, καφέ με ζάχαρη' ανακατεμένα.
- Πώς καφέ με ζάχαρη;
- Να, έτσι, χοντροκομμένο καφέ με ζάχαρη ανακατεμένα.
- Και πώς το τρώνε αυτό; ρώταγε πάλι ο Σγουρός – έτσι;
- Ναι, έτσι, κύριε Διοικητά' με τη χούφτα.
- Άλλο και τούτο! – και λοιπόν;

– Καλό ήτανε, δε σου λέω όχι, μα να σου πω την αλήθεια, ούτ' εγώ, ούτε ο Δημήτρης, στην αρχή, θέλαμε να πάρουμε – μα καταλαβαίνεις, για να μη τους προσβάλεις... πήραμε, επιτέλους, από μια χούφτα ο καθένας κι είπαμε κι ευχαριστώ. Και τότε μας φέρανε από δυο άσπρα ψωμάκια του καθενός και τυρί μέσα σε ασημένιο χαρτί, και δώσ' του όλο και μαζευτόντουσαν γύρω μας, μας αγκαλιάζανε από παντού κι όλο κάτι λέγανε. Εκείνοι μιλούσαν ιταλικά, εμείς απαντούσαμε ελληνικά – ο Θεός κι η ψυχή τους τι καταλάβανε' όσο καταλάβαμε κι εμείς. (Ο λοχίας κι ο Δημήτρης γελούσανε, βγάζανε απ' τις τσέπες τους το τυρί και τα ψωμάκια για να μας τα δείξουν – κι όλο θέλανε να μας προσφέρουν κι εμάς).

Όχι, όχι, ευχαριστώ, έλεγε ο Σγουρός κι εγώ. Εμείς φάγαμε – ας τα κρατήσουν αυτοί.

Κάτσαμε πολλή ώρα έτσι, ώσπου βγήκε πάλι εκείνος ο αξιωματικός από μέσα και τού'δωσε τούτο δω το γράμμα. Κι άκου να δεις! τώρα μόλις διάταξε να τους δέσουνε τα μάτια (που τους τα δέσανε αμέσως με δυο άσπρα μαντίλια), στην επιστροφή, αφού στον ερχομό είχανε δει ό,τι είχανε να δούνε! Άκου παλαβομάρες, κύριε Διοικητά!

Ωστε έτσι, με κλεισμένα μάτια, τους γυρίσανε πίσω;

Ναι, έτσι, σα να παίζουμε την τυφλόμυγα τους πήραν και τους δυο τους κάτ' απ' τις μασχάλες, απ' τα δυο χέρια, και τους βγάλανε απ' την αυλή. [...]

Μετά μας πήραν έτσι και μας φέρανε ως εκεί πού 'χαμε πρωτοφτάσει, μας λύσανε τα μάτια κι όλο μας χαιρετούσανε με χειραψίες και μ' αγκαλιές τους ώμους. Στου Δημήτρη την τσέπη, σώνει και καλά, βάλανε έναν αναφτήρα, και στη δικιά μου – ούτε κι εγώ ξέρω πώς βρέθηκε – ένα σουγιά. Τι να πεις, κύριε Διοικητά; Τι να πεις; Νάτος ο αναφτήρας κι ο σουγιάς.

Ο Σγουρός περιεργαζότανε και τον ένα και τον άλλο πάνω απ' τη φωτιά, και μετά μου τους έδωσε και σε μένα.

Μπράβο, καλά τα καταφέρανε. Άιντε τώρα να ξεκουραστείτε. Πάρτε και τον αναφτήρα και το σουγιά σας και κρατήστε τους, έτσι για ανάμνηση, όταν με το καλό, δούμε καλή πατρίδα και γυρίσετε σπίτια σας. Άιντε – καληνύχτα. Και προσοχή μη στομαχιάσετε με τ' άσπρα ψωμάκια και το τυρί τους!

Ο λοχίας κι ο σαλπικτής ο Δημήτρης χαιρετίσανε γελώντας και με δύο τρία πηδήματα χαθήκανε μέσα στη νύχτα.

Γιάννης Μπεράτης, *Το πλατύ ποτάμι*, Ερμής, Αθήνα 1999

⁵χάβρα: Συναγωγή, εδώ μτφ. η οχλαγωγία

Ο λύκος δε διαλέγει

Ο συγγραφέας Ζήσης Σκάρος (ψευδώνυμο του Απόστολου Ζήση, 1917-1997) κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής (1941-1944) φυλακίστηκε στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου στην Αθήνα και βασανίστηκε από τους Ναζί. Από τις σκληρές αυτές εμπειρίες του προέκυψαν αυτοβιογραφικά κείμενα, όπως αυτό που παραθέτουμε εδώ.

[...] Στο θάλαμο 11 του μπλοκ 15 ήμασταν στοιβαγμένοι εκείνες τις μέρες πάνω από πενήντα άνθρωποι. Για να χωράμε είχαν στήσει γύρω στους τοίχους πατάρια. Τα καμόνια κουβαλούσαν συνέχεια. Έφεραν, έπαιρναν, κρεμούσαν – ο αριθμός των κρατουμένων δεν κατέβηκε ποτέ κάτω απ’ τους 30. Όσοι ήταν απ’ τους παλιότερους φάνταζαν ίδιοι κινούμενοι σκελετοί. Αποθήκη ανθρώπων είχε βαφτίσει κάποιος το μπλοκ 15. Κι ένας άλλος διόρθωσε: αποθήκη φαντασμάτων.

Το μπλοκ 15 στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου ήταν το χτίριο της απομόνωσης. Επικοινωνία δεν επιτρεπόταν με τον έξω κόσμο, δεν παίρναμε δέματα, ούτε και αγγαρείες κάναμε. Μέρα παρά μέρα μας έβγαζαν ένα τέταρτο της ώρας να περπατήσουμε στον κύκλο, μπροστά στο χτίριο. Το συσσίτιο ήταν πολύ λειψό. Μια φετίτσα ψωμί μάς έδιναν το μεσημέρι που αργότερα κόπηκε κι αυτή, κι ένα πιάτο μπιζελόζουμο ή αλατισμένο σκουμπρί.¹ Νερό μια φορά τη βδομάδα: για τον καθένα ένα κυπελάκι, όπου συχνά έπλεαν μικρά κόκκινα σκουλήκια σαν τρίγες. Γι’ αυτό πάντα προτιμούσαμε τη σούπα. Το σκουμπρί άναβε μέσα μας.

Πολλοί, για να ξεγελάνε τα δυο φοβερά στοιχεία της δίψας και της πείνας, άρπαζαν από κάτω, στον κύκλο, καμιά λεμονόφλουδα ή κάνα λιοκούκουτσο, που πετούσαν οι δεσμοφύλακες, και τα γλείφανε. Μα κάθε τέτοια απόπειρα μπορούσε να στοιχίσει δέκα βουρδουλίες με το σύρμα.

–Μη νομίζετε πως όλα τούτα γίνονται απρογραμμάτιστα, συνέχισε ο Λάιος· οι ναζήδες ξέρουν πως ο άνθρωπος κι ως τις τελευταίες του στιγμές μπορεί να παλεύει με τα μέσα της ψυχής και της θέλησης. Όσο πλησιάζει το τέλος τους τόσο αιστάνονται την ανάγκη να φαίνονται νικητές και πάνε να σπάσουν το ηθικό μας. Ο σκοπός τους μένει πάντα ο ίδιος, χωρίς εξαίρεση. Είναι σαν το λύκο που αίμα θέλει μονάχα, δε διαλέγει. [...]

Βρόντησε ανοίγοντας η πόρτα στον τοίχο και πρόσταξε ο δεσμοφύλακας κουνώντας το βούρδουλα.

— Ράους! Άλε ράους (όλοι έξω)!

Βγήκαμε στο προαύλιο και κάναμε δυάδες. Οι σκοποί με τα ταχυβόλα τους στον ώμο μάς έβαλαν στη μέση.

— Ζίγγε (τραγουδι)! έδωσε το σύνθημα να ξεκινήσουμε ο επικεφαλής.

Είχαμε συνηθίσει να φοβόμαστε και την ίδια μας τη φωνή. Μα η ελπίδα του λεύτερου αέρα του βουνού μάς έδωσε το κουράγιο ν’ αρχίσουμε το πιο αστείο τραγουδάκι, από κείνα π’ ακούγαμε κάθε πρωί, σαν τα εξωτερικά συνεργεία ξεκινούσαν για τις αγγαρείες.

Θα σου χτί – θα σου χτίσω ένα σπάτι
γύρω με – ρία, ρία, ρο,
γύρω με σκαλώματα.

¹σκουμπρί: είδος παστού ψαριού

Βγήκαμε απ' τη δυτική πύλη και στρίψαμε δεξιά, πλάι στον τοίχο. Λίγα μέτρα πιο πάνω απ' το στρατόπεδο ανεβήκαμε σ' ένα λόφο και μας σταμάτησαν στην κορφή. Η φρουρά έπιασε τις άκρες κι ο επικεφαλής κάτι είπε χειρονομώντας.

— Από εδώ, εξήγησε ένας κρατούμενος, θα παίρνουμε τα πετραδάκια που βρισκουμε και θα τα πετάμε πέρα, μακριά!

Δε μας φάνηκε δύσκολη δουλειά. Σαν τον άρρωστο που ύστερα από μακρόχρονη κατάκλιση πρωτοβγαίνει στο ύπαιθρο, χαιρόμαστε τον περίπατο, την άπλα του ορίζοντα, την κάθε μας κίνηση. Μα όσο περνούσε η ώρα δίχως καμιά αλλαγή, καμιά ανάπαυλα, με τη δίψα μέσα μας να σκάβει και τον ήλιο κατακούτελα τόσο η εξάντληση γινόταν αισθητή και το κορμί παραλούσε.

Ο λόφος ήταν μια πετρωτή ράχη, γεμάτη χαλίκι και βράχια, που κι ολόκληρο το στρατόπεδο να κουβαλιόταν εκεί, κοντά χίλιοι άνθρωποι, δε θα προλάβαινε σε μια μέρα να το καθαρίσει. Γύρω μας ούτ' ένα δεντράκι ούτ' ένα πράσινο φύλλο. Θυμάρι μονάχα έβλεπες να φυτρώνει πού και πού, ανάμεσα απ' τις πέτρες ή από καμιά σχηματιά βράχου. Ο ήλιος είχε ανεβεί αρκετά κι η τυφλωτική του λάμψη σκορπούσε πυρωμένη, σκεπάζοντας την Αθήνα με μια φασματική άχνα² που σε θάμπωνε. Στέγνωσε το σάλιο μας κι ο λαιμός έκαιγε. Δυο τρεις δοκίμασαν να καθίσουν. Έτρεξαν γυαγίζοντας οι σκοποί και τους μαστίγωσαν.

— Προσέξτε! Απαγορεύεται να κάθεστε! ακούστηκε μια φωνή.

Μερικοί είχαν βγάλει τα πουκάμισά τους και τα κάτασπρα κορμά τους κοκκίνισαν σαν καψαλισμένα.

— Μια παλάμη χλόη, μωρέ, ας ήταν κάπου να πέσω να βοσκήσω... ψιθύρισε ο Δημοράγκας.

Πιο πέρα είδα το Λάιο να ξεριζώνει μια τούφα θυμάρι και να τη βάζει στο κεφάλι του. Ένιωθα δυνατό πόνο στα μηλίγγια και θέλησα να κάνω το ίδιο. Μα ένα εσντέ³ πλησίασε το Λάιο και τού 'δωσε μια βουρδουλιά στο πρόσωπο. [...]

Μόλις αρχίσαμε να μπαίνουμε μέσα, είδαμε νά 'ρχεται απ' το βάθος του διαδρόμου ένας καθαριστής κρατώντας στα χέρια του ένα τενεκέ γεμάτο νερό. Αμέσως τότε χυμάλει καταπάνω του ένα παλικάρι, αρπάζει τον τενεκέ και χώνει τη μούρη του μέσα. Ήταν ο Ρόβας.

— Α! έκανε πειραγμένος ένας λοχίας που στεκόταν πλάι. Βγάζει το πιστόλι του και τ' αδειάζει στο κεφάλι του Ρόβα.

Την άλλη μέρα ξυπνήσαμε με διπλοσκοπιές. Κάθε πρωί, την ίδια ώρα, κοίταζε κάποιος όξω απ' το παράθυρο, κι αν έβλεπε στους πύργους στημένα πολυβόλα και διπλούς σκοπούς, καταλαβαίναμε πως θά 'χει εκτέλεση. Τους μελλοθάνατους, όσο νά 'ρθουν να τους πάρουν τα καμιόνια για τ' απόσπασμα, τους συγκέντρωναν στην αυλή του μπλοκ 15 και μπορούσαμε να τους μετράμε.

Σαρανταπέντε έφερναν τώρα απ' το στρατόπεδο. Δεν είχαν μαζί τους κουβέρτες κι αυτό ήταν απόδειξη πως δεν προοριζόνταν για μεταφορά.

Ο Δημοράγκας πήδησε απ' το πατάρι και κόλλησε το μάτι του στην κλειδαρότρυπα.

— Άλλους τρεις, είπε, κατέβασαν απ' το πάνω πάτωμα.

Ήταν φανερό πως πήγαιναν να συμπληρώσουν πενήντα. Κι ο κλήρος για τους δυο έπεφτε στο θάλαμό μας. Οι αναπνοές κρατήθηκαν. Η σιωπή έπηξε απ' την αγωνία. Ακούστηκαν

²φασματική άχνα: ο αντικατοπτρισμός που δημιουργείται στην ατμόσφαιρα σε μεγάλες θερμοκρασίες, ιδίως το καλοκαίρι.
³εσντέ: ο δεσμοφύλακας

βαριά βήματα στο τσιμέντο, κλειδιά στην πόρτα και στ' άνοιγμά της στάθηκε ο διοικητής του στρατοπέδου μ' έναν κατάλογο στα χέρια.

— Τεοντόρος Μπαλάφας.

— Παρών! ξεφώνισε κάποιος πνιγμένα, ξετρυπώνοντας κάτω απ' το πατάρι.

— Ράους!

Ο Μπαλάφας έσκυψε να μαζέψει τις κουβέρτες.

— Όχι κουβέρτας!

Κίνησε μουνδιασμένος ο Μπαλάφας, βγήκε στο διάδρομο.

— Μελετίος Ρόβας! διάβασε παρακάτω ο διοικητής.

— Ρόβας; Νιξ Ρόβας! Χτες καπούτ, βιάστηκε να εξηγήσει ο Δημοράγκας, που δεν είχε προφτάσει να γυρίσει στη θέση του, όταν άνοιξε η πόρτα.

Ο διοικητής μίλησε με τους σκοπούς, σκέφτηκε για μια στιγμή και στράφηκε στο Δημοράγκα.

— Κομ ντου! (έλα συ)

Μαρμάρωσε ο Δημοράγκας.

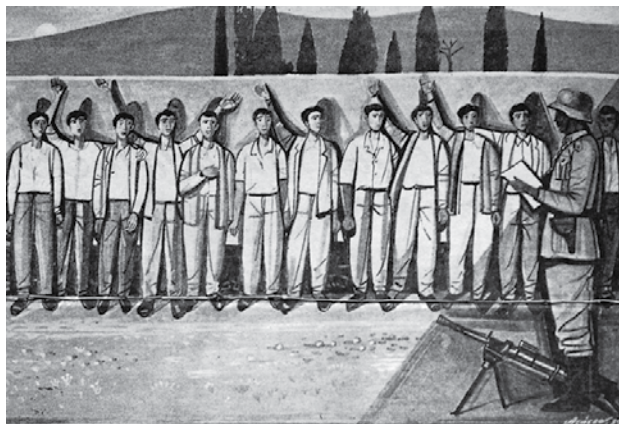
— Λος, λος, ράους! αγρίεψε ο διοικητής.

Ο Δημοράγκας έφερε ένα απορημένο βλέμμα γύρω, είδε το Λάιο, που τον κοίταζε και κείνος ολόρθος πάνω απ' το πατάρι όπου μέναμε, και τεντώνοντας περήφανα το κορμί του σήκωσε τη γροθιά του.

— Ζήτω η λευτεριά!

Έτρεξε όξω, και μια που είχε συμπληρωθεί ο αριθμός, ο διοικητής έκλεισε τον κατάλογο. Ο λύκος δε διαλέγει.

*Ανθολογία Ελληνικής Αντιστασιακής Λογοτεχνίας, 1941-1944 (τ. Ι: Πεζά),
επιμ. Έλλη Αλεξίου, Ηριδανός, Αθήνα 1965*

Α. Τάσος, *Η εκτέλεση των 200 Ελλήνων στην Καισαριανή*

ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΜΠΙΑΝΕΛΛΗΣ

Μαουτχάουζεν

Ο θεατρικός συγγραφέας Ιάκωβος Καμπανέλλης (1922-2011) συνελήφθη σε ηλικία εικοσιενός χρόνων από τους γερμανούς κατακτητές και μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Μαουτχάουζεν στην Αυστρία, όπου και κρατήθηκε μέχρι το 1945. Η εμπειρία «του επιζώντος» – που αποτελεί ταυτόχρονα μαρτυρία της ναζιστικής θηριωδίας αλλά και έναν ύμνο στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια– αποτυπώθηκε στο ομώνυμο αφηγηματικό έργο (από όπου και το απόσπασμα), καθώς και σε έναν κύκλο τραγουδιών που μελοποιήθηκαν από τον Μίκη Θεοδωράκη το 1966.

Ένα βράδυ το στρατόπεδο απ' άκρη σ' άκρη μιλούσε για τον Έλληνα που δούλευε στο συνεργείο των τιμωρημένων. Τα νέα τ'ά φεραν αυτοί που δούλευαν στο λατομείο κι είδαν από κοντά τι έγινε. Όταν το προσκλητήριο τελείωσε κι οι κρατούμενοι γύρισαν στις παράγκες, ο ένας τα είπε στον άλλον. Ο άλλος έτρεξε να τα πει στην παρέα του. Η παρέα σκόρπισε να μοιράσει τα νέα στις παράγκες. Οι παράγκες αδειάσανε, οι κρατούμενοι μαζεύτηκαν στους δρόμους να τα κουβεντιάσουν. Τέτοια νέα αναταράζανε το Μαουτχάουζεν. Ήταν σα μια κρυφή διανομή ελευθερίας.

Εμείς μάθαμε «τι έγινε» από τους Σέρβους μιναδόρους¹ που μέναμε μαζί στην ίδια παράγκα.

Ήταν μετά από το μεσημεριανό φαί. Ο Ες-Ες² επικεφαλής του συνεργείου των τιμωρημένων είχε ως εκείνη την ώρα ξεκάμει δεκαεφτά Εβραίους και Ρώσους αιχμαλώτους πολέμου.

Μόλις κάποιος παραπατούσε, έβαζε τους άλλους να τον σύρουνε στα συρματοπλέγματα του φράχτη. Εκεί ο Ες-Ες τον έχωνε ανάμεσα στο φράχτη και τον πυροβολούσε. Ύστερα έγραφε σ' ένα μπλοκ: «Ο υπ' αριθ. 137.566 κρατούμενος αποπειραθείς να δραπετεύσει εξετέλεσθη επί τόπου». Αυτή τη σημείωση την κρατούσε για τη βραδινή αναφορά. Έγραφε, όμως, άλλη μια και την καρφίτωνε πάνω στον σκοτωμένο: «Μόνο η πειθαρχία οδηγεί στην ελευθερία».

Σ' ένα ανέβασμα της σκάλας, ένας Εβραίος παραπατά. Ο Αντώνης τού 'καμε νόημα να πλησιάσει. Ο Εβραίος πλησίασε κι ο Αντώνης κράτησε το δικό του αγκωνάρι με το δεξιό και με τ' αριστερό ανασήκωσε το αγκωνάρι του Εβραίου. Όμως αυτό έγινε κοντά στη μέση της σκάλας. Έμενε ακόμα πολύ ανέβασμα. Ο Ες-Ες τους είδε και τους χώρισε. Διάταξε τον Εβραίο να τρέξει. Αυτός ανέβηκε λίγα σκαλοπάτια, ύστερα άφησε την πέτρα να πέσει και γονάτισε στο σκαλί. Ο Ες-Ες τον πλησίασε και του είπε ν' ανοίξει το στόμα. Ο Εβραίος άνοιξε το στόμα. Ο Ες-Ες έβγαλε το περιστροφικό, τό 'χωσε στο στόμα του Εβραίου και πυροβόλησε.

Ύστερα γύρισε προς τον Αντώνη και στύλωσε τα μάτια πάνω του. Ο Αντώνης τον κοίταξε άφοβα, έπειτα πλησίασε στο νεκρό, φορτώθηκε και το δεύτερο αγκωνάρι και συνέχισε ν' ανεβαίνει τη σκάλα. Ο Ες-Ες πάγωσε. Δεν είπε τίποτα, δεν έκαμε τίποτα. Όταν όμως ξαναγύρισαν στο λατομείο, για να ξαναφορτωθούν αγκωνάρια ο Ες-Ες φώναξε τον Αντώνη να πάει κοντά. Άρχισε να βολταρίζει σα μανιακός ανάμεσα στις πέτρες και να ψάχνει. Βρήκε ένα αγκωνάρι διπλό από τ' άλλα, τό 'δειξε στον Αντώνη και είπε: «Αυτό είναι δικό σου». Ο Αντώνης κοίταξε τ' αγκωνάρι, ύστερα τον Ες-Ες, ύστερα τα σκόρπια αγκωνάρια γύρω

¹μιναδόροι: εργάτες ειδικευμένοι να ανοίγουν λαγούμια (τρύπες ή στοές) κάτω από το έδαφος. ²Ες-Ες: στρατιωτικό σώμα των Ναζί, υπεύθυνο για τη συστηματική εξόντωση εκατομμυρίων ανθρώπων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

γύρω. Όλοι οι άλλοι κάνανε πως δεν βλέπανε, πως δεν ακούγανε... Στο Μαουτχάουζεν το «ένας για όλους και όλοι για έναν» ήτανε νόμος. Τρέμανε για το τι θά 'βγαине από τούτο το μπλέξιμο. Αυτός ο Έλληνας πήγαινε φιρί φιρί... Ο Ες-Ες είχε κιόλας βγάλει το περιστροφό του απ' τη θήκη, τό 'τριβε νευρικά στο παντελόني του κι ετοιμαζόταν. Ο Αντώνης σταμάτησε μπροστά σ' ένα αγκωνάρι, ακόμα πιο μεγάλο από κείνο που του διάλεξε ο Ες-Ες.

- Αυτό είναι το δικό μου, είπε. Και το φορτώθηκε.

Σ' όλους τους δρόμους που κάνανε ως το βράδυ, σ' όλα τα κουβαλήματα ώσπου σήμανε η ώρα για μέσα, ο Αντώνης διάλεγε και φορτωνόταν τα πιο βαριά αγκωνάρια.

Ο Αντώνης δεν πολυμιλούσε γι' αυτή την ιστορία, βαριότανε. Κι όταν κανείς ερχόταν να τον δει και να του πιάσει κουβέντα, έπαιρνε το ψωμί ή το τσιγάρο που του φέρνανε κι ύστερα έλεγε: «Άι παράτα μας τώρα... Παρτί... Ράους... Τι το κάναμε δω, θέατρο;». [...]

Άλλοτε πάλι αναρωτιόμασταν «πώς και τη γλίτωσες, ρε Αντώνη, πώς δε σε σκότωσε που τον ρεζίλεψες!». Ο Αντώνης τότε μας εξηγούσε πως «από κείνη τη στιγμή ο Ες-Ες κάτι έπαθε, χάλασε το μηχανάκι του. Τό 'χω παρατηρήσει αυτό... Άμα χαλάσει το μηχανάκι τους, κλάψ' τους».

— Ποιο μηχανάκι;

— Όλοι αυτοί έχουν ένα μηχανάκι μέσα στο κεφάλι που τους το βάζουν στη σχολή των Ες-Ες. Τους ανοίγουν το κρανίο και τους βάζουν μέσα το μηχανάκι πού 'χει εφεύρει ο Χίτλερ.

— Και τι δουλειά κάνει αυτό το μηχανάκι; Ξαναρωτούσαμε.

— Τους κάνει ανάποδους, συνέχιζε ο Αντώνης. Ας πούμε, το κανονικό είναι να χαίρεσαι άμα ο άλλος είναι πονόψυχος ή άμα ο άλλος δε φοβάται. Είδατε όμως ποτέ σας κανέναν Ες-Ες να μη σκυλιάσει άμα δει έναν κρατούμενο να βοηθά τον άλλο; Αν τύχει πια και κανείς να δείξει πως δεν τους φοβάται, ούτε ψύλλος στον κόρφο του!... Να τι κάνει το μηχανάκι!... Τους βγάζει απ' το κανονικό!

— Ναι, βρε Αντώνη, λέγαμε, αλλά εσένα πώς σου τη χάρισε;

— Αφού σας είπα, χάλασε το μηχανάκι, κι άμα χαλάσει, κλάψ' τους!

Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Μαουτχάουζεν*, Κέδρος, Αθήνα 1981

ΛΙΝΑ ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΟΥ

Ενθάδε κείται

Στο μυθιστόρημα *Ενθάδε κείται* (1964) η συγγραφέας, Λίνα Σολομωνίδου (1924-2008), αντλεί έμπνευση από την πρόσφατη ιστορία της Κύπρου, με επίκεντρο τον απελευθερωτικό Αγώνα κατά της Αγγλοκρατίας (1955-59). Ο λόγος της, λιτός και άμεσος, ενδιαφέρεται κυρίως να αναδείξει την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου σε οριακές συνθήκες δοκιμασίας. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα παρακολουθούμε τις τελευταίες ώρες και το ψυχικό σθένος του κεντρικού πρωταγωνιστή, του Δημήτρη Γεωργάρα, η μορφή, η στάση και η θυσία του οποίου παραπέμπουν σαφώς στον Γρηγόρη Αυξεντίου.

Η φλόγα του κεριού που τρεμοσβήνει. Τέσσερις άνθρωποι κουλουριασμένοι μέσα στο κρησφύγετο, μια τρύπα μέσα στη γη, μόλις που χωράνε. Δέκα μέρες αποκλεισμένοι σε τούτο τον τάφο. Επιχειρήσεις. Όλο το βουνό γύρω γιόμισε στρατιώτες, ακούνε τις κουβέντες τους, τις πατημασιές τους. Ούτε να βήξουν, έλειψαν τα τρόφιμα, την τελευταία κονσέρβα την άνοιξαν χτες το βράδι. Αποκλεισμένοι οι καλόγεροι της μονής δεν μπορούν ν' ανέβουν ίσαμε δω απάνου να φέρουν προμήθειες.

Μονάχα με την προδοσία αν καταφέρουν να τους ανακαλύψουν. Δέκα μέρες τους τριγυρίζουν και δεν λένε να φύγουν. Γιατί; Κάποιος θα μίλησε. Μήπως οι βοσκοί που φέρνουν τα γίδια τους στη βουνοπλαγιά; Πληρώνουν ακριβά οι Εγγλέζοι την προδοσία. Τέσσερα χρόνια με την ψυχή στο στόμα, αγρίμμα που τους στήνουνε παγίδες.

Τρίζουν τα κλαδιά μπροστά στην είσοδο του κρησφύγετου, φυσάει το κεριό ο Δημήτρης, σκοτάδι. Ακούνε την καρδιά τους που χτυπά, σφίγγουν τα όπλα τους, το χέρι είναι έτοιμο στη σκανδάλη. Κουβέντες, βήματα βιαστικά. Σφαίρες, τους χτυπάνε!

— Τραβάτε!

Η φωνή του Δημήτρη, οι σφαίρες που σφυρίζουν, γαζώνει το αυτόματο. Φασαρία, σαματάς απ' όξω, χτυπήθηκε ο Εγγλέζος! Το χωνί, να παραδοθούν! Είναι χαμένοι! Αν θέλουν να γλυτώσουν τη ζωή τους, να παραδοθούν! Ησυχία, περιμένουν, καμιά απάντηση. Ο Δημήτρης τούς προστάζει να τραβήξουν σ' όποιον κάνει να πλησιάσει. Τραντάζεται η σπηλιά, τους ρίχνουν χειροβομβίδες. Ξανά το χωνί. Σε λίγο θα τους λείψουν οι σφαίρες, για τρεις ώρες κρατά η μάχη. Όχι, δεν αντέχουν.

— Εσείς να παραδοθείτε. Εγώ θα μείνω.

Τον κοιτάζουν. Όχι, θα μείνουν όλοι τους ίσαμε το τέλος.

— Δεν έχουμε άλλα πυρομαχικά, θα μείνω εγώ με τις σφαίρες που απομένουν. Εξάλλου είναι διαταγή. Εγώ είμαι ο τομεάρχης κι αυτή είναι η προσταγή μου.

Τα χέρια τους ψηλά, ένας-ένας βγαίνουν από τη σπηλιά. Κοντοστέκεται ο Γρηγόρης.

— Δημήτρη, άσε με να μείνω!

— Όχι! Κι εσύ πρέπει να παραδοθείς.

Σκύβει, αρπάζει το χέρι του, το σφίγγει.

Τον σπρώχνουν οι στρατιώτες, ψάχνουν, ναι, είναι άοπλος. Πού είναι ο Δημήτρης Γεωργάρας; Το χωνί. Κάνει ένας Εγγλέζος να πλησιάσει το κρησφύγετο, σφυρίζει η σφαίρα, πέφτει ο Εγγλέζος, τρέχουν οι άλλοι να τον σηκώσουν. Κάτι ετοιμάζουν, τον σκουντά ένας στρατιώτης μπροστά στον λοχαγό τους. Εξηγεί ο διερμηνέας.

— Θα πας πίσω στο κρησφύγετο, θα πεις του Γεωργάρα για τελευταία φορά να παραδο-

θεί, αλλιώςτικα θα τον κάψουμε ζωντανό.

— Μα δεν μπορείτε να το κάνετε αυτό! Δεν επιτρέπεται. Είναι ατιμία!

— Πήγαινε!

Θεέ μου, είναι ικανοί να το κάμουν!

— Δημήτρη, μην τραβάς! Εγώ είμαι, ο Γρηγόρης.

Πίσσα το σκοτάδι, κλείνει τα μάτια του να συνηθίσει.

— Δημήτρη, θα σε κάψουν, πρέπει να παραδοθείς !

— Ποτέ! Ακούς; Εγώ δεν παραδίνομαι, να με κάψουν.

Τι έχει και σέρονεται;

— Μα είσαι πληγωμένος !

— Ναι, εδώ στον μηρό.

— Ούτε γω δεν φεύγω. Μαζί σου ίσαμε το τέλος.

Ξελαρυγγιάζεται το χωνί, περιμένουν. Θα παραδοθεί ή όχι;

Όχι, δεν θα παραδοθεί ούτε αυτός, ούτε ο Γρηγόρης.

Σωπαίνει το χωνί, ησυχία. Ύστερα βήματα βιαστικά, σα να σέρονουν κορμούς, κλαδιά. Κουβέντες πνιχτές, μυρουδιά από βενζίνη. Προσταγές, γαζώνει το στεν.

— Πάρε. Πέντε σφαίρες ο καθένας μας, δεν έχουμε άλλες. Πρόσεξε, καλύψου πίσω από μένα!

Τους πνίγει ο καπνός, καίνε τα μάτια τους, βήχουν, τους έχουνε ζώσει οι φλόγες, καίγονται! Είναι στην κόλαση!

— Γρηγόρη, η τελευταία σφαίρα. Τούτη είναι για μένα. Παραδώσου εσύ.

Σέρονεται με τα γόνατα, με τους αγκώνες. Να γλυτώσει από την κόλαση! Ανοίγουν τα πλεμόνια του, αέρα! Βήχει, βήχει, τρέχουν τα μάτια του. Δόξα τω Θεώ, αέρα! Τον τραβάνε, το πρόσωπό του, τα χέρια του είναι τσουρουφλισμένα. Για τον Θεό, λίγο νερό! Του δίνει ο Εγγλέζος το παγούρι του, ρουφά με απληστία, γιομίζει τις χούφτες του, βουτάει το πρόσωπό του. Όπου αγγίξει είναι φωτιά.

Σταμάτησαν οι σφαίρες, δεν ακούγεται ο ξερός κρότος του στεν που γαζώνει, οι φλόγες έχουνε σβήσει, μερικά κούτσουρα καπνίζουν. Τρεις στρατιώτες σέρονουν ένα μπόγο τυλιγμένο μέσα σε μια κουβέρτα στρατιωτική, τον αφήνουν μπροστά στο λοχαγό. Κάνει μερικά βήματα, κοντοστέκεται. Μυρουδιά από καμένες σάρκες. Όχι, δεν είναι δυνατόν! Ανοίγουν την κουβέρτα. Τούτο το κούτσουρο το καμένο δεν μπορεί νά 'ναι ο Δημήτρης! Τα μάτια του σταματούν στις αρβύλες. Οι αρβύλες του Δημήτρη. Ένας κόμπος τού φράζει τον λαιμό του, σκοτεινιάζει ο ήλιος. Ταλαντεύεται, θα πέσει, ακουμπά σ' ένα πεύκο, δεν τον σηκώνουν τα πόδια του, γονατίζει. Οι χούφτες του αγγίζουν τις ξερές βελόνες, κλείνει τα μάτια του, η μυρουδιά του πεύκου, η μυρουδιά της γης. [...]

Λίνα Σολομωνίδου, *Ενθάδε κείται*, Αθήνα 1964

ΤΑΚΗΣ ΧΑΤΖΗΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ

Ένας πολίτης ελεεινής μορφής

Στο μυθιστόρημα του Τάκη Χατζηαναγνώστου Ένας πολίτης ελεεινής μορφής (1975) το οποίο διαδραματίζεται την εποχή της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα (1967-1974), καταγγέλλεται η αδράνεια και η παθητική στάση πολλών μπροστά στα γεγονότα της εποχής. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα εξαιρείται η στάση των νέων στα γεγονότα του Πολυτεχνείου (Νοέμβρης 1973) ως φωτεινό παράδειγμα δράσης του δημοκρατικού πολίτη.

Βράδιαζε. Τα πρώτα σκότη κατέβαιναν αναπότρεπτα απ' τον ουρανό. Αισθάνθηκε σα να τον πίεζαν στο στήθος. Χώθηκε μέσα στα πλήθη, έψαχνε. Απ' τις ομιλίες δίπλα του, απ' τις κραυγές, απ' τα μεγάφωνα, καταλάβαινε διάχυτη μιαν αόριστη ανησυχία παντού, μες στις καρδιές, πάνω απ' τα κεφάλια, πάνω απ' τις στέγες, έξω απ' τα κάγκελα, σ' όλη την πολιτεία. Ω, ναι, όλη η πολιτεία! πρέπει τώρα νά 'νιωθε να τη διαπερνά απ' άκρη σ' άκρη της αυτό το ανατρίχιασμα της φρίκης για κάτι σκοτεινό κι ανεξιχνίαστο, που τό 'φερναν μυστηριακά στα φτερά τους οι στιγμές, καθώς έρχονταν μια-μια απ' το βάθος του χρόνου. Βιάστηκε. Έπρεπε να βρεθεί το γρηγορότερο κοντά στα παιδιά. Έσπρωξε, τον έσπρωξαν, τρύπωσε, παρακάλεσε. Οι γιοι του, πουθενά. Έφτασε κοντά στην κεντρική πύλη.

— Πατέρα!

Σκίρτησε, ανοιγόκλεισε τα μάτια, γύρισε αριστερά, δεξιά. Τέλος τους είδε ανεβασμένους απάνω στα σιδερένια κάγκελα της πύλης, στην κορφή, ωραίους, με τα πρόσωπα όλο φως, με τα νεανικά κορμιά τεντωμένα, έτοιμα να σπάσουν θαρρείς απ' την έξαρση των τρυφερών χυμών.

— Ανέβα κι εσύ!

Η καρδιά του τινάχτηκε από μέσα του. «Κι εγώ!...». Πήδησε. Τ' άλλα σκαρφαλωμένα παιδιά τού 'καναν τόπο. Ανέβηκε. Γραπώθηκε απ' τα σίδερα. Αγκάλιασε τ' αγόρια του. Άρχισε να κραυγάζει κι αυτός μαζί τους, να τραγουδά, να χειρονομεί. Ελευθερία! Ελευθερία! Τι πυρετός! Θάλασσα ο λαός απ' έξω. Πήχτρα οι δρόμοι. «Θα μας επιτεθούν; Ποιοι; Από πού;» Ανάστα ο Κύριος! Να η δόξα του ανθρώπου!

Ξαφνικά...

Ναι, ήταν τόσο ξαφνικά, που δεν καλοκατάλαβε αμέσως κανείς. Όμως ήταν γεγονός ότι για μια στιγμή η θάλασσα του λαού απ' έξω, στις λεωφόρους και τους δρόμους, συνταράχτηκε, σα να πέρασε από πάνω της αόρατο δρολόπι.¹ Άξαφνη απορία άστραψε στα μάτια. Ύστερα η απορία έγινε ζωντανά ερωτηματικά, που πήδησαν από χείλια σε χείλια, χωρίς ωστόσο να τους απαντήσει κανείς. Οι άνθρωποι κοιτάχτηκαν. Και πριν προλάβουν να συνεννοηθούν έσκασε η πρώτη δακρυγόνα βόμβα ανάμεσά τους. Τρόμαξαν. Ο κρότος, η σύγχυση, ο καπνός, έφεραν τα πρώτα σημάδια ενός απρόσμενου πανικού. Οι μάζες ανασάλεψαν, κινήθηκαν βίαια. Οι βόμβες άρχισαν να πέφτουν βροχή. Οι καπνοί έπνιξαν τον κόσμο. Οι κραυγές και τα ουρλιαχτά ανέβαιναν ως τον ουρανό. Δάκρυα, δάκρυα παντού. Πόνοι στα μάτια. Ύπουλη παραφροσύνη. Αλαλαγμοί. Παρ' όλα αυτά, στα κάγκελα τα παιδιά τραγουδούσαν ολοένα και πιο δυνατά, ολοένα και πιο αγέρωχα. Νύχτωσε για καλά. Οι καπνοί έπνιγαν το λαιμό. Τα μεγάφωνα έδιναν οδηγίες για όσους είχαν προσβληθεί. Μες στις αυλές άναψαν δυνατές φωτιές. Οι φωτιές διώχνουν τα δηλητήρια. Πάνω στις κολόνες, πάνω

¹δρολόπι: δυνατή βροχή με αέρα, καταιγίδα, θύελλα

στις σκεπές, πάνω στα δέντρα, πάνω στα κάγκελα, τα τραγούδια της λευτεριάς γίνονται πιο αποφασιστικά. Ο λαός απ' έξω οπισθοχωρεί, τραβιέται στις παρόδους. Μα σε λίγο ξαναβγαίνει, έρχεται κοντά, τραγουδεί κι αυτός μαζί με τα παιδιά. Καινούριες βόμβες. Καινούριοι καπνοί. Πιο δυνατές φωτιές. Πιο δυνατές φωνές. Μεσ στις αυλές λιποθυμούν πολλοί. Τους μεταφέρουν στα γρήγορα άλλοι στους κοντινούς θαλάμους. Ανάμεσά τους βρίσκονται πληγωμένοι άγνωστο από τι. Τα μεγάφωνα κάνουν έκκληση για γιατρούς, για φάρμακα. Η οργισμένη απελπισιά γίνεται ένα ζωντανό κύμα, τρέχει μέσα απ' τις καρδιές, τις λαμπαδιάζει, γίνονται οι καρδιές φλόγες που πηδούν ως τον ουρανό, κάνουν την απεραντοσύνη να φεγγοβολά.

Οι ώρες περνούν. Η μάχη, με τις φωνές και τα τραγούδια απ' τη μια, με τις βόμβες, το μίσος και τη λύσσα απ' την άλλη, συνεχίζεται. Η πόλη ολάκερη αγκομαχεί, βράζει. Οι δρόμοι της, τα σπίτια της, τα κτήριά της, ο αέρας της, ο ουρανός της, βογκούν, γυρεύουν το δίκιο τους. Ώσπου ακούγεται από μακριά βαρύς ρόγχος μηχανών. Ο λαός σωπαίνει, αφουγκράζεται. Τα παιδιά σταματούν τα τραγούδια, αφουγκράζονται.

— Τι είναι;

Μια ανώνυμη φωνή φωνάζει:

— Τα τανκς!

Έρχονται λοιπόν τα τανκς να περικυκλώσουν το κάστρο, να πολιορκήσουν τα τραγούδια και τις φωνές! Ας έρθουν να μετρηθούμε!

Ατσαλώνουν οι καρδιές. Γίνονται βουητό οι κραυγές. Οι κραυγές γίνονται γλώσσες από φλόγες. Και τα τραγούδια γίνονται τώρα μια στήλη από φως, που απλώνεται και χύνεται πάνω απ' τον κόσμο, και διαλύει τους καπνούς, και σκορπίζει τον πανικό, και θεμελιώνει μιαν απόφαση παρμένη μέσα στην καρδιά τούτης της φυλής πριν από αμέτρητους αιώνες.

«Θα μας επιτεθούν».

«Κι εμείς;»

«Θα πολεμήσουμε ως το τέλος!»

Ένα τεράστιο τανκς, σαν κολασμένο τέρας, φορτωμένο κανόνια και θανατική φωτιά, έρχεται και σταματά ακριβώς απέναντι στην κεντρική πύλη του κάστρου. Όλα σωπαίνουν μεμάς. Η πολιτεία κρατά την αναπνοή της. Οι άνθρωποι κρατούν για μια στιγμή τους χτύπους της αναστατωμένης τους καρδιάς. Ακούγεται μια δυνατή φωνή από τηλεβόα:

— Παραδοθείτε!

Καμιά απόκριση, από πουθενά. Ξανά ο τηλεβόας:

— Παραδοθείτε! Αλλιώς θα χυθεί αίμα άδικα!

Τότε υψώθηκε απ' τα κάγκελα μια νεανική, παιδική σχεδόν φωνή:

— Είσαστε αδέρφια μας! Είμαστε όλοι αδέρφια! Δεν μπορείτε να μας χτυπήσετε. Το αίμα μας είναι αίμα δικό σας!

Την ίδια στιγμή μια φωνή άλλη, μια μεστή γυναικεία φωνή, απ' το πλήθος, πετάχτηκε μπροστά. Δεν πρόλαβε κανείς να την εμποδίσει. Όρμησε πάνω στο τανκς, το χτύπησε άγρια με τις γροθιές της, φώναξε:

— Ξυπνήστε! Είμαστε όλοι της ίδιας μάνας παιδιά! Κάνετε πίσω! Πίσω!

Η μηχανή μούγκρισε. Ποιος θα λογάριαζε τώρα μια πόρνη ενός ανώνυμου, μακρινού, συννοικιακού ισόγειου; Οι ερπύστριες σάλεψαν. Τα κανόνια υψώθηκαν. Το κάστρο συνταράχτηκε. Μα δε λύγισε. Πρώτη η γυναίκα άνοιξε το στόμα. Την ακολούθησαν αμέσως όλες οι καρδιές. Σ' όλα τα χείλια φούντωσε μεμάς ο Ύμνος της πατρίδας, που τίποτα δεν τη λύγισε ποτέ, από καταβολής κόσμου. Με το χέρι στο στήθος αυτός ο λαός, ακόμα κι αν πέρασαν από πάνω του λαίλαπες και καταιγίδες, κι αν καταξέσκισαν το κορμί του τσακάλια κι όρνια και θηρία κάθε λογής, αυτός ορκιζόταν: «Ελευθερία ή Θάνατος!...» Κι ο όρκος τούτος δεν ήταν λόγια μοναχά. Ήταν η ίδια η ψυχή του λαού, καμωμένη τραγούδι, βγαλμένη μέσ' απ' τα ιερά του κόκαλα.

Ωστόσο οι μηχανές μήτε από ιστορία ξέρουν, μήτε από καρδιά. Οι ερπύστριες γύρισαν. Το άγριο τέρας, αναποδογύρισε τη γυναίκα, μάττισε² την ασφάλτο, σκαρφάλωσε στο πεζοδρόμιο. Τα παιδιά, αλύγιστα, τραγουδούσαν ασταμάτητα μπροστά του, σκαρφαλωμένα σαν άγγελοι Θεού απάνω στα κάγκελα της πύλης. Μαζί τους πάντα κι εκείνος κι οι δυο του γιοι. Το τέρας μούγκρισε, πήρε φόρα, όρμησε. Η πύλη γκρεμίστηκε στο λεφτό, έγινε άμορφος σωρός, τσιμέντα, χώματα, σίδερα. Ο όλεθρος κι ο θάνατος πέρασαν από πάνω αδάκρυτοι, αλέθοντας πέτρες, τραγούδια και σάρκες.

Με την αύριο, όταν οι δυνάμεις της «εξουσίας» καθάριζαν τον τόπο της σφαγής απ' τα αίματα και τις άλλες ακαθαρσίες, βρήκαν μες στο σωρό ένα κομμάτι ξεσκισμένο σακακιού, με μian ανοιχτή τσέπη να χάσκει μπροστά στα βαριεστημένα τους μάτια. Μέσ' απ' αυτήν την τσέπη ξεμύτιζε ένα βρώμικο χαρτί. Το τράβηξαν, το εξέτασαν. Διάβασαν τούτα τα γράμματα, με μολύβι:

Καταγγέλλω

Καταγγέλλω τον εαυτό μου, που δεν ξύπνησα πιο μπροστά, που δεν ξεσηκώθηκα πιο μπροστά, ν' αντισταθώ στη βία και στον τρόμο.

Καταγγέλλω τον εαυτό μου, που υπήρξα ένας πολίτης ελεεινής μορφής.

11 Ιουνίου 1975

Τάκης Χατζηαναγνώστου, *Ένας πολίτης ελεεινής μορφής*, Αθήνα 1980

²μάττισε: μαστίγωσε

Στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1919), στον οποίο έλαβε μέρος κι ο ίδιος, ο γάλλος ποιητής Γκυγιώμ Απολλιναιέρ (1880-1918) έγραψε μια ποιητική συλλογή με τίτλο Καλλιγράμματα και υπότιτλο Ποιήματα της ειρήνης και του πολέμου, προσδιορίζοντας αντίστοιχα τη μορφή και το περιεχόμενό τους. Ξαναζωτανεύει έτσι την παράδοση των «σχηματικών ποιημάτων» της ελληνιστικής εποχής (τεχνοπαίγνια), χρησιμοποιώντας σχήματα-σύμβολα, προκειμένου να καταγγείλει τη βιαιότητα του πολέμου και την απώλεια της ανθρωπίνης ευτυχίας και αρμονίας εξαιτίας του. Πολλά από τα ποιήματα αυτής της συλλογής γράφτηκαν στα χαρακώματα, ενώ ο ίδιος ο ποιητής έχασε τελικά τη ζωή του από ένα σοβαρό τραύμα στον κρόταφο.

Μία, Μάρεϋ, Υέτ, Λόρι, Αννί, Μαρία: φίλες της ανέμελης προπολεμικής ζωής του ποιητή **Ρεϋνάλ, Μπιγύ, Νταλίζ:** φίλοι του ποιητή που σκοτώθηκαν στον πόλεμο **Κρέμνιτζ, Ζακόμπ, Μπρακ, Ντεραίν:** καλλιτέχνες και φίλοι του ποιητή που υπηρετούσαν στο μέτωπο

ΓΚΥΓΙΩΜ ΑΠΟΛΛΙΝΑΙΡ

Το λαβωμένο περιστέρι και το συντριβάνι

Μτφρ. Τάκης Βαροβιτσιώτης, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία*,
 Β΄ Γενικού Λυκείου (επιλογής), Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2008

ΕΡΙΧ ΜΑΡΙΑ ΡΕΜΑΡΚ

Ουδέν νεώτερον από το δυτικόν μέτωπον

Το μυθιστόρημα του γερμανού συγγραφέα Έριχ Μαρία Ρεμάρκ (1898-1970) περιγράφει την κόλαση των χαρακωμάτων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τον μάταιο θάνατο χιλιάδων νέων ανθρώπων σε αυτά. Γράφτηκε το 1929 και θεωρείται το κλασικότερο αντιπολεμικό μυθιστόρημα όλων των εποχών. Όταν η αμερικανική κινηματογραφική διασκευή του προβλήθηκε στο Βερολίνο (1930), ο Ρεμάρκ αντιμετώπιστηκε ως εχθρός της πατρίδας του και αναγκάστηκε να φύγει από τη Γερμανία, ενώ το 1933 τα βιβλία του κάηκαν από το χιτλερικό καθεστώς.

Η μουγκαμάρα συνεχίζεται. Μιλώ γιατί πρέπει να μιλάω. Έτσι του λέω: «Συνάδελφε, δεν ήθελα να σε σκοτώσω. Αν μπορούσες να πηδήσεις άλλη μια φορά δω μέσα, δε θα σε σκότωνα αν και συ θά 'σουν λογικός. Μα συ δεν ήσουν για μένα παρά μια ιδέα, ένας συνδυασμός που ζούσε μέσα στο μυαλό μου και προκαλούσε μιαν απόφαση. Αυτόν το συνδυασμό χτύπησα. Τώρα καταλαβαίνω για πρώτη φορά πως κι εσύ είσαι ένας άνθρωπος όπως κι εγώ. Σκέφτηκα τις χειροβομβίδες σου, την ξιφολόγχη σου και το ντουφέκι σου. Τώρα βλέπω τη γυναίκα σου και το πρόσωπό σου. Συγχώρεσέ με, συνάδελφε. Πάντα το καταλαβαίνουμε αυτό πολύ αργά. Γιατί να μη μας το πουν, πως κι εσείς είσατε πλάσματα δυστυχημένα όπως κι εμείς; Πως οι μητέρες σας καρδιοσώνονται όπως κι οι δικές μας και πως έχουμε την ίδια αγωνία του θανάτου, το ίδιο αγκομαχητό και τους ίδιους πόνους; Συγχώρα με, συνάδελφε. Πώς μπορούσε να είμαστε εχθροί; Αν ρίχναμε τούτα τα ντουφέκια και τις στολές, μπορούσες νά 'σαι αδελφός μου, όπως ο Κατ κι ο Άλμπερτ. Πάρε είκοσι χρόνια απ' τη ζωή μου, συνάδελφε, και σήκω πάνω. Πάρε αν θες καλύτερα και πιο πολλά. Γιατί τι θα με ωφελούσαν...»

Όλα τυλίγονται με τη σιωπή. Το μέτωπο το ίδιο είναι κι αυτό ήσυχο. Κάπου-κάπου ακούγονται μερικοί πυροβολισμοί. Άλλοτες γίνονται αδιάκοποι. Δεν μπορώ να σηκώσω το κεφάλι μου. Πυροβολούν παντού. Δεν μπορώ ν' αφήσω το καταφύγιό μου. «Θα γράψω της γυναίκας σου», λέω στον πεθαμένο. «Θέλω να της γράψω. Πρέπει να το μάθει από μένα. Θα της τα πω όλα. Δεν πρέπει να υποφέρει. Θα τη βοηθήσω μαζί και τα παιδιά σου καθώς και τους γονιούς σου...»

Η στολή του είναι μισοκουμπωμένη. Στην από μέσα τσέπη του θα βρω το πορτοφόλι του. Βιάζομαι να τ' ανοίξω. Είναι το στρατιωτικό του βιβλιάριο με τ' όνομά του. Μια και δεν ξέρω τ' όνομά του, μπορώ να το ξεχάσω. Ο χρόνος θα σβήσει αυτή την εικόνα. Μα τ' όνομά του θα καρφωθεί μέσα μου σαν καρφί, έτσι που ποτέ δε θα ξεριζωθεί. Θα έχει τη δύναμη να τα ξαναφέρει όλα πίσω και θα βρίσκεται ζωντανή η ανάμνησή του. Χωρίς να ξέρω τι θα κάνω, κρατάω στα χέρια μου το πορτοφόλι του. Μου πέφτει κι ανοίγει. Μερικές φωτογραφίες και μερικά γράμματα σκορπιούνται χάμω. Τα παίρνω για να τα ξαναβάλω στη θέση τους. Μα αυτό το μαρτύριο πρέπει να τελειώνει μια και καλή κι ας γίνει ό,τι γίνει.

Είναι φωτογραφίες μιας γυναίκας κι ενός μικρού κοριτσιού. Είναι μικρές ερασιτεχνικές φωτογραφίες πίσω από έναν τοίχο με κισσό. Πλάι τους είναι γραμμένα. Πασχίζω να τα διαβάσω. Δεν πολυκαταλαβαίνω και πολλά, γιατί τα γαλλικά μου δεν είναι και τόσο σπουδαία. Μα κάθε λέξη που μεταφράζω βυθίζεται μέσα μου σαν μαχαιριά.

Το κεφάλι μου είναι παραζαλισμένο. Μα κείνο που καταλαβαίνω είναι πως δεν πρέπει να γράψω σ' αυτούς τους ανθρώπους, όπως λογάριάζα πιο πριν. Δεν πρέπει να το κάνω. Ξανακοιτάζω τις φωτογραφίες. Δεν φαίνονται πλούσιοι. Αν μπορούσα να τους στείλω χρήματα

χωρίς να δώσω τ' όνομά μου, θα το έκανα. Αργότερα σαν κερδίσω κάποτε λεφτά, δε θα τους ξεχάσω. Κρεμέμαι σε τούτη την ιδέα. Είναι κι αυτό για μένα μια παρηγοριά. Αυτός ο πεθαμένος δέθηκε με τη ζωή μου. Γι' αυτό πρέπει να κρατήσω το λόγο μου, για να σώσω τον εαυτό μου. Ορκίζομαι πως σκοπός της ζωής μου θά 'ναι μονάχα αυτός και δε θέλω να ζήσω παρά γι' αυτόν και για τη φαμίλια του. Με τα βρεγμένα χείλια μου πασχίζω να τον πείσω και βαθιά μου υπάρχει η ελπίδα πως μονάχα έτσι θ' απολυτρωθώ και θα βγω από δω μέσα. Αργότερα, λέω, κάτι θα γίνει και θα κρατήσω το λόγο μου. Γι' αυτό ανοίγω το βιβλιάριο και διαβάζω αργά: Ζεράρ Ντιβάλ. Τυπογράφος.

Γράφω την αντρέσα¹ του με το μολύβι του πεθαμένου πάνω σ' ένα φάκελο κι ύστερα τα βάζω όλα, γρήγορα-γρήγορα στο χιτώνιό του.

Σκότωσα τον τυπογράφο Ζεράρ Ντιβάλ. Πρέπει να γίνω τυπογράφος, σκέφτομαι ταραγμένος. Πρέπει να γίνω τυπογράφος, τυπογράφος...

Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, Ουδέν νεώτερον από το δυτικόν μέτωπον, μτφρ. Κώστας Θρακιώτης, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1983

Σκηνή από τα χαρακώματα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου

---

¹αντρέσα: η διεύθυνση

ΑΝΤΟΥΑΝ ΝΤΕ ΣΑΙΝΤ-ΕΞΥΠΕΡΥ

Γράμμα σ' έναν όμηρο

Ο Αντουάν ντε Σαιντ-Εξυπερύ (1900-1944), που έμεινε γνωστός κυρίως για το έργο του Ο μικρός πρίγκιπας (1943), ήταν, εκτός από συγγραφέας, δημοσιογράφος και πιλότος. Την εποχή που τα γεωμανικά στρατεύματα κατέλαβαν τη Γαλλία, αυτοεξορίστηκε στις Η.Π.Α. Ο «όμηρος» στον οποίο απευθύνει το γράμμα του ήταν ένας στενός του φίλος που έμεινε πίσω στην πατρίδα, κινδυνεύοντας έτσι διπλά, γιατί ήταν Εβραίος. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα γίνεται αναφορά στην αιχμαλωσία του συγγραφέα από αναρχικούς πολιτοφύλακες στη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου (1936-1939), λίγο πριν το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ήταν στη διάρκεια μιας ανταπόκρισης για τον Εμφύλιο στην Ισπανία.¹ Έκανα την απειρισκεψία να είμαι λάθρα² παρών στο ξεφόρτωμα απόρρητου υλικού, σε μια μάντρα εμπορευμάτων στις τρεις τα χαράματα. Η φύρδια των αντρών, καθώς και το σκοτάδι, έμοιαζε να ευνοούν τούτη την απειρισκεψία μου. Ωστόσο, σε κάποιους αναρχικούς πολιτοφύλακες³ πρέπει να φάνηκα ύποπτος.

Ήταν πολύ απλό. Δεν είχα ακόμη την παραμικρή ιδέα πως πλησίαζαν σβέλτα κι αθόρυβα, όταν ξαφνικά έκλεισαν γύρω μου απαλά σαν δάχτυλα. Οι καρραμπίνες τους μου πίεςαν ελαφρά το στομάχι, και στη σιωπή τους υπήρχε μια σοβαρότητα που ενέπνεε δέος. Τελικά σήκωσα τα χέρια. [...]

Μιλώ ισπανικά, αλλ' όχι και καταλανικά.⁴ Κατάλαβα, εντούτοις, ότι ήθελαν τα χαρτιά μου. Τα είχα ξεχάσει στο ξενοδοχείο. Απάντησα: «Hôtel... Journaliste...», δίχως να ξέρω αν τα λόγια μου σήμαιναν κάτι γι' αυτούς. Οι πολιτοφύλακες πέρασαν από χέρι σε χέρι τη φωτογραφική μου μηχανή σαν νά 'ταν ενοχοποιητικό στοιχείο. Κάποιοι από κείνους που χασμουριόντουσαν, ριγμένοι φαρδιοί πλατιοί στις ξεχαρβαλωμένες τους καρτέκλες, σηκώθηκαν βαριεστημένα κι έγειραν στον τοίχο. [...]

Δε γνώριζα τίποτε γι' αυτούς, εκτός από το ότι θά 'στηναν κάποιον στον τοίχο δίχως πολλές πολλές τύψεις. Οι εμπροσθοφυλακές των επαναστατών, όποιες παράταξης κι αν ήταν, δεν κυνηγούσαν τόσο ανθρώπους (δε ζύγιαζαν τον άνθρωπο σύμφωνα με την ουσία του), όσο συμπτώματα. Η αντίπαλη αλήθεια τούς φαινόταν επιδημική νόσος. Για ένα αμφίβολο σύμπτωμα, έστελναν τον μολυσμένο στην απομόνωση του λοιμοκαθαρητηρίου⁵. Ή στα μνήματα. Γι' αυτό μου φαινόταν δυσοίωνη⁶ η ανάκριση που μού 'καναν που και που, μ' αόριστες μονοσύλλαβες ερωτήσεις από τις οποίες δεν καταλάβαινα γρυ.⁷ Το τομάρι μου παιζόταν σε τυφλή ρουλέτα. [...]

Και τότε συνέβη το θαύμα. Ω, ένα θαύμα απλό κι ανεπαίσθητο! Δεν είχα τσιγάρα. Ένας από τους δεσμοφύλακες μου κάπνιζε, έτσι τον παρακάλεσα μ' ένα νόημα να μου δώσει τσιγάρο, χαμογελώντας αχνά. Ο άντρας πρώτα τεντώθηκε, έσυρε αργά το χέρι του πάνω στο

¹**Εμφύλιο στην Ισπανία:** ο αιματηρός αυτός εμφύλιος, που σημάδεψε την ευρωπαϊκή ιστορία του 20ού αιώνα, ξέσπασε όταν φασιστικές δυνάμεις με επικεφαλής τον στρατηγό Φράνκο έκαναν πραξικόπημα εναντίον της δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης· η εμφύλια σύγκρουση, που κράτησε τρία χρόνια, έληξε με ήττα των Δημοκρατικών και οδήγησε σε μια από τις πιο μακροχρόνιες και στυγερές δικτατορίες στη Γηραιά Ήπειρο· ²**λάθρα:** κρυφά· ³**αναρχικούς πολιτοφύλακες:** οι αναρχικοί ήταν από τις βασικές συνιστώσες του δημοκρατικού κινήματος στην Ισπανία· οι συγκεκριμένοι ήταν πολίτες οργανωμένοι σε ένοπλα oligομελή σώματα, που είχαν ως έργο να περιφρουρούν την πόλη· ⁴**καταλανικά:** η τοπική γλώσσα της Καταλονίας, ημιαυτόνομης περιοχής στο βόρειο τμήμα της Ισπανίας, την οποία ήλεγχαν οι Δημοκρατικοί, έχοντας για βασικό προπύργιο την πρωτεύουσά της, Βαρκελώνη· ⁵**λοιμοκαθατήριο (το):** χώρος κοντά σε λιμάνι για την προσωρινή απομόνωση όσων έρχονταν, σε περίπτωση επιδημίας· ⁶**δυσοίωνη:** δεν προμήνυε καλά πράγματα· ⁷**γρυ:** τίποτα

μέτωπό του, σήκωσε τα μάτια όχι προς τη γραβάτα μου πλέον, αλλά προς το πρόσωπό μου, και, κάνοντάς με να τα χάσω, αχνογέλασε κι αυτός. Ήταν σαν χαραυγή.

Αυτό το θαύμα δεν ολοκλήρωσε το δράμα, αλλ' απλώς το έσβησε όπως το φως σβήνει το σκοτάδι. Κανένα δράμα δε συνέβη ποτέ. Αυτό το θαύμα δεν έφερε καμία ορατή αλλαγή. Η αδύναμη λάμπα πετρελαίου, το τραπέζι με τα σκόρπια χαρτιά επάνω, οι άντρες οι γερμένοι στον τοίχο, το χρώμα των αντικειμένων, όλα ήταν όπως πρωτύτερα. Και εντούτοις, όλων η ουσία είχε μεταμορφωθεί. Αυτό το χαμόγελο μ' έσωσε. Ήταν ένα σημάδι τόσο οριστικό, μ' άμεσες συνέπειες τόσο φανερές, και τόσο αμετάκλητο, όσο η εμφάνιση του ήλιου. Σήμανε μια νέα εποχή. Τίποτε δεν είχε αλλάξει, όλα είχαν αλλάξει. Το τραπέζι με τα σκόρπια χαρτιά ζωντάνεψε. Η λάμπα πετρελαίου ζωντάνεψε. Οι τοίχοι ζωντάνεψαν. Η ανία που έρρεε μές' από τ' άψυχα αντικείμενα ετούτου του υπογείου ως διά μαγείας αλάφρυνε. Ήταν θαρρείς κι ένα αδράτο αίμα είχε αρχίσει πάλι να κυκλοφορεί, κάνοντας τα πάντα να σμίξουν ξανά στο ίδιο σώμα και ξαναδίνοντάς του μια σημασία.

Οι άνδρες δεν είχαν κινηθεί· όμως, αν και ένα δευτερόλεπτο νωρίτερα μου φαίνονταν πιο μακρινοί κι από κάποιο προκατακλυσμαίο είδος, να που τώρα αποχτούσαν μια κοντινή μου ζωή. Ένιωθα μια ασυνήθιστη αίσθηση παρουσίας. Αυτό είναι: παρουσίας! Κι επίσης αισθανόμουν τη συγγένειά μας.

Το αγόρι που μου χαμογέλασε και που, ένα δευτερόλεπτο νωρίτερα, δεν ήταν παρά μια λειτουργία, ένα εργαλείο, ένα τερατώδες έντομο, να που τώρα έδειχνε λιγάκι αδέξιο, σχεδόν ντροπαλό, με την ντροπή του νά 'ναι υπέροχη. Όχι πως ήταν λιγότερο σκαιός⁸ από τους άλλους, αυτός ο τρομοκράτης! Όμως, η φανέρωση του ανθρώπου μέσα του φώτισε τόσο την τρωτή του πλευρά! Κάνουμε τον καμπόσο, εμείς οι άνθρωποι, αλλά στα μύχιά μας γνωρίζουμε τον δισταγμό, την αμφιβολία, τον πόνο...

Τίποτε δεν είχε ειπωθεί ακόμη. Και εντούτοις όλα είχαν αποφασιστεί. Για να ευχαριστήσω τον πολιτοφύλακα καθώς μού 'δινε το τσιγάρο, έβαλα το χέρι μου στον ώμο του. Και, καθώς κι οι άλλοι πολιτοφύλακες είχανε ξαναγίνει άνθρωποι τώρα πού 'χε σπάσει ο πάγος, το χαμόγελό τους μ' υποδέχτηκε σαν μια νέα κι ελεύθερη χώρα.

Μ' υποδέχτηκε το χαμόγελό τους όπως άλλοτε μ' είχε υποδεχτεί το χαμόγελο αυτών που μας διέσωσαν στη Σαχάρα. Οι σύντροφοι που μας ξαναβρήκαν ύστερα από μέρες ολόκληρης αναζήτησης, έχοντας προσγειωθεί όσο πιο κοντά γινόταν, βάδισαν προς το μέρος μας με μεγάλες δρασκελιές και με τεντωμένα χέρια, βαστώντας ασκούς με νερό και κουνώντας τους να τους δούμε. Είτε ήταν το χαμόγελο αυτών που με έσωσαν, αν εγώ περίμενα να σωθώ, είτε ήταν το χαμόγελο αυτών που διασώθηκαν, αν ήμουν εγώ που τους έσωσα, το θυμάμαι πάντως αυτό το χαμόγελο, σαν πατρίδα όπου ένιωθα απέραντα ευτυχισμένος. Η αληθινή ευχαρίστηση είν' αυτή του καλεσμένου που τρώει και πίνει σε γιορτή. Η διάσωση δεν ήταν παρά η αφορμή για τούτη την ευχαρίστηση. Το νερό δεν έχει επ' ουδενί τη δύναμη να τέρπει, αν κατ' αρχάς δεν είναι δώρο από ανθρώπους που το δίνουν μέσα απ' την καρδιά τους.

Η περιθάλψη των αρρώστων, το καλωσόρισμα των εκδιωγμένων, ως και η ίδια η συγχώρεση, αξίζουν μόνο χάρη στο χαμόγελο που φωτίζει τη γιορτή. Μέσ' από το χαμόγελο σμίγουμε πέρα από γλώσσες, τάξεις, παρατάξεις. Είμαστε οι πιστοί της ίδιας Εκκλησίας, ο καθείς με τις συνήθειές του κι εγώ με τις δικές μου.

Αντουάν Ντε Σαιντ-Εξυπερύ, *Γράμμα σ' έναν όμηρο*, μτφρ. Μιχάλης Μακρόπουλος, Πατάκης, Αθήνα 2011

⁸σκαίος: τραχύς, σκληρός

ANNA FRANK

Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ

Η έφηβη γερμανοεβραία Άννα Φρανκ (1929-1945) είναι ένα από τα γνωστότερα θύματα του «Ολοκαυτώματος», της συστηματικής εξόντωσης των Εβραίων της Ευρώπης στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Την εποχή που κρυβόταν μαζί με τους δικούς της σε ένα σπίτι στο Άμστερνταμ έγραφε ένα ημερολόγιο (Ιούνιος 1941 – Αύγουστος 1944), απ' όπου και το συγκεκριμένο απόσπασμα. Τελικά, κάποιος κατέδωσε την οικογένεια Φρανκ στη γερμανική μυστική αστυνομία (Γκεστάπο) και στάλθηκαν όλοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπου και πέθαναν – η Άννα σε ηλικία μόλις δεκαέξι χρόνων. Επιβίωσε μόνο ο πατέρας της, Όττο Φρανκ, ο οποίος φρόντισε να εκδοθεί το ημερολόγιο της κόρης του το 1947.

ΣΑΒΒΑΤΟ 20 ΙΟΥΝΙΟΥ 1942

Έζησα στη Φρανκφούρτη ως τα τέσσερά μου χρόνια. Καθώς είμαστε εκατό τοις εκατό Εβραίοι, ο πατέρας μου ήρθε στην Ολλανδία το 1933, όπου διορίστηκε διευθυντής της ολλανδικής εταιρείας Οπέκτα, που ειδικεύεται στην παρασκευή μαρμελάδας. Η μητέρα μου, Εντίθ Φρανκ-Χολλέντερ, ήρθε να τον βρει στην Ολλανδία το Σεπτέμβριο. Η Μάργκοτ κι εγώ πήγαμε στο Αϊξ-λα-Σαπέλ, όπου έμενε η γιαγιά μας. Η Μάργκοτ ήρθε στην Ολλανδία το Δεκέμβριο κι εγώ το Φλεβάρη, και μ' έβαλαν πάνω στο τραπέζι ανάμεσα στα δώρα των γενεθλίων της Μάργκοτ.

Λίγο καιρό αργότερα πήγα στο νηπιαγωγείο της σχολής Μοντεσσόρι. Έμεινα ως τα έξι, έπειτα πήγα στην πρώτη δημοτικού. Στη δεύτερα ξαναβρήκα τη διευθύντρια, την κυρία Κούπερους, κι αποχαιρετιστήκαμε με σπαραξικάρδιες εκδηλώσεις στο τέλος της σχολικής χρονιάς και κλάψαμε κι οι δυο, γιατί είχα γίνει δεκτή στο εβραϊκό λύκειο, στο οποίο πηγαίνει κι η Μάργκοτ.

Η ζωή μας είχε τα προβλήματα που μπορεί κανείς να φανταστεί, γιατί τα μέλη της οικογένειας που είχαν μείνει στη Γερμανία δε γλίτωσαν από τους αντιεβραϊκούς νόμους του Χίτλερ. Το 1938, μετά τα πογκρόμ,* οι δυο μου θείοι, οι αδερφοί της μαμάς, δραπέτευσαν και βρέθηκαν σώοι και αβλαβείς στη Βόρεια Αμερική κι η γιαγιά μου ήρθε να εγκατασταθεί στο σπίτι μας. Ήταν τότε εβδομήντα τριών χρονών.

Από το Μάη του 1940 κι έπειτα, τέρμα οι καλές εποχές, πρώτα ο πόλεμος, η συνθηκολόγηση, η είσοδος των Γερμανών, κι οι δυστυχίες μας, εμάς των Εβραίων, άρχισαν.

Οι αντιεβραϊκοί νόμοι διαδέχονταν αδιάκοπα ο ένας τον άλλον κι η ελευθερία των κινήσεών μας περιοριζόταν όλο και περισσότερο. Οι Εβραίοι πρέπει να φορούν το κίτρινο άστρο, οι Εβραίοι πρέπει να παραδώσουν τα ποδήλατά τους, στους Εβραίους απαγορεύεται να παίρνουν το τραμ, στους Εβραίους απαγορεύεται να κυκλοφορούν με λεωφορείο ή ακόμα και με ιδιωτικό αυτοκίνητο, οι Εβραίοι μπορούν να ψωνίζουν μόνο από τις τρεις ως τις πέντε, οι Εβραίοι μπορούν να πηγαίνουν μόνο σε Εβραίους κουρείς, στους Εβραίους απαγορεύεται να κυκλοφορούν στο δρόμο από τις οχτώ το βράδυ ως τις έξι το πρωί, στους Εβραίους απαγορεύεται να πηγαίνουν στα θέατρα, τους

*πογκρόμ: οργανωμένες μαζικές διώξεις κατά των Εβραίων

κινηματογράφους και τ' άλλα μέρη ψυχαγωγίας, στους Εβραίους απαγορεύεται να πηγαίνουν στην πισίνα ή να παίζουν τένις, χόκεϊ ή άλλα σπορ, στους Εβραίους απαγορεύεται να κάνουν κωπηλασία, στους Εβραίους απαγορεύεται να επιδίδονται δημόσια σε οποιοδήποτε άθλημα, στους Εβραίους απαγορεύεται να στέκονται στον κήπο του σπιτιού τους ή των φίλων τους μετά τις οχτώ το βράδυ, στους Εβραίους απαγορεύεται να μπαίνουν σε σπίτια χριστιανών, οι Εβραίοι πρέπει να πηγαίνουν σε εβραϊκά σχολεία, και ούτω καθεξής, να πώς κουτσοζούσαμε και μας απαγόρευαν να κάνουμε το ένα ή το άλλο. Η Ζακ μου έλεγε πάντα: «Δεν τολμάω να κάνω πια τίποτα, φοβάμαι μήπως απαγορεύεται».

Άννα Φρανκ, *Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ*, μτφρ. Ρένα Χατχούτ, Πατάκης, Αθήνα 2007

ΜΠΕΡΤΟΛΤ ΜΠΡΕΧΤ

Το κάψιμο των βιβλίων

Όταν διαταγή έβγαλε το καθεστώς να καούνε
σε δημόσιες πλατείες τα βιβλία που
περικλείουν ιδέες ανατρεπτικές,
κι από παντού κεντρίζανε τα βόδια
να σέρνουν κάρα ολόκληρα
με βιβλία για την πυρά, ένας εξορισμένος
ποιητής, ένας απ' τους καλύτερους,
διαβάζοντας των βιβλίων τον κατάλογο,
με φρίκη του είδε πως τα δικά του
τα είχανε ξεχάσει. Χίμηξε στο γραφείο του
με τις φτερούγες της οργής, κι έγραψε στους τυράννους ένα
γράμμα:

«Κάψτε με!» έγραφε με πένα ακράτητη, «κάψτε με!
Μ' αφήσατε έξω! Δε μπορείτε να μου το κάνετε αυτό, εμένα!
Την αλήθεια δεν έγραφα πάντα στα βιβλία μου; Και τώρα
μου φερνόσατε σα νά 'μαι ψεύτης! Σας διατάζω:
Κάψτε με!»

(1938)

Ερωτήσεις κι αποκρίσεις

«Μπορεί η αλήθεια νάν' θνητή, το ψέμα αθάνατο;»
«Έτσι δείχνουν όλα».

«Πού είδες, η αδικία να μη ξεμασκαρεύεται χρόνους και και-
ρούς;»
«Εδώ».

«Μα ξέρεις κάποιον που η βία να τού 'χει φέρει τύχη;»
«Και ποιος δεν ξέρει;»

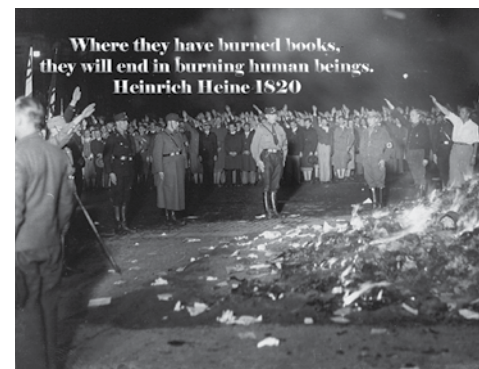
«Τότε ποιος μπορεί, σ' έναν τέτοιο κόσμο, να τσακίσει τον
τύραννο;»
«Εσύ».

(1939)

Μπέρτολτ Μπρεχτ, *Ποιήματα*,
μτφρ. Μάριος Πλωρίτης, Θεμέλιο, Αθήνα 2000

Ο γερμανός ποιητής και κορυφαίος θεατρικός συγγραφέας Μπέρτολτ Μπρεχτ (1898-1956) δίκαια θεωρείται η «φωνή της συνείδησης» της Ευρώπης στα σκοτεινά χρόνια του φασισμού. Στα κείμενά του καυτηριάζει, συχνά με σατιρικό ύφος, τα κακώς κείμενα μιας κοινωνίας σε κρίση και άλλοτε, όπως εδώ, προτρέπει σε δράση, θέτοντας κάθε πολίτη προ της προσωπικής του ευθύνης. Το έργο του λογοκρίθηκε για την «ενοχλητική» κριτική του προς τη ναζιστική ιδεολογία, ενώ ο ίδιος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πατρίδα του, μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία (1933).

Το κάψιμο των βιβλίων από το ναζιστικό καθεστώς (1933)

Η Ελένη Βακαλό (1921-2001), είναι μια από τις πιο αξιόλογες ποιητικές φωνές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Στο ποίημά της περιγράφει με κριτική διάθεση τις διαδοχικές φάσεις από τις οποίες περνά ένας «καλός άνθρωπος» μέχρι να γίνει κακός, θέτοντας το ζήτημα της προσωπικής συννεοχής στην αυθαιρέσια της εξουσίας.

ΕΛΕΝΗ ΒΑΚΑΛΟ

Πώς έγινε ένας κακός άνθρωπος

Θα σας πω πώς έγινε
Έτσι είναι η σειρά

Ένας μικρός καλός άνθρωπος αντάμωσε στο
δρόμο του έναν χτυπημένο
Τόσο δα μακριά από κείνον ήτανε πεσμένος και λυπήθηκε
Τόσο πολύ λυπήθηκε
που ύστερα φοβήθηκε

Πριν κοντά του να πλησιάσει για να σκύψει να
τον πιάσει, σκέφτηκε καλύτερα

Τι τα θες τι τα γυρεύεις
Κάποιος άλλος θα βρεθεί από τόσους εδώ γύρω,
να ψυχοπονέσει τον καημένο

Και καλύτερα να πούμε
Ούτε πως τον έχω δει

Και επειδή φοβήθηκε
Έτσι συλλογίστηκε

Τάχα δεν θα είναι φταίχτης, ποιον χτυπούν χωρίς να φταίξει;
Και καλά του κάνουνε αφού ήθελε να παίξει με τους άρχοντες
Άρχισε λοιπόν και κείνος
Από πάνω να χτυπά

Αρχή του παραμυθιού καλημέρα σας

Από τη συλλογή *Του Κόσμου* (1978)
Ελένη Βακαλό, *Γενεαλογία του κόσμου*, Ύψιλον, Αθήνα 1990

Κωνσταντίνος Παρθένης, *Θρήνος* (λεπτομέρεια)

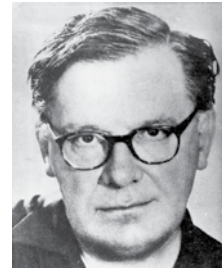
ΝΙΚΟΣ ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Essai sur l' inégalité des races humaines

ξεχνιέται ο Αδόλφος Χίτλερ;

αλήθεια –των αδυνάτων αδύνατο–
ποτές δεν εκατάφερα να καταλάβω
αυτά τα όντα που δεν βλέπουνε
το τερατώδες κοινό γνώρισμα τ' ανθρώπου
– το εφήμερο
της παράλογης ζωής του –
κι ανακαλύπτουνε διαφορές
– γιομάτοι μίσος – διαφορές
σε χρώμα δέρματος φυλή
θρησκεία

Νίκος Εγγονόπουλος, *Στην κοιλάδα με τους ροδάνες,*
Ίκαρος, Αθήνα 1978

Ο Νίκος Εγγονόπουλος (1907-1985), ζωγράφος, ποιητής και σκηνογράφος, υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπαιδευτικούς του Μοντερνισμού στην Ελλάδα. Ο τίτλος του ποιήματός του είναι παρόμοιος από το Δοκίμιο για την ανισότητα των ανθρωπίνων φυλών (1853-55) του Γάλλου διανοούμενου Αρτύρ Ντε Γκομπινό. Στο έργο αυτό, που αποτελεί τη θεωρητική βάση του ρατσισμού, εκφράζεται η θέση ότι μεταξύ των ανθρωπίνων φυλών υπάρχει μια ιεραρχία, η οποία τεκμηριώνεται από βιολογικές, ανθρωπολογικές και ιστορικές μελέτες. Την άποψη για την υπεροχή της «Αρίας φυλής» ο Χίτλερ την προσάρμοσε κατόπιν στα δικά του μέτρα, προκαλώντας εκατόμβες θυμάτων που δεν «ταίριαζαν» στις προδιαγραφές του Αρίου ανθρώπου.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΜΟΥΤΖΑΝ ΜΑΡΤΙΝΕΓΚΟΥ

Αυτοβιογραφία

Η Ελισάβετ Μαρτινέγκου ήταν μία από τις πρώτες ελληνίδες συγγραφείς, η οποία στη σύντομη ζωή της (1801-1832) διεκδίκησε μια καλύτερη θέση για την ίδια και για το φύλο της. Το γνωστότερο έργο της είναι η Αυτοβιογραφία της (πρώτη έκδοση 1881), ένα ζωντανό χρονικό της θέσης της γυναίκας στις αρχές του 19ου αιώνα στα Επτάνησα, σε μια κοινωνία η οποία, ενώ ήταν προοδευτική σε σχέση με τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο, αρνούνταν να αναγνωρίσει στη γυναίκα οποιονδήποτε άλλο ρόλο εκτός από αυτόν της συζύγου και μητέρας.

[...] Εγώ εφοβόμουν μεγάλως όλα εκείνα τα κακά όπου ημπορούν να συνέβουν εις μίαν υπανδρευμένην, αλλά περισσότερον από όλα εφοβόμουν μεγάλως μην είχε τύχει να πάρω κανένα από εκείνους τους άνδρας, όπου θέλουν να έχουν τη γυναίκα τους ωςάν σκλάβα, και την νομίζουν διά κακήν, οπότεν αυτή ωςάν σκλάβα δεν θέλει να φέρεται. Βλέποντας τέλος πάντων και τον αδελφόν μου τοιούτης λογής ενάντιον εις την γνώμην όπου είχα διά το μοναστήρι, εκοινολόγησα, τόσον εις αυτόν ωςάν και εις τον θεϊόν μου, τον στοχασμόν όπου μού ήλθε διά να υπάγω να ησυχάσω εις εκείνο το μετόχι μας, όπου εδώ επάνω ήδη εμελέτησα.¹ Τούτο το πράγμα εφάνη απαίσιον και εις τους δύο, όθεν εγώ τότε ευρέθηκα εις την μεγαλυτέραν στεναχωρίαν, οπού δύναται να ευρεθεί άνθρωπος εις τον κόσμον. Όχι να υπάγω να ησυχάσω, διατί δεν ηθέλησαν οι συγγενείς μου, όχι να υπανδρευθώ, διατί εγώ δεν ήθελα, έπρεπε λοιπόν να μείνω διά παντός εις το σπίτι. Διά παντός εις το σπίτι! Α! τούτος ο στοχασμός με έκαμνε να τρομάζω· εγώ έβλεπα καλά πως τούτο το σπίτι εξ αποφάσεως ήθελε να μου προξενήσει γλήγορον και κακόν θάνατον. Μέρα και νύκτα κλεισμένη χωρίς να δύναμαι να πηγαίνω μήτε εις εκκλησίαν, μήτε εις περιδιάβασιν, χωρίς να έχω την παραμικράν ξεφάντωσιν, χωρίς να έχω πλέον ελπίδα διά να αλλάξω ζωήν, χωρίς να ακούω άλλην ομιλίαν παρά εκείνην του πατρός μου (επειδή ο αδελφός μου και ο θεϊός μου ή ολίγον, ή τίποτε συνομιλούσαν μαζί με εμάς τες γυναίκες), ο οποίος άλλο δεν έκανε παρά να λέγει τα πλέον δυστυχισμένα και μελαγχολικά λόγια όπου ποτέ να ειπώθησαν, ήσαν όλα πράγματα, όπου μού έδιναν μίαν μεγαλοτάτην θλίψιν και στεναχωρίαν, πάθη οπού γλήγορα εξ αποφάσεως έμελλε να με γκρεμίσουν εις το μνήμα. Τι λοιπόν, έλεγα με τον εαυτόν μου, έχω να αποθάνω και ν' αποθάνω, χωρίς να κάμω καλόν; Χωρίς να εκπληρώσω εκείνο το τέλος,² διά το οποίον βάνει ο θεός τον άνθρωπον εις τον κόσμον; Δυστυχισμένη Ελίζα! Πού είναι τώρα εκείνη η ευτυχεστάτη και ενάρετη ζωή, την οποίαν επήγαινες προφθάνοντας με του νοός σου τα μάτια; Και σεις, μαύρα μου συγγράμματα, που σας αγαπούσα και ήθελα το καλόν σας, ό,τι λογής μια αγαπητή μητέρα το θέλει εις τα τέκνα της, έχετε, κλεισμένα εδώ μέσα που σας έχω, να χορτάσητε την κοιλίαν των σαράκων,³ ή έχει κανένα καιρόν ο αδελφός μου να σας εβγάλει και να σας δώσει εις τους δούλους του δια να σας ξεσχίζουν και να μεταχειρίζονται τα μέλη σας εις τας χρείας⁴ του μαγειρείου; Εγώ αποθνήσκω, αλλά πόσον ο θάνατός μου ήθελε με λυπεί ολιγότερον, αν ίσως ημπορούσα να σας παραδώσω εις κανένα σπουδαίον, εις κανένα που να τιμά, και όχι να καταφρονεί, τα γεννήματα της αγχινοίας!⁵

Ελισάβετ Μουτζάν - Μαρτινέγκου, *Αυτοβιογραφία*,
εισ. - φιλόλ. επιμ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Ωκεανίδα, Αθήνα 1997

¹όπου εδώ επάνω ήδη εμελέτησα: που ανέφερα προηγουμένως· ²τέλος: ο σκοπός· ³των σαράκων (σαράκι): των σκουληκιών· ⁴χρείας: ανάγκες· ⁵αγχινοίας (η αγχινοία): το πνεύμα, η εξυπνάδα, η φαντασία

ΓΚΟΤΧΟΛΝΤ ΕΦΡΑΙΜ ΛΕΣΣΙΓΚ

Νάθαν ο σοφός

Ο γερμανός διαφωτιστής Γκότχολντ Εφραίμ Λέσσιγκ (1729-1781) με την παραβολή του δαχτυλιδιού διδάσκει πως, ανεξάρτητα από την προσωπική πίστη του καθενός, όλες οι θρησκείες είναι αξίες σεβασμού, εφόσον υπηρετούν πανανθρώπινες αξίες.

«Άκουσε: Είσαι εβραίος, εγώ είμαι μουσουλμάνος, ανάμεσά μας βρίσκονται οι χριστιανοί. Από αυτές τις τρεις θρησκείες, μόνο μία μπορεί να είναι αληθινή! Και αφού εσύ είσαι τόσο σοφός, πες μου, σε παρακαλώ ποια από τις τρεις σου φαίνεται η σωστή;» [...] «Επιτρέψτε μου να σας διηγηθώ ένα παραμύθι...»

«Πριν από πάρα πολλά χρόνια ζούσε ένας άνθρωπος, ο οποίος φορούσε ένα δαχτυλίδι ανεκτίμητης αξίας. Το δαχτυλίδι αυτό είχε πάνω του έναν πολύτιμο λίθο, ένα οπάλι, που αντανακλούσε χίλια όμορφα χρώματα.. Εκτός από αυτό, το δαχτυλίδι είχε μια μυστική δύναμη: όποιος το φορούσε και πίστευε πραγματικά στη δύναμή του γινόταν καλός κι ευτυχισμένος άνθρωπος. Δεν είναι να απορεί κανείς που ο άντρας ήθελε το δαχτυλίδι αυτό να παραμείνει για πάντα στην οικογένειά του.

Το έδωσε, λοιπόν, στον πιο αγαπημένο από τους γιους του και τον συμβούλεψε να το κληροδοτήσει κι αυτός με τη σειρά του στον πιο αγαπημένο του γιο, ούτως ώστε αρχηγός της οικογένειας να είναι πάντα το πιο αγαπητό άτομο.

Έτσι, λοιπόν, το δαχτυλίδι περνούσε από τον ένα γιο στον άλλο, ώσπου τελικά έφτασε στα χέρια ενός πατέρα που είχε τρεις γιους και τους αγαπούσε και τους τρεις το ίδιο. Λίγο καιρό πριν πεθάνει ο καλός αυτός πατέρας κείτονταν στο νεκροκρέβατό του απελπισμένος. Και αυτό γιατί στο παρελθόν είχε υποσχεθεί και στους τρεις γιους του ότι θα τους έδινε το δαχτυλίδι, και τώρα δεν ήθελε να απογοητεύσει και να πικράνει κανέναν. Γι' αυτό ζήτησε από έναν τεχνίτη να του φτιάξει δύο ακριβή αντίγραφα του δαχτυλιδιού του.

Όταν ο τεχνίτης του έφερε πίσω τα τρία δαχτυλίδια, ούτε ο ίδιος δεν μπορούσε να ξεχωρίσει ποιο ήταν το πρωτότυπο. Ευχαριστημένος φώναξε τους τρεις γιους του, τον ένα μετά τον άλλο, έδωσε στον καθένα την ευχή του και το δαχτυλίδι του και πέθανε. Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς τι επακολούθησε: ενώ το σώμα του πατέρα ήταν ακόμα ζεστό, εμφανίστηκαν οι γιοι με τα δαχτυλίδια τους και ήθελαν και οι τρεις να γίνουν αρχηγοί της οικογένειας. Έκαναν έρευνες, τσακώθηκαν, κατηγορήσαν ο ένας τον άλλο. Κανείς δεν μπορούσε να αποφασίσει ποιο από τα τρία ήταν το καλό δαχτυλίδι, όπως εμείς δεν μπορούμε να αποφασίσουμε ποια είναι η σωστή πίστη. Ο γιοι κατήγγειλαν ο ένας τον άλλο και καθένας τους ορκίστηκε στο δικαστή ότι είχε πάρει το δαχτυλίδι του πατέρα του από το χέρι του – πράγμα που άλλωστε ήταν αλήθεια. Και οι τρεις δήλωσαν ότι ο πατέρας τους σε καμία περίπτωση δε θα τους αδικούσε, οπότε τα αδέρφια τους έλεγαν ψέματα.

«Και τελικά τι έγινε;» τον διέκοψε ο σουλτάνος ανυπόμονα, «τι αποφάσισε ο δικαστής;»

«Ο δικαστής μίλησε και στους τρεις αδερφούς: “Είναι αδύνατο να καταλάβει κανείς ποιο είναι το πρωτότυπο δαχτυλίδι. Όμως, μια στιγμή! Το αληθινό δαχτυλίδι δεν έχει τη δύναμη να κάνει καλό και ευτυχισμένο όποιον το φοράει; Αυτό έχει σημασία. Γιατί τα άλλα δύο δεν έχουν την ικανότητα να κάνουν κάτι τέτοιο! Το καλύτερο που έχετε να κάνετε είναι να δεχτείτε τα πράγματα όπως είναι. Αφού και οι τρεις πήρατε το δαχτυλίδι από τον πατέρα σας, σίγουρα ο καθένας από εσάς πιστεύει ότι το δικό του είναι το αληθινό. Οπότε πρέπει να προσπαθήσει να αποδείξει τη δύναμη που έχει το δαχτυλίδι του. Να είστε λοιπόν πραγματι-

κά καλοί, εξυπηρετικοί και δίκαιοι.

Και αν η μαγική δύναμη του αληθινού λίθου αποκαλυφθεί στα παιδιά των παιδιών σας, τότε ίσως το δαχτυλίδι εμφανιστεί ξανά μπροστά σ' αυτό το έδρανο. Τότε πιθανόν να κάθεται εδώ ένας πιο σοφός άνθρωπος που να μπορεί να βγάλει μια απόφαση – εγώ δεν μπορώ!”»

Ο Νάθαν σταμάτησε για λίγο και ύστερα είπε: «Βλέπετε, σουλτάνε, οι τρεις θρησκείες είναι όπως τα τρία δαχτυλίδια. Όλοι δεν κληρονομήσαμε την πίστη μας από τον πατέρα μας με την πεποίθηση ότι είναι η σωστή; Πείτε μου, είστε εσείς αυτός ο σοφός άνθρωπος που γνωρίζει την αλήθεια, που μπορεί να ξεχωρίσει τη σωστή θρησκεία από τη λανθασμένη;»

Γκότχολντ Εφραίμ Λέσινγκ, *Νάθαν ο σοφός*, διασκευή Μπ. Κίντερμαν, μφρ. Λένια Μαζαράκη, Ερευνητές, Αθήνα 2002

ΑΖΙΖ ΝΕΣΙΝ

Ο καφές και η δημοκρατία

Στο διήγημα αυτό, που προέρχεται από την ομώνυμη συλλογή *Ο καφές και η δημοκρατία* (1965), ο τούρκος σατιρικός συγγραφέας Αζίζ Νεσίν (1915-1995) σχολιάζει με κριτική ματιά τα πολιτικά και κοινωνικά ήθη της χώρας του. Για τον έλεγχο που άσκησε στην εξουσία και τις δημοκρατικές πεποιθήσεις του, διώχτηκε και φυλακίστηκε επανειλημμένα από το τουρκικό καθεστώς.

Δυο πράγματα δεν ευδοκιμούν στη χώρα μας. Το ένα είναι το δέντρο του καφέ και το άλλο η Δημοκρατία. Και τα δύο μας έρχονται από το εξωτερικό.

Στα χώματά μας δεν μπορέσαμε ν' αναπτύξουμε με κανένα τρόπο το δέντρο του καφέ. Το κλίμα της χώρας μας, το νερό, το χώμα, δεν είναι κατάλληλα για την ανάπτυξη του δέντρου αυτού.

Όσο για τη Δημοκρατία... Η αλήθεια είναι πως ό,τι περνούσε από το χέρι μας, δεν παραλείψαμε να το κάνουμε, για την ανάπτυξή της, για την εδραίωσή της. Αν κοιτάξετε την ιστορία μας, πριν από εκατό χρόνια πάνω κάτω ρίχτηκε στη χώρα μας ο σπόρος της Δημοκρατίας. Είναι εκατό χρόνια που όλο λέμε:

«Αμάν η Δημοκρατία μας μπουμπούκιασε!...»

«Η νεαρή Δημοκρατία μας!...»

«Αμάν η νεαρή Δημοκρατία μας!...»

Να είναι δοξασμένος αυτός που τη μεγάλωσε, μόλις καταφέραμε τόσα χρόνια να φέρουμε σ' αυτό το ανάστημα τη Δημοκρατία, έγινε ένα φιντάνι η Δημοκρατία.[...]

Στο παρελθόν κρίθηκε απαραίτητο, δεν το είχαμε καταλάβει αντί να φυτέψουμε σπόρο καφέ, φυτέψαμε το σπόρο της Δημοκρατίας. “Δόξα τω Θεώ”, αν και δεν έχουμε καμιά στενοχώρια απ' τη μεριά της Δημοκρατίας, εμείς ξέρουμε το τι τραβάμε από την έλλειψη του καφέ. Καφές είναι αυτός!... Δε μοιάζει σε τίποτε. Έτσι είναι η Δημοκρατία; Και να είναι και να μην είναι το ίδιο κάνει...

Αν δεν υπάρχει καφές, του ανθρώπου το κεφάλι γυρίζει, αν δεν υπάρχει Δημοκρατία, του ανθρώπου το κεφάλι δεν γυρίζει. Ο καφές μοσκοβολάει, η Δημοκρατία ούτε καν έχει μυρουδιά. Τον καφέ τον βάζεις στο φλιτζάνι, τον πίνεις. Η Δημοκρατία ούτε τρώγεται, ούτε πίνεται. Σε τι χρειάζεται αυτή η Δημοκρατία, μπορείτε να μου πείτε;

Στη χώρα μας έρχεται από το εξωτερικό μπόλικη Δημοκρατία, αλλά καφές δεν έρχεται. Τον καφέ τον πουλάνε, τη Δημοκρατία τη δίνουν. Ο καφές είναι με λεφτά, η Δημοκρατία τζάμπα... Για τον καφέ χρειάζεται συνάλλαγμα, για τη Δημοκρατία τίποτα δεν χρειάζεται.

Για κοιτάξτε το τι τραβάμε απ' τον καφέ. Σάμπως δεν έχουμε συνηθίσει στον καλό καφέ; Αμέσως καταλαβαίνουμε τον καλό καφέ απ' τον άσκημο, το μπαγιατικό απ' το φρέσκο, το νοθεμένο απ' το σκέτο.

Ζωή νά 'χουνε, μερικοί πατριώτες μας έκαναν ψεύτικο καφέ. Στην αρχή βγήκε ο κριθαρένιος καφές, δεν έπιασε. Ύστερα βγήκε καφές από φασόλια, δεν το κατάπιαμε. Εμείς σαν έθνος είμαστε θεριακλήδες του καφέ. αν και καταπίνουμε όλες τις απομιμήσεις, του καφέ την απομίμηση δεν την καταπίνουμε.

Ω, Ύψιστε! Να γινόταν, τόσο δα απ' ό,τι καταλαβαίνουμε απ' αυτόν τον καφέ, να καταλαβαίναμε και από Δημοκρατία...

Αζίζ Νεσίν, *Ο καφές και η δημοκρατία*, μτφρ. Έρμος Αργαίος, Θεμέλιο, Αθήνα 1983

Το ποταμάκι με τους γυρίνους

Το διήγημα του Σωτήρη Δημητρίου (γενν. 1955) ασχολείται με μια από τις πιο ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες της Ευρώπης, την κοινότητα των τσιγγάνων, που παραδοσιακά θεωρούνταν «περιθωριακή» λόγω του νομαδικού και ελεύθερου τρόπου ζωής της.

Πώς βρέθηκε να υπηρετεί ναύτης και μάλιστα στον ναύσταθμο ένας Τσιγγάνος απ' τους κάμπους της Θεσσαλίας ήταν μυστήριο. Κυψέλη πολυάριθμη ο Ναύσταθμος.

Έμπαιναν, έβγαιναν καράβια και γύριζαν τα πληρώματα στις καντίνες και στον σινεμά. Ναύτες και αξιωματικοί, όλοι έστρεφαν ξαφνιασμένοι και κοιτούσαν.

Η θητεία του στον Ναύσταθμο με τον καιρό εξηγήθηκε. Τον έπαιρναν μετά την πρωινή αναφορά διάφοροι μόνιμοι υπαξιωματικοί στην Σαλαμίνα, άλλος για εργάτη στο γιαπί του, άλλος να του σκάψει τον κήπο, άλλος να του μάσει τις ελιές. Η αντιπροσφορά ήταν να του δίνουν τα βράδια άδεια εξόδου, για να δουλεύει γκαρσόνι σε μια ταβέρνα στην Κούλουρη.

Να σημειωθεί ότι ήταν σαν την μύγα μες στο γάλα, όχι τόσο για το χρώμα του, όσο για την προσεγμένη εμφάνισή του. Πλυμένος και σιδερωμένος πάντα, άστραφτε. Το παντελόνι του είχε τους πιο καλοτσακισμένους ωκεανούς. Επέβαλλε και δεν επέβαλλε σεβασμό με την εμφάνισή του.

«Ρε κοίτα καμάρι ο γύφτος», έλεγε καμιά φορά κάνας ναύτης μουδιασμένα.

Ακόμα και στον σινεμά όπου πήγαινε, όταν οπλονόμος¹ υπηρεσίας ήταν ο «πεθαμένος» που δεν τον άφηνε να βγει, ήταν άψογος.

Το «Τζιμ» του το κόλλησαν από μια ταινία αμερικάνικη, με μαύρο πρωταγωνιστή, ένα πανέμορφο παλικάρι που τον έλεγαν έτσι. Τους είχε κατατροπώσει όλους. Τέτοια εντύπωση του έκανε ο ήρωας, που για μέρες τον μνημόνευε στους κολλητούς του. Ο Τζιμ έτσι, ο Τζιμ αλλιώς.

Στην Κούλουρη είχε μεταφέρει και την οικογένειά του. Ούτε είκοσι χρονών δεν ήταν κι είχε κιόλας δυο παιδιά. Γι' αυτό και έκανε όχι μόνο την ορντινάντσα², αλλά και βάρδιες επί πληρωμή στα πλουσιόπαιδα απ' την Αθήνα. Παρότι ήταν κιόλας πατέρας, ο Τζιμ μας μιλούσε συνέχεια για τη μάνα του, την κυρά Ελισάε. Τόσα μας έλεγε, που ήταν σαν να τη γνωρίζαμε.

Όταν θέλαμε να τον ευχαριστήσουμε, του λέγαμε: «Τι κάνει η κυρά Ελισάε, ρε Τζιμ;» κι αυτός άρχιζε.

Μας μίλαγε ακόμα για τα παιδικά του χρόνια στους κάμπους της Θεσσαλίας. Τού 'χαν εντυπωθεί οι παπαρούνες της ανοίξεως, αλλά πιο πολύ, γιατί όλο το επανέφερε, ένα ποταμάκι όπου έπαιζε με τους γυρίνους.

«Που λες, κληρούχα,³ έτσι τά 'πιανα με τις χούφτες μου τα μπακακάκια, έτσι τ' αμόλαγα». Ήταν ένας μόνιμος νοσταλγός.

Τον «πεθαμένο», τον οπλονόμο που δεν τον άφηνε να βγει, συνόδευε μια τρομερή φήμη. Λέγανε ότι είχε πεθάνει κι ενώ κατέβαζαν την κάσα στον τάφο, αναστήθηκε.

¹οπλονόμος: υπαξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού· ²ορντινάντσα: ο ναύτης που είναι στην προσωπική υπηρεσία των ανωτέρων του και κάνει διάφορα θελήματα· ³κληρούχας: αυτός που καλείται να υπηρετήσει τη θητεία του στο Πολεμικό Ναυτικό

Αυτός ο άνθρωπος, κοκκινομούτρης, με παχιά φρύδια με άσπρο δέρμα γύρω τους, περιφερόταν όλη μέρα και έψαχνε για παραπτώματα. Μανία είχε με το ξύρισμα.

Στην πρωινή αναφορά έσερνε την παλάμη του στο μάγουλο απ' τον λαιμό προς τα πάνω και άμα νόμιζε ότι τον αγκύλωναν τρίχες, έβριζε και μοίραζε στερήσεις εξόδου.

Ο Τζιμ τον έτρεμε. Πώς τού 'χε μπει μέσα του, τού 'χε γίνει εφιάλης.

Τον έβλεπε από μακριά κι αμέσως άλλαζε δρόμο. Στη δε πρωινή αναφορά καρδιοχτυπούσε μέχρι ν' ακούσει «στον καιρό».⁴

Καμιά φορά που τού 'κανε κι αυτουνού την κίνηση ο οπλονόμος, του 'ρχόταν να φωνάξει απ' την τρομάρα του.

Η αυλή⁵ του οπλονόμου ήταν λουλούδια ένα κι ένα. Διάφοροι εξ' αναβολής ναύτες με ντοκτορά και διάφορα πλουσιόπαιδα που δεν ξημέρωσαν ποτέ στον Ναύσταθμο, παρά μόνον για την πλάκα τους, όπως έγινε εκείνο το βράδυ με τον Τζιμ.

Ήθελε οπωσδήποτε να βγει έξω γιατί είχε δεσμευθεί στο αφεντικό του.

Έβαλε ένα ναύτη γραφιά να μιλήσει στον οπλονόμο.

«Καλά, περίμενε και θα δούμε», τού 'πε αυτός.

Μέχρι αργά το βράδυ απ' το οπλονομείο ακουγόταν χάχανα και χαρές.

Γλεντούσαν μ' ένα μαγνητόφωνο. Ο Τζιμ έξω ξεροστάλιαζε. Ξαφνικά βγαίνει ένα τσιράκι.⁶

«Τι κάνεις εδώ, ρε Τζιμ;» του λέει.

Του είπε. Μπαίνει αυτός μέσα και μετά από λίγο τον φωνάζουν.

Με το που μπαίνει, του λέει ο οπλονόμος:

«Αναφέρσου, γύφτο».

Ποτέ του δεν είχε χωνέψει ότι τον είχε στην δύναμή του.

Μετά τον έβαλαν να τραγουδήσει για να του δώσουν άδεια, τον έβαλαν να χορέψει τσιφτετέλι. Ώρες τον τσαλαπατούσαν. Αργά την νύχτα ήρθε ο Τζιμ στον θάλαμο.

Ξάπλωσε με τα ρούχα και άρχισε να κλαίει σιγανά με αναφιλητά.

Το κρεβάτι μου ήταν κάτω απ' το δικό του.

«Τι έγινε, ρε κληρούχα;» του λέω.

«Τίποτα, ρε κληρούχα, κρύωσα», λέει ο Τζιμ και άρχισε να ψευτοβήχει.

Αλλά πάλι δεν άντεξε και άρχισε να κλαίει πολύ σιγανά. Σφιγγότανε.

Πήγα να του ξαναμιλήσω, αλλά δεν του μίλησα.

Τρέξτε, δάκρυα, να θολώσετε εκείνο το γάργαρο ποταμάκι στον θεσσαλικό κάμπο.

Τρέξε, παιδί, τρέξε, αεράκι, αλώνισε τη γη. Σε καρτερεί το βράδυ η μάνα σου, σαν ζυγούρι⁷ να χωθείς στα φουστάνια της και νά 'ναι ένα γύρω οι μπαρμπάδες και οι παππούδες, ένα σώμα πυκνό, αδιαπέραστο, γιομάτο σκοτεινά άστρα.

Από την ανθολογία *Ξένος, ο άλλος μου εαυτός*, επιμ. Μισέλ Φάις, Πατάκης, Αθήνα 1999

⁴«στον καιρό»: το αντίστοιχο παράγγελμα της «ανάπαυσης» στο Πολεμικό Ναυτικό· ⁵αυλή: η ακολουθία, η παρέα· ⁶τσιράκι: αυτός που εκτελεί τυφλά εντολές· ⁷ζυγούρι: το δίχρονο αρνί

ΚΑΟΥΝΤΙ ΚΑΛΕΝ

Περιστατικό

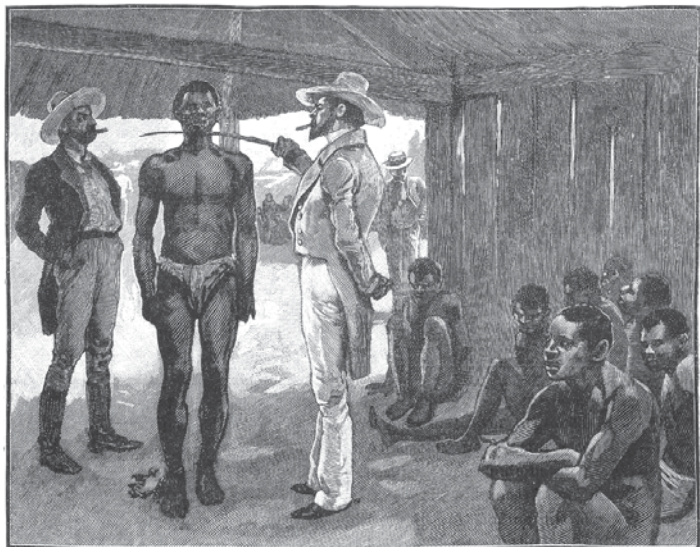
Για αιώνες η δουλεία ήταν ένας επίσημα αναγνωρισμένος θεσμός της Αποικιοκρατίας. Η ιστορία των αφρικανικής καταγωγής μαύρων πολιτών των Η.Π.Α. είναι ίσως το πιο τραγικό κεφάλαιο αυτού του απάνθρωπου θεσμού. Από τον 17ο μέχρι και τον 19ο αιώνα –οπότε τυπικά καταργήθηκε η δουλεία– εκατομμύρια άνθρωποι μεταφέρονται χωρίς τη θέλησή τους στη Βόρεια Αμερική, πωλούνται στους λευκούς σαν ιδιοκτησία και δουλεύουν κάτω από απάνθρωπες συνθήκες για την πρόοδο της χώρας, χωρίς κανένα σεβασμό στην ανθρώπινη υπόστασή τους. Χρειάστηκαν πολλοί αγώνες κατά τον 20ό αιώνα, ώστε να αποκτήσουν οι Αφροαμερικανοί πολιτικά δικαιώματα.

Μια φορά πηγαίνοντας στην Παλαιά Βαλτιμόρη με κεφάλτο κεφάλι, κεφάτη καρδιά είδα ένα Βαλτιμοριανό μ' επιμονή να με κοιτά.

Ήμουν λοιπόν οχτώ χρονώ, πολύ μικρός, κι αυτός δεν ήταν ούτε στάλα πιο μεγάλος, κι έτσι του σκάζω ένα χαμόγελο, μα μου 'βγαλε τη γλώσσα φωνάζοντάς με «Νίγκαρ».

Ολάκερη τη Βαλτιμόρη γύρισα από το Μάη μήνα ως το Δεκέμβρη. Μα απ' όσα συνέβηκαν εκεί μονάχα αυτό μου μένει.

Νέγρικα και άλλα ποιήματα, απόδοση Αντώνης Μαρτάλης, Βιβλιοφιλία, Αθήνα 1991

Αγοραπωλησία δούλων

ΤΖΟΥΥΣΙ ΣΗΜΟΝ ΚΟΤΑΡ

Κι Εσύ τι Θα Πεις;

Έλα, αδερφέ!
Κι ας πάμε στο Θεό μας.
Μπροστά Του σαν σταθούμε
τότε θα πω –
«Κύριε, δε μισώ,
με μισούν.
Κανένα δε μαστιγώνω,
με μαστιγώνουν.
Την ξένη γη δε λαχταρώ,
τη γη μου λαχταρούνε.
Λαούς δεν περιπαίζω,
περιπαίζουν το λαό μου.»
Κι εσύ, αδέρφι, τι θα πεις;

*Νέγρικα και άλλα ποιήματα, απόδοση Αντώνης Μαργάλης,
Βιβλιοφιλία, Αθήνα 1991*

Παρά την κατάργηση της δουλείας, οι έγχρωμοι πολίτες (όπως και άλλες «μειονότητες» τόσο στις Η.Π.Α. όσο και αλλού) υπέφεραν και υποφέρουν από τις φυλετικές διακρίσεις σε βάρος τους. Το ποίημα φανερώνει πόσο αδικαιολόγητη είναι η ρατσιστική συμπεριφορά των λευκών στα «μάτια του Θεού», δηλαδή στο όνομα της πανανθρώπινης αδελφότητας.

Διαχωρισμός έγχρωμων και λευκών (Απαρτχάιντ)

Η Κική Δημουλά (γενν. 1931) είναι μια από τις πλέον αναγνωρισμένες ποιητικές φωνές της σύγχρονης λογοτεχνίας μας. Το έργο της διαπνέεται από λεπτή ευαισθησία και μια βαθιά στοχαστικότητα, στοιχεία ευδιάκριτα και στο ποίημα που παρατίθεται εδώ. Παρατηρώντας ένα άγαλμα, η ποιήτρια αναγνωρίζει σε αυτό με πίκρα το τραγικό σύμβολο της γυναικείας μοίρας ανά τους αιώνες, μιας μοίρας που θέλει τη γυναίκα κοινωνικά αιχμάλωτη.

¹**πάγκο:** το ποίημα αναφέρεται σε μαρμάρινο γλυπτό αλυσοδεμένης γυναίκας που βρίσκεται σε πάγκο του κέντρου της Αθήνας ²**Άργος:** τερατόμορφος Γίγαντας της ελληνικής μυθολογίας που φρουρούσε την Ιώ, με την οποία ήταν ερωτευμένος ο Δίας ³**ευγονία:** γονιμότητα, η απόκτηση παιδιών

ΚΙΚΗ ΔΗΜΟΥΛΑ

Σημείο Αναγνώρισης

άγαλμα γυναίκας με δεμένα χέρια

Όλοι σε λένε κατευθείαν άγαλμα,
εγώ σε προσφωνώ γυναίκα κατευθείαν.

Στολίζεις κάποιο πάγκο.¹
Από μακριά εξαπατάς.
Θαρρεί κανείς πως έχεις ελαφρά ανακαθίσει
να θυμηθείς ένα ωραίο όνειρο που είδες,
πως παίρνεις φόρα να το ζήσεις.
Από κοντά ξεκαθαρίζει το όνειρο:
δεμένα είναι πισθάγκωνα τα χέρια σου
μ' ένα σχοινί μαρμάρινο
κι η στάση σου είναι η θέλησή σου
κάτι να σε βοηθήσει να ξεφύγεις
την αγωνία του αιχμάλωτου.
Έτσι σε παραγγείλανε στο γλύπτη:
αιχμάλωτη.
Δεν μπορείς
ούτε μια βροχή να ζυγίσεις στο χέρι σου,
ούτε μια ελαφριά μαργαρίτα.
Δεμένα είναι τα χέρια σου.

Και δεν είν' το μάρμαρο μόνο ο Άργος.²
Αν κάτι πήγαινε ν' αλλάξει
στην πορεία των μαρμάρων,
αν άρχιζαν τ' αγάλματα αγώνες
για ελευθερίες και ισότητες,
όπως οι δούλοι,
οι νεκροί
και το αίσθημά μας,
εσύ θα πορευόσουν
μες στη κοσμογονία των μαρμάρων
με δεμένα πάλι τα χέρια, αιχμάλωτη.

Όλοι σε λένε κατευθείαν άγαλμα,
εγώ σε λέω γυναίκα αμέσως.
Όχι γιατί γυναίκα σε παρέδωσε
στο μάρμαρο ο γλύπτης
κι υπόσχονται οι γοφοί σου
ευγονία³ αγαλμάτων,
καλή σοδειά ακινησίας.

Για τα δεμένα χέρια σου, που έχεις
όσους πολλούς αιώνες σε γνωρίζω,
σε λέω γυναίκα.

Σε λέω γυναίκα
γιατ' είσ' αιχμάλωτη.

Κική Δημουλά, *Το λίγο του κόσμου*, Αθήνα 1971

Ακούστε παράλληλα...

- Την Κική Δημουλά να διαβάζει το ποίημα στον ψηφιακό δίσκο «Η Κική Δημουλά διαβάζει Κική Δημουλά» (LYRA, 2009)

ΤΖΕΝΗ ΜΑΣΤΟΡΑΚΗ

Η χαρά της μητρότητας

Τα βράδια κάνω επικίνδυνες δουλειές.
Δένω μεγάλους σπάγκους
από παράθυρο σε παράθυρο
και κρεμάω παράνομες εφημερίδες.
Τι τα θες, η ποίηση πια δε φτουράει.
Μας τά 'παν κι άλλοι, σου λένε.
Κι έπειτα, έχει κάμποσες να τραγουδήσουν
τη χαρά της μητρότητας.
Η κόρη μου γεννήθηκε
σαν όλα τα παιδιά.
Καταπώς φαίνεται,
θα κάνει γερά ποδάρια,
να τρέχει γρήγορα στις διαδηλώσεις.

Τζένη Μαστοράκη, *Το σόι*, Κέδρος, Αθήνα 1990

Στο ποίημα αυτό η Τζένη Μαστοράκη (γενν. 1949), από τις πιο χαρακτηριστικές παρουσίες της λεγόμενης «γενιάς του 1970», εξετάζει τη θέση της γυναίκας στη σύγχρονη κοινωνία με ανατρεπτική διάθεση, συνδέοντας το γυναικείο κίνημα με ευρύτερους κοινωνικούς αγώνες.

ΤΟΛΗΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

Όταν πεθαίνει ένα παιδί

Ο υποσιτισμός των παιδιών στον λεγόμενο «Τρίτο Κόσμο», σε χτυπητή αντίθεση με την υπεραφθονία των αγαθών στις κοινωνίες της Δύσης, παραμένει ένα από τα πιο ντροπιαστικά προβλήματα της ανθρωπότητας. Ο Τόλης Νικηφόρου (γενν. 1938) σχολιάζει το ζήτημα με ποιητική ευαισθησία αλλά και κριτική διάθεση για τις ευθύνες όλων μας απέναντι στο μέλλον της ανθρωπότητας.

αβιταμίνωση
είναι όρος των στατιστικών δελτίων
η πείνα εξωραϊσμένη
αποπροσωποποιημένη
όπως θα τόνιζε και κάποιος διανοητής
λέξη χωρίς εικόνα

ένα παιδί είναι μονάκριβο
ένα παιδί πεθαίνει κάθε δευτερόλεπτο
με την κοιλιά πρησμένη
μάτια που δεν χωράνε πια στις κόγχες τους
σε χώρες που ονομάζονται εξωτικές
πεθαίνει στο κατώφλι του σπιτιού μου

όταν πεθαίνει ένα παιδί
πέφτει βαθύτατο σκοτάδι το ξημέρωμα
βρέχει μεγάλα δάκρυα λαμπερά
πέτρινα γίνονται τα φύλλα και τα δέντρα

όταν πεθαίνει ένα παιδί
ταράζεται ο ύπνος των αρχαίων νεκρών
κι από τη γη αναδύονται τα πρόσωπά τους
ενώ σαν χάλκινο πουλί
ο άνεμος τοξεύεται στο χώμα

όταν πεθαίνει ένα παιδί
οι λέξεις κι οι φωνές συντριβονται
τριγύρω ο κόσμος καταρρέει

Από τη συλλογή *Την κοκκινόμαυρη ανεμίζοντας τους ουτοπίας* (1997)
Τόλης Νικηφόρου, *Ο πλοηγός του απείρου. Ποιήματα 1966-2002*
Νέα Πορεία, Θεσσαλονίκη 2004

ΒΙΣΟΥΑΒΑ ΣΙΜΠΟΡΣΚΑ

Στη δύση του αιώνα

Ο εικοστός αιώνας μας ξεκίνησε
να γίνει καλύτερος απ' τους άλλους.
Δεν πρόκειται να το επαληθεύσει ποτέ τώρα,
τώρα που τα χρόνια του είναι μετρημένα,
ο βηματισμός του κλονισμένος,
η αναπνοή του λιγοστή.

Πολλά πράγματα έχουν συμβεί
που δεν φανταζόμασταν να συμβούν
και ό,τι φανταστήκαμε πως θα 'ρθεί,
δεν ήρθε.

Ευτυχία και Άνοιξη, ανάμεσα σ' άλλα πράγματα,
φανταστήκαμε ότι θα οικειωθούν πιο πολύ
η μια την άλλη.

Προσδοκούσαμε να εγκαταλείψει ο φόβος
τα βουνά και τις κοιλάδες.
Η αλήθεια να φτάσει στο σπίτι
πριν απ' το ψέμα.

Προσδοκούσαμε ένα ζευγάρι από προβλήματα
να μην εμφανισθούν πια:
η πείνα, για παράδειγμα,
κι ο πόλεμος, και πάει λέγοντας.

Προσδοκούσαμε ότι θα υπάρχει κάποια έγνοια
για την έλλειψη βοήθειας στους αβοήθητους,
εμπιστοσύνη, και ούτω καθεξής.

Ο καθένας που σχεδίαζε να απολαύσει τον κόσμο
είναι τώρα αντιμέτωπος
με μian αποστολή χωρίς ελπίδα.
Η βλακεία δεν είναι διασκεδαστική.
Η σοφία δεν είναι χαρούμενη.

Η ελπίδα
δεν είναι πια εκείνο το κοριτσάκι
κ.λπ., αλίμονο.

Ο Θεός έφτασε τελικά να πιστεύει
σ' έναν άνδρα καλό και δυνατό μαζί,
όμως καλός και δυνατός

Η Βισουάβα Σιμπόρσκα (1923-2012), τιμημένη με το βραβείο Νόμπελ το 1996, θεωρείται η κορυφαία μεταπολεμική ποιήτρια της Πολωνίας. Το ποίημα είναι ένας πικρός απολογισμός του 20ού αιώνα, όπου καταγράφεται με επώδυνη συνείδηση το ανεκπλήρωτο των ανθρώπινων ιδανικών, αλλά δηλώνεται και η επίμονη αναζήτηση της ελπίδας.

Νικόλαος Γύζης, *Το πνεύμα της θλίψεως*

είναι ακόμα δυο διαφορετικοί άνδρες.

«Πώς θα ζήσουμε;», κάποιος με ρωτάει
σ' ένα γράμμα.
Είχα στον νου μου να του κάνω
την ίδια ερώτηση.

Πάλι, κι όπως πάντοτε,
όπως μπορούμε να διακρίνουμε πιο πάνω,
τα πιο πιεστικά ερωτήματα
είναι τα πιο απλοϊκά.

Από τη συλλογή *Οι άνθρωποι πάνω στη γέφυρα* (1986)
Βισουάβα Σιμπόρσκα, *Μια ποιητική διαδρομή*,
μτφρ. Βασίλης Καραβίτης, Σοκόλης, Αθήνα 2003

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Τα Πτερόεντα Δώρα

Το έργο του σκιαθίτη Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1851-1911) κατέχει πρωτεύουσα θέση στη νεοελληνική πεζογραφία. Η γλώσσα του είναι η καθαρεύουσα της εποχής του, εμπλουτισμένη όμως με διαχρονικά στοιχεία της ελληνικής γλώσσας, του σκιαθίτικου ιδιώματος και της εκκλησιαστικής υμνογραφίας. Το συγκεκριμένο διήγημα, που δημοσιεύτηκε το 1907, ελέγχει την αναξιοσύνη του ανθρώπου να λάβει τα αγαθά της ζωής ως θεία δωρεά και είναι ένα από τα κείμενα που έκαναν τους κριτικούς να χαρακτηρίσουν τον μεγάλο πεζογράφο ως «ποιητή του πεζού λόγου».

Ξένος του κόσμου και της σαρκός, κατήλθε την παραμονήν από τα ύψη, συστείλας τας πτέρυγας¹ όπως τας κρύπτει, θείος άγγελος. Έφερε δώρα από τα άνω βασίλεια διά να φιλεύσει τους κατοίκους της πρωτευούσης. Ήτον ο καλός άγγελος της πόλεως.

Εκράτει εις την χείρα έν άστρον και επί του στέρνου του έπαλλε ζωή και δύναμις, και από το στόμα του εξήρχετο πνοή θείας γαλήνης. Τα τρία ταύτα δώρα ήθελε να μεταδώσει εις όλους όσοι προθύμως τα δέχονται.

Εισήλθεν εν πρώτοις εις έν αρχοντικόν μέγαρον. Είδεν εκεί το ψεύδος και την σεμνοτυφίαν, την ανίαν και το ανωφελές της ζωής ζωγραφισμένα εις τα πρόσωπα του ανδρός και της γυναίκος, και ήκουσε τα δύο τεκνία να ψελλίζωσι λέξεις εις άγνωστον γλώσσαν. Ο Άγγελος επήρε τα τρία ουράνια δώρα του, και έφυγε τρέχων εκείθεν.²

Επήγεν εις την καλύβην πτωχού ανθρώπου. Ο ανήρ έλειπεν όλην την εσπέραν εις την ταβέρναν. Η γυνή επροσπάθει ν' αποκοιμήσει με ολίγον ξηρόν άρτον τα πέντε τέκνα, βλασημούσα άμα³ την ώραν που είχαν υπανδρευθεί. Τα μεσάνυχτα επέστρεψεν ο σύζυγός της αυτή τον ύβρισε νευρική με φωνήν οξείαν, εκείνος την έδειρε με την ράβδον την οζώδη,⁴ και μετ' ολίγον οι δύο επλάγιασαν χωρίς να κάμουν την προσευχήν των, και ήρχισαν να ροχαλίζουν με βαρείς τόνους. Έφυγεν εκείθεν ο Άγγελος.

Ανέβει εις μέγα κτίριον πλουσίως φωτισμένον. Ήσαν εκεί πολλά δωμάτια με τραπέζας, κι επάνω των έκυπτον άνθρωποι μετρούντες αδιακόπως χρήματα, παίζοντες με χαρτία. Ωχροί και δυστυχείς, όλη η ψυχή των ήτο συγκεντρωμένη εις την ασχολίαν ταύτην. Ο Άγγελος εκάλυψε το πρόσωπον με τας πτέρυγας του διά να μη βλέπει κι έφυγε δρομαίος.

Εις τον δρόμον συνήντησε πολλούς ανθρώπους, άλλους εξερχομένους από τα καπηλεία, οينوβαρείς,⁵ και άλλους κατερχομένους από τα χαρτοπαίγνια, μεθύοντας χειροτέραν μέθην. Τινάς είδε ν' ασχημονούν, και τινάς ήκουσε να βλασφημούν τον Άι - Βασίλην ως πταίστην. Ο Άγγελος εκάλυψε με τας πτέρυγας τα ότα, διά να μην ακούει, και αντιπαρήλθεν.

Υπέφωσκεν ήδη η πρωία της πρωτοχρονιάς, και ο Άγγελος διά να παρηγορηθεί, εισήλθεν εις μίαν εκκλησίαν. Αμέσως πλησίον της θύρας είδεν ανθρώπους να μετρούν νομίσματα, μόνον πως δεν είχαν παιγνιόχαρτα εις τας χείρας· και εις το βάθος, αντίκρουσεν έναν άνθρωπον χρυσοστόλιστον και μιτροφορούντα ως Μήδον σατραπήν της εποχής του Δαρείου, ποιούντα διαφόρους ακκισμούς⁶ και επιτηδευμένας κινήσεις. Δεξιά και αριστερά άλλοι μερικοί έψαλλον με πεπλασμένας φωνάς: Τον Δεσπότην και αρχιερέα!

Ο Άγγελος δεν εύρε παρηγορίαν. Επήρε τα πτερόεντα δώρα του –το άστρον το προωρισμένον να λάμπει εις τας συνειδήσεις, την αύραν, την ικανήν να δροσίξει τας ψυχάς, και την ζωήν, την πλασμένην διά να πάλλει εις τας καρδιάς, ετάνυσε⁷ τας πτέρυγας, και επανήλθεν εις τας ουρανίας αφίδας.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Άπαντα, τ. Δ', κριτ. έκδ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Δόμος, Αθήνα 2005

¹συστείλας τας πτέρυγας: μαζεύοντας τις φτερούγες· ²εκείθεν: από εκεί· ³άμα: ταυτόχρονα· ⁴οζώδη: βρωμερή, ρυπαρή· ⁵οينوβαρείς: βαρείς από το ποτό, μεθυσμένοι· ⁶ακκισμούς: καμώματα· ⁷ετάνυσε: άνοιξε

Το συγκεκριμένο ποίημα ανήκει στα «πρωτόλεια» του Νίκου Καββαδία (1910-1975) και γράφτηκε όταν ο ποιητής ήταν μόλις δεκαεννιά χρόνων. Ξεχειλίζει από τρυφερότητα για τους αδύναμους της ζωής, ενώ προδιαγράφεται σε αυτό και η σχέση του ποιητή με τα θαλασσινά ταξίδια.

ΝΙΚΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ

Αγαπάω

Αγαπάω τ' ό,τι είναι θλιμμένο στον κόσμο.
Τα θολά τα ματάκια, τους αρρώστους ανθρώπους,
τα ξερά γυμνά δέντρα και τα έρημα πάρκα,
τις νεκρές πολιτείες, τους τρισκότεινους τόπους.

Τους σκυφτούς οδοιπόρους που μ' ένα δισάκι
για μια πολιτεία μακρινή ξεκινάνε,
τους τυφλούς μουσικούς των πολύβουων δρόμων,
τους φτωχούς, τους αλήτες, αυτούς που πεινάνε.

Τα χλωμά τα κορίτσια που πάντα προσμένουν
τον ιππότη που είδαν μια βραδιά στ' όνειρό τους,
να φανεί απ' τα βάθη του απέραντου δρόμου.
Τους κοιμώμενους κύκνους πάνω στ' ασπροφτερό τους.

Τα καράβια που φεύγουν για καινούργια ταξίδια
και δεν ξέρουν καλά – αν ποτέ θα 'ρθουν πίσω
αγαπάω, και θά 'θελα μαζί τους να πάω
κι ούτε πια να γυρίσω.

Αγαπάω τις κλαμένες ωραίες γυναίκες
που κοιτάνε μακριά, που κοιτάνε θλιμμένα...
αγαπάω σε τούτο τον κόσμο – ό,τι κλαίει
γιατί μοιάζει μ' εμένα.

Από την ανθολογία *Επειδή σ' αγάπησα και σ' αγαπώ ακόμη*,
επιμ. Γιάννης Η. Παππάς, Μεταίχμο, Αθήνα 2010

Ρέμπραντ, Ο ζητιάνος

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Τα όπλα

Δεν εγκατέλειψα ούτε στιγμή
το εργαστήρι μου όπου φτιάχνω τα όπλα,
εκτελώντας παραγγελιές που λαβαίνω
από την ειρήνη. Συλλογιέμαι πως όλα
τα μυρμήγκια της γης έχουν καρδιά
και φτιάχνω επτά χρωμάτων λουλούδια.

Καταξίωσε, Κύριε, τα χέρια μου, ευλόγησε
ν' αυξάνουν τα όπλα μου. Ο στρατός μου.

Νικηφόρος Βρεττάκος, *Τα Ποιήματα*, τ. Γ',
Τα Τρία Φύλλα, Αθήνα 1991

Η ποίηση του Νικηφόρου Βρεττάκου (1912-1991) διακρίνεται από βαθιά αγάπη για τον άνθρωπο και τον κόσμο, η αρμονία του οποίου απειλείται από τα καταστροφικά ένστικτα του είδους μας. Στο ποίημα, που προέρχεται από τη συλλογή Ηλιακός λύχνος (1984), ο ποιητής αντιτάσσει στη μανία της καταστροφής και του πολέμου τα όπλα της ειρήνης και της δημιουργίας.

ANNA ΑΧΜΑΤΟΒΑ

Ρέκβιεμ

Κατά τη δεκαετία του 1930 οι πολίτες της τότε Σοβιετικής Ένωσης ήρθαν αντιμέτωποι με μια άνευ προηγουμένου καταστολή των δικαιωμάτων τους από το κράτος, ιδιαίτερα στη διάρκεια των δύο ετών που ο Νικολάι Γιεζόφ ήταν επικεφαλής της υπηρεσίας εσωτερικής ασφάλειας (1936-1938 «εποχή της γιεζόφσινα»). Οι διώξεις πήραν μεγάλη έκταση, πλήττοντας όλα τα στρώματα του σοβιετικού πληθυσμού. Μεταξύ των θυμάτων υπήρξε και ο γιος της ποιήτριας Άννας Αχμάτοβα (1889-1966), ο οποίος φυλακίστηκε στο Λένινγκραντ (στη σημερινή Αγία Πετρούπολη).

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Στα φοβερά χρόνια της γιεζόφσινα, πέρασα δεκαεπτά μήνες περιμένοντας στην ουρά, μπροστά στις φυλακές του Λένινγκραντ. Μια μέρα, κάποιος με «αναγνώρισε». Τότε, μια γυναίκα που στεκόταν πίσω μου και δεν είχε ακούσει βέβαια ποτέ της τ' όνομά μου, ξύπνησε απ' την άκαμπτη νάρκη όπου πέφταμε όλοι μας και με ρώτησε με τα μελανιασμένα χείλη της, ψιθυρίζοντας σκύβοντας στ' αυτό μου (εκεί όλοι μιλάγαν ψιθυριστά):

– Κι αυτό,* μπορείτε να περιγράψετε;

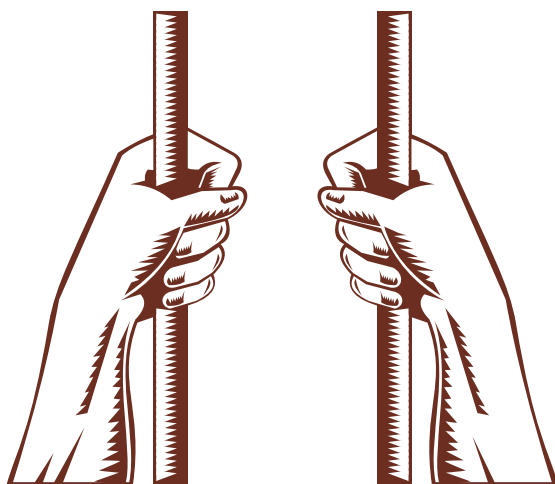
Κι εγώ της είπα:

– Μπορώ.

Τότε, κάτι σαν χαμόγελο γλίστρησε πάνω σ' αυτό που ήταν κάποτε το πρόσωπό της.

1η Απριλίου 1957, Λένινγκραντ

Άννα Αχμάτοβα, *Ρέκβιεμ*, μφρ. Άρης Αλεξάνδρου, Άγρα, Αθήνα 2011

* Εννοούνται οι διώξεις και οι συνέπειές τους στην κοινωνία

NAZIM XIKMET

Για τη ζωή

Η ζωή δεν είναι παίξε-γέλασε
Πρέπει να τήνε πάρεις σοβαρά
Τόσο μα τόσο σοβαρά
Που έτσι, να πούμε, ακουμπισμένος σ' έναν τοίχο
Με τα χέρια σου δεμένα
Ή μέσα στ' αργαστήρι
Με λευκή μπλούζα και μεγάλα ματογυάλια
Θε να πεθάνεις, για να ζήσουνε οι άνθρωποι,
Οι άνθρωποι που ποτέ δε θά 'χεις δει το πρόσωπό τους
Και θα πεθάνεις ξέροντας καλά
Πως τίποτα πιο ωραίο, πως τίποτα πιο αληθινό
απ' τη ζωή δεν είναι.

Ναζίμ Χικμέτ, *Ποήματα*,
μτφρ. Άρης Δικταίος, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1983

Ο Ναζίμ Χικμέτ (1902-1963) υπήρξε ένας από τους πιο προοδευτικούς διανοούμενους της Τουρκίας, ο οποίος αντιμετώπισε σκληρές διώξεις για τα φρονήματα και τη δράση του. Το έργο του, ωστόσο, γνώρισε παγκόσμια αναγνώριση χάρη στον βαθύ ανθρωπισμό του.

Ρενάτο Γκουτότσο,
Εκτέλεση στην ύπαιθρο (εις μνήμην του Φ. Γκ. Λόρκα)

ΓΟΥΛΙΑΜ ΕΡΝ. ΧΕΝΛΕΪ

Invictus [Ανίκητος]

Το διάσημο αυτό ποίημα ανήκει στον άγγλο βικτωριανό ποιητή Γουίλιαμ Χένλεϊ (1849-1903), ο οποίος το έγραψε το 1875, ύστερα από έναν ακρωτηριασμό στο πόδι, συνέπεια ενός χρόνιου προβλήματος υγείας. Το μήνυμά του όμως για την ψυχική δύναμη του ανθρώπου έχει καθολική και διαχρονική αξία. Δεν είναι τυχαίο ότι υπήρξε το αγαπημένο ποίημα του νοτιοαφρικανού ηγέτη Νέλσον Μαντέλα κατά τη διάρκεια της πολυετούς φυλάκισής του από το ρατσιστικό καθεστώς της χώρας του, γνωστό και ως «Απαρτχάιντ».

Μέσα στη νύχτα που με σκεπάζει,
μαύρη σαν πίσσα όπως είναι,
ευχαριστώ όποιον Θεό υπάρχει
για την ελεύθερη ψυχή μου.
Υπό το βάρος των περιστάσεων
ποτέ δε λύγισα, ούτε ούρλιαξα δυνατά.
Όταν το βάρος της τύχης έπεσε πάνω μου,
το κεφάλι μου μάτωσε, αλλά δεν έσκυψε.
Πέρα απ' αυτόν τον τόπο της οργής και των δακρύων
βρίσκεται ο τρόμος της σκιάς.
Κι όμως, παρά τις απειλές όλων των χρόνων
θα με βρει, μα θα με βρει χωρίς να φοβάμαι.
Σημασία δεν έχει πόσο στενή είναι μια πύλη,
πόσο γεμάτη με τιμωρίες η περγαμινή,
εγώ διαφεντεύω τη μοίρα μου:
αφέντης της ψυχής μου είμαι εγώ.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Invictus>

ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

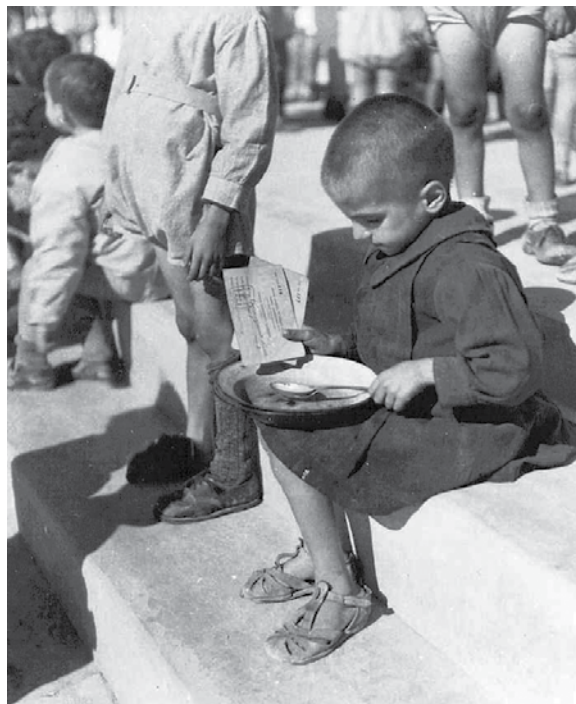
Το ψωμί

Ένα τεράστιο καρβέλι, μια πελώρια φραντζόλα ζεστό
ψωμί, είχε πέσει στο δρόμο από τον ουρανό·
ένα παιδί με πράσινο κοντό βρακάκι και με μαχαίρι
έκοβε και μοίραζε στον κόσμο γύρω,
όμως και μια μικρή, ένας μικρός άσπρος άγγελος, κι αυτή
μ' ένα μαχαίρι έκοβε και μοίραζε
κομμάτια γνήσιο ο υ ρ α ν ό
κι όλοι τώρα τρέχαν σ' αυτή, λίγοι πηγαίναν στο ψωμί,
όλοι τρέχανε στον μικρόν άγγελο που μοίραζε ο υ ρ α ν ό!
Ας μην το κρύβουμε
διψάμε για ουρανό!

Από τη συλλογή *Τα φάσματα ή η χαρά στον άλλο δρόμο* (1958)
Μίλτος Σαχτούρης, *Ποιήματα* (1945-1971), Κέδρος, Αθήνα 1988

Με αφορμή την πείνα που μάστιζε τον ελληνικό λαό κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, ο Μίλτος Σαχτούρης (1919-2005), ένας από τους σημαντικότερους μεταπολεμικούς ποιητές μας, γράφει αυτό το ποίημα, θέλοντας να μιλήσει και για άλλες βασικές ανάγκες του ανθρώπου όπως η ελευθερία και η δικαιοσύνη.

Βούλα Παπαϊωάννου, *Εικόνα πείνας στην Κατοχή*

Στο ποίημα του Πωλ Ελνάρ (1895-1952), η Αθήνα αναδεικνύεται σε σύμβολο αντίστασης και ο γάλλος ποιητής χαιρετίζει την αγωνιστικότητα του ελληνικού λαού που δοκιμάζεται ξανά. Αφορμή του ποιήματος στάθηκαν τα τραγικά γεγονότα των «Δεκεμβριανών» του 1944, λίγο μετά την Απελευθέρωση. Τότε ο άοπλος αθηναϊκός λαός που διαδήλωνε, μεταξύ άλλων, και κατά της επέμβασης των ξένων στα εσωτερικά της χώρας, δέχτηκε επίθεση από τα «όργανα της τάξης», η οποία κατέληξε σε αιματοχυσία. Τα γεγονότα αυτά σήμαναν την έναρξη του Εμφυλίου πολέμου (1944-1949), που άφησε βαθιές πληγές στον τόπο για δεκαετίες.

¹ρήγα: βασιλιά· ²λιμοκτονείς: πεθαίνεις απ' την πείνα·
³λιμάζεις: είσαι αχόρταγος·
⁴συζευγμένα: μαζί, συνδεδεμένα

ΠΩΛ ΕΛΥΑΡ

Αθήνα

Έλληνα λαέ ρήγα¹ λαέ λαέ απελπισμένε
Τίποτα πια δε σού 'μεινε να χάσεις παρά μόνο
Τη λευτεριά τον έρωτα της λευτεριάς του δικίου
Τον σεβασμό τον άπειρο που έχεις για τον εαυτό σου [...]

Απελπισμένε συ λαέ πίστευε μόνο στ' άρματά σου
Για ελεημοσύνη σου τα δώσανε κάνε τα συ Ελπίδα

Όρθωσε την ελπίδα σου στο μαύρο φως ενάντια
Στον ανελέητο θάνατο που μπρος σου δεν αντέχει
Λαέ απελπισμένε μα ήρωα εσύ λαέ
Που ενώ λιμοκτονείς² λιμάζεις³ για πατρίδα

Μεγάλος και μικρός μαζί στο μέτρο του καιρού σου
Ελληνικέ λαέ παντοτινέ των πόθων σου αφέντη
Η σάρκα και το ιδανικό της σάρκας συζευγμένα⁴
Η λευτεριά και το ψωμί θελήματα της φύσης

Η λευτεριά σα θάλασσα που εκτείνεται στον ήλιο
Και το ψωμί σαν τους θεούς που σμίγει τους ανθρώπους
Αληθινά και φωτεινό και δυνατό αγαθό μας
Πιο δυνατό κι απ' τους εχθρούς κι από τον κάθε πόνο.

Πωλ Ελνάρ, *Εκλογή ποιημάτων*,
μτφρ. Τάκης Βαρβιτσιώτης, Αρμός, Αθήνα 2007

Α. Τάσος, *Η απελευθέρωση της Αθήνας*

ΝΙΚΟΣ ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Μπολιβάρ

Ο Σιμόν ντε Μπολιβάρ (1783-1830), γνωστός και ως «Ο Ελευθερωτής» («El Libertador»), ήταν ηγέτης των κινημάτων της Ανεξαρτησίας (1813-1825) ενάντια στον ισπανικό αποικιοκρατικό ζυγό στις χώρες της Νότιας Αμερικής. Σε αυτόν τον εθνικό ήρωα, που έγινε οικουμενικό σύμβολο του αγώνα για την ελευθερία, είναι αφιερωμένο το ομώνυμο ποίημα του Νίκου Εγγονόπουλου, γραμμένο το 1944.

¹Μπαχτσέδες: οι κήποι, τα περιβόλια · ²Ταταούλων (Ταταύλα): ιστορική συνοικία της Κωνσταντινούπολης, η οποία μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 κατοικούνταν σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες · ³Αντώνιος Οικονόμου: Έλληνας πλοίαρχος και αγωνιστής του 1821 που δολοφονήθηκε από τους πρόκριτους για την επαναστατική του δράση · ⁴Πασβαντζόγλου: στενός φίλος του Ρήγα Φεραίου που επαναστάτησε κατά των Οθωμανών στις ηγεμονίες του Δούναβη · ⁵Μαξιμιλιανός ντε Ρομπεσπιέρ: ένας από τους ηγέτες της Γαλλικής Επανάστασης

Μπολιβάρ! Όνομα από μέταλλο και ξύλο, ήσουν
ένα λουλούδι μες στους μπαχτσέδες¹ της
Νότιας Αμερικής.

Είχες όλη την ευγένεια των λουλουδιών μες στην καρδιά σου,
μες στα μαλλιά σου, μέσα στο βλέμμα σου.

Η χέρα σου ήτανε μεγάλη σαν την καρδιά σου, και
σκορπούσε το καλό και το κακό.

Ροβόλαγες τα βουνά κι ετρέμαν τ' άστρα, κατέβαινες
στους κάμπους, με τα χρυσά, τις επωμίδες,
όλα τα διακριτικά του βαθμού σου,

Με το ντουφέκι στον ώμο αναρτημένο, με τα στήθια
ξέσκεπα, με τις λαβωματιές γιομάτο το
κορμί σου,

Κι εκαθόσουν ολόγυμνος σε πέτρα χαμηλή, στ' ακρο-
θαλάσσι,

Κι έρχονταν και σ' έβαφαν με τις συνήθειες των πολε-
μιστών Ινδιάνων,

Μ' ασβέστη, μισόνε ασπρο, μισό γαλάζιο, για να φαντά-
ξεις σα ρημοκλήσι σε περιγιάλι της Αττικής,
Σαν εκκλησιά στις γειτονίες των Ταταούλων,² ωσάν ανά-
χτορο σε πόλη της Μακεδονίας ερημική.

Μπολιβάρ! Ήσουν πραγματικότητα, και είσαι, και
τώρα, δεν είσαι όνειρο.

Όταν οι άγριοι κυνηγοί καρφώνουνε τους άγριους αε-
τούς και τ' άλλα άγρια πουλιά και ζώα,

Πάν' απ' τις ξύλινες τις πόρτες στ' άγρια δάση,
Ξαναζεις, και φωνάζεις, και δέρνεσαι,

Κι είσαι ο ίδιος εσύ το σφυρί, το καρφί κι ο αϊτός.

[...]

ε π ί κ λ η σ ι ς

Μπολιβάρ! Είσαι του Ρήγα Φεραίου παιδί,
Του Αντωνίου Οικονόμου³ – που τόσο άδικα τον σφά-
ξαν – και του Πασβαντζόγλου⁴ αδελφός,
Τ' όνειρο του μεγάλου Μαξιμιλιανού ντε Ρομπεσπιέρ⁵
ξαναζει στο μέτωπό σου.

Είσαι ο ελευθερωτής της Νότιας Αμερικής.
Δεν ξέρω ποια συγγένεια σε συνέδεε, αν ήταν απόγονός
σου ο άλλος μεγάλος Αμερικανός, από το
Μοντεβίντεο αυτός,
Ένα μονάχα είναι γνωστό, πως είμαι ο γιος σου.

Νίκος Εγγονόπουλος, *Ποιήματα*, τ. Β', Ίκαρος, Αθήνα 1993

Νίκος Εγγονόπουλος,
Ο προπάππος Περραιβός κρατώντας στο χέρι του την κεφαλή του Ρήγα Φεραίου

Ακούστε παράλληλα...

- Τον Νίκο Εγγονόπουλο να διαβάζει το ποίημα: <http://youtu.be/BiiJBqCnUao>
- Μελοποιημένο απόσπασμα του ποιήματος σε μουσική και ερμηνεία Μάνου Χατζηδάκι <http://youtu.be/-JQEgbwPmls> ή σε μουσική Νίκου Μαμαγκάκη και ερμηνεία Γιώργου Ζωγράφου: http://youtu.be/2J8b_5_DdHI

Ο αργεντινός Ερνέστο Γκουεβέρα ντε λα Σέρνα, γνωστότερος ως Τσε Γκεβάρα (1928-1967), συμμετείχε στην επανάσταση που το 1959 ανέτρεψε το δικτατορικό καθεστώς της Κούβας και υπήρξε μέλος της επαναστατικής της κυβέρνησης, προωθώντας ριζικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Δολοφονήθηκε στη Βολιβία από τις μυστικές υπηρεσίες των Η.Π.Α., ενώ προσπαθούσε να διαδώσει την επανάσταση σε άλλες περιοχές του κόσμου, οργανώνοντας ένοπλα λαϊκά κινήματα. Είναι ίσως το πιο αναγνωρισμένο και διαχρονικό σύμβολο του ασυμβίβαστου επαναστάτη διεθνώς και η δράση του ενέπνευσε πολλούς ποιητές, μεταξύ αυτών και τον κύπριο Μιχάλη Πασιαρδή (γενν. 1941), ο οποίος του αφιέρωσε αυτή την Ωδή.

***βίβα:** επιφώνημα ενθουσιασμού, αντίστοιχο του «ζήτω»

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΣΙΑΡΔΗΣ

Ωδή στον Ερνέστο Γκουεβέρα

Ήσουν αναμμένο πέταλο
Ερνέστο
η πατημασιά σου φλόγιζε τη γη,
εδώ θ' ανθίζαν αύριο
τα δάκρυα
και τα βίβα*
θα κάρπιζε ψωμί.
Ήσουν από ψηλά, απ' το φεγγάρι
Ερνέστο
τα βράδια σέλωνες σα νιούτσικο άλογο
το μέλλον
ταράζοντας τον αιώνιο ύπνο
του Μπολιβάρ.
Το βλέμμα σου κρατούσε απ' την αυγή
Ερνέστο
ξημέρωνε στο πλάι σου ο ορίζοντας
σ' ένα ανοιχτό παράθυρο χτενίζονταν
η Ελευθερία.
Έφυγες στ' άλογο
Ερνέστο
οι μαύρες Συμπληγάδες δεν σε κλειούν.
Θά 'ρθεις ξανά,
μ' άλλους μαζί.

Μιχάλης Πασιαρδής, *Ο δρόμος της ποίησης*, τ. Α', Κύπρος 1999

Ορόζκο, *Το τέλος της παλαιάς τάξης*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ

Αποχαιρετισμός

Κι έλεγα μέσα μου: δε φτάνει το τραπέζι, μήτε κάμποσος παράς
στην τσέπη,
μήτε το ψωμί και το φιλί, – δε φτάνει.
Ο άνθρωπος είναι πιο τρανός απ' την καθημερινή την έγνοια του.

Κι έλεγα πάλι που ο άνθρωπος αρχίζει από την έγνοια του για
το ψωμί
Κι όλο τραβάει πιο πέρα απ' τη σκλαβιά του,
από σκλαβιά σε σκλαβιά, από ξεσκλάβωμα σε ξεσκλάβωμα,
απ' το ξεσκλάβωμα της πατρίδας, στο ξεσκλάβωμα του κόσμου,
ώσπου να νιώσει, μπαίνοντας ίσα στον ουρανό,
ν' αχνίζει το φεγγάρι στον κόρφο του,
ώσπου να κλάψει μια νύχτα από αγάπη για όλο τον κόσμο. Έτσι
άφησα
σ' ένα χαντάκι τ' αμάξι μου. Πήρα τ' όπλο. Κι ανέβηκα στο
βουνό.

Έτσι βρέθηκα σε τούτη τη σπηλιά που το στόμό της
βλέπει ολόισα στον ήλιο – το στρογγυλό της στόμο
είναι ο ίδιος ο ήλιος που θα τον νιώσω πάλι δροσερό, καθώς θα
με περνάνε,
(όπως κείνη τη νύχτα το φεγγάρι) – θα τον νιώσω δροσερό
κωνσταντινάτο*
να μου δροσίζει το καμένο στήθος, κι έτσι λίγο-λίγο
να ζεσταίνεται ο ήλιος και ν' αχνίζει στον κόρφο μας. Γεια σας.

Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τ. Γ', Κέδρος, Αθήνα 1991

Ο Αποχαιρετισμός του Γιάννη Ρίτσου (1909-1990) – απόσπασμα του οποίου παρατίθεται εδώ – γράφτηκε με αφορμή τη μάχη του Μαχαιρά (Μάρτιος 1957), όπου βρήκε μαρτυρικό θάνατο σε ηλικία μόλις εικοσιεννιά χρόνων ο υπαρχηγός της Ε.Ο.Κ.Α. Γρηγόρης Αυξεντίου. Ο ηρωικός αγώνας του μέχρις εσχάτων κατά των άγγλων αποικιοκρατών αποκτά μέσα στο ποίημα οικουμενικές διαστάσεις.

*κωνσταντινάτο: χουσό φυλαχτό με τις μορφές των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης σε κάθε του όψη αντίστοιχα

Ακούστε παράλληλα...

- Τον Γιάννη Ρίτσο να διαβάζει τον Αποχαιρετισμό: http://youtu.be/10LG6_uxzzU

Ο Τάσος Λειβαδίτης (1922-1988), ένας από τους εμβληματικούς ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, υπήρξε ταυτόχρονα ένας ενεργός πολίτης με έντονη αγωνιστική και κοινωνική δράση. Το συγκεκριμένο ποίημα αποτελεί, κατά το πρότυπο του «Αν» του Κίπλικ, ένα μανιφέστο για την ανθρωπιά, την οποία ο ποιητής αντιλαμβάνεται ως έναν διαρκή αγώνα, με προσωπικές θυσίες, για την υπεράσπιση των οικουμενικών αξιών και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου εν γένει.

ΤΑΣΟΣ ΛΕΙΒΑΔΙΤΗΣ

Αν θέλεις να λέγεσαι άνθρωπος

Αν θέλεις να λέγεσαι άνθρωπος
δεν θα πάψεις ούτε στιγμή ν' αγωνίζεσαι για την ειρήνη και
για το δίκιο.

Θα βγεις στους δρόμους, θα φωνάξεις, τα χείλια σου θα
ματώσουν απ' τις φωνές
το πρόσωπό σου θα ματώσει από τις σφαίρες – μα ούτε βήμα
πίσω.

Κάθε κραυγή σου μια πετριά στα τζάμια των πολεμοκά-
πηλων

κάθε χειρονομία σου σα να γκρεμίζεις την αδικία.

Και πρόσεξε: μη ξεχαστείς ούτε στιγμή.

Έτσι λίγο να θυμηθείς τα παιδικά σου χρόνια
αφήνεις χιλιάδες παιδιά να κομματιάζονται την ώρα που παί-
ζουν ανύποπτα στις πολιτείες

μια στιγμή αν κοιτάξεις το ηλιοβασίλεμα

αύριο οι άνθρωποι θα χάνονται στη νύχτα του πολέμου

έτσι και σταματήσεις μια στιγμή να ονειρευτείς

εκατομμύρια ανθρώπινα όνειρα θα γίνουν στάχτη κάτω απ'
τις οβίδες.

Δεν έχεις καιρό

δεν έχεις καιρό για τον εαυτό σου

αν θέλεις να λέγεσαι άνθρωπος.

Αν θέλεις να λέγεσαι άνθρωπος

μπορεί να χρειαστεί ν' αφήσεις τη μάνα σου, την αγαπημένη
ή το παιδί σου.

Δε θα διστάσεις.

Θ' απαρνηθείς τη λάμπα σου και το ψωμί σου

θ' απαρνηθείς τη βραδινή ξεκούραση στο σπιτικό κατώφλι
για τον τραχύ δρόμο που πάει στο αύριο.

Μπροστά σε τίποτα δε θα δειλιάσεις κι ούτε θα φοβηθείς.

Το ξέρω, είναι όμορφο ν' ακούς μια φουσαρμόνικα το βράδυ,
να κοιτάς έν' άστρο, να ονειρεύεσαι

είναι όμορφο σκυμμένος πάνω απ' το κόκκινο στόμα της αγά-
πης σου

να την ακούς να σου λέει τα όνειρά της για το μέλλον.

Μα εσύ πρέπει να τ' αποχαιρετήσεις όλ' αυτά και να ξεκι-
νήσεις

γιατί εσύ είσαι υπεύθυνος για όλες τις φουσαρμόνικες του
κόσμου, για όλα τ' άστρα, για όλες τις λάμπες και

για όλα τα όνειρα

αν θέλεις να λέγεσαι άνθρωπος.

Αν θέλεις να λέγεται άνθρωπος
μπορεί να χρειαστεί να σε κλείσουν φυλακή για είκοσι ή
και περισσότερα χρόνια
μα εσύ και μες στη φυλακή θα θυμάσαι πάντοτε την άνοιξη,
τη μάνα σου και τον κόσμο.
Εσύ και μες απ' το τετραγωνικό μέτρο του κελιού σου
θα συνεχίζεις τον δρόμο σου πάνω στη γη.
Κι όταν μες στην απέραντη σιωπή, τη νύχτα
θα χτυπάς τον τοίχο του κελιού σου με το δάχτυλο
απ' τ' άλλο μέρος του τοίχου θα σου απαντάει η Ισπανία.
Εσύ, κι ας βλέπεις να περνάν τα χρόνια σου και ν' ασπρίζουν
τα μαλλιά σου
δε θα γερνάς.
Εσύ και μες στη φυλακή κάθε πρωί θα ξημερώνεις πιο
νέος
αφού όλο και νέοι αγώνες θ' αρχίζουνε στον κόσμο
αν θέλεις να λέγεται άνθρωπος

Αν θέλεις να λέγεται άνθρωπος
θα πρέπει να μπορείς να πεθάνεις ένα οποιοδήποτε πρωινό.
Αποβραδίς στην απομόνωση θα γράψεις ένα μεγάλο τρυφερό
γράμμα στη μάνα σου
Θα γράψεις στον τοίχο την ημερομηνία, τ' αρχικά του ονόμα-
τός σου και μια λέξη: Ειρήνη
σα να 'γραφες όλη την ιστορία της ζωής σου.
Να μπορείς να πεθάνεις ένα οποιοδήποτε πρωινό
να μπορείς να σταθείς μπροστά στα έξη ντουφέκια
σα να στεκόσουνα μπροστά σ' ολάκαιρο το μέλλον.
Να μπορείς, απάνω απ' την ομοβροντία που σε σκοτώνει
εσύ ν' ακούς τα εκατομμύρια των απλών ανθρώπων που
τραγουδώντας πολεμάνε για την ειρήνη.
Αν θέλεις να λέγεται άνθρωπος.

Τάσος Λειβαδίτης, *Ποίηση*, Αθήνα 1965

Ακούστε παράλληλα...

- Τον Κώστα Καζάκο να διαβάζει το ποίημα <http://youtu.be/JX7guuf-3UU>

Ακούστε παράλληλα με τα κείμενα τα τραγούδια:

- «Μπήκαν στην πόλη οι οχτροί» (στίχοι: Γιώργος Σκούρτης, μουσική: Γιώργος Μαρκόπουλος, ερμηνεία: Νίκος Ξυλούρης, Μαρία Δημητριάδη http://youtu.be/Ri4PDOF_KxM)
- «Ωδή στον Γεώργιο Καραϊσκάκη» (στίχοι/μουσική/ερμηνεία: Διονύσης Σαββόπουλος <http://youtu.be/mrgfprNyYCo>)
- «Ο Σιδεράς» (στίχοι: Ιάκωβος Καμπανέλλης, μουσική: Μάνος Χατζιδάκις, ερμηνεία: Λάκης Παππάς <http://youtu.be/2CKm01kiqXI>)
- «Ο κυρ Μιχάλης» (στίχοι: Ιάκωβος Καμπανέλλης, μουσική: Μάνος Χατζιδάκις, ερμηνεία: Λάκης Παππάς <http://youtu.be/aMtrHch34bs>)
- «Κάποτε θα ῥθουν να σου πουν» (στίχοι: Λευτέρης Παπαδόπουλος, μουσική: Μίκης Θεοδωράκης, ερμηνεία: Γιάννης Κότσιρας <http://youtu.be/9XUKAoYfIPg>)
- «Γυρίζω τις πλάτες μου στο μέλλον» (στίχοι/μουσική: Διονύσης Τσακνής, ερμηνεία: Χάρης & Πάνος Κατσιμίχας <http://youtu.be/lxQ8FyRK4Kg>)
- «Το τραγούδι της ειρήνης» (στίχοι: Κώστας Βίρβος, μουσική: Χρήστος Λεοντής, ερμηνεία: Στέλιος Καζαντζίδης, Μαρινέλλα και χορωδία <http://youtu.be/OiBBvxweAY>)
- «Το τραγούδι της ειρήνης» (στίχοι/μουσική: Γιώργος Μαρκόπουλος, ερμηνεία: χορωδία από τον δίσκο «Παράθυρο στη Μεσόγειο» (1983))
- «Τα παιδιά ζωγραφίζουν στον τοίχο» (στίχοι: Μιχάλης Μπουρμπούλης, μουσική: Γιώργος Χατζηνάσιος, ερμηνεία: Τάνια Τσανακλίδου <http://youtu.be/LLOXlhdxdMc>)
- Το τραγούδι «Ο γέρο νέγρο Τζιμ» (στίχοι: Γιάννης Νεγρεπόντης, μουσική: Μ. Λοΐζος, ερμηνεία: Μίλτος Πασχαλίδης <http://youtu.be/54Rq4bRMzV8>), αλλά και ολόκληρο τον δίσκο «Τα Νέγρικα» (1975) με ερμηνεύτρια τη Μαρία Φαραντούρη και τον Μανόλη Ρασούλη
- Τον δίσκο «Γράμματα στην αγαπημένη» (1983) (στίχοι: Ναζίμ Χικμέτ & Γιάννης Ρίτσος, μουσική/ερμηνεία: Μ. Λοΐζος)
- Τον δίσκο «Καπνισμένο τσουκάλι» (1975) (στίχοι: Γιάννης Ρίτσος, μουσική: Χρήστος Λεοντής, ερμηνεία: Νίκος Ξυλούρης)
- Το τραγούδι «Φασισμός» (στίχοι: Φώντας Λάδης, μουσική: Θάνος Μικρούτσικος, ερμηνεία: Μαρία Δημητριάδη <http://youtu.be/ETXIbk8RStY>), αλλά και ολόκληρο τον δίσκο «Τραγούδια της λευτεριάς» (1978)
- Το τραγούδι «Η πιο όμορφη θάλασσα» (στίχοι: Ναζίμ Χικμέτ, μουσική: Θάνος Μικρούτσικος, ερμηνεία: Μαρία Δημητριάδη http://youtu.be/2_rJHbZLnr0), αλλά και ολόκληρο τον δίσκο «Πολιτικά τραγούδια» (1975)
- Τον δίσκο «Τραγούδια διαμαρτυρίας απ' όλο τον κόσμο» (1977) με ερμηνεύτρια τη Μαρία Φαραντούρη
- Τον δίσκο «Μουσική πράξη στον Μπρεχτ» (1978) του Θάνου Μικρούτσικου
- Τον δίσκο «Γενιές σημαδεμένες» (2011) με μελοποιημένα ποιήματα του Μπ. Μπρεχτ σε μουσική Τάσου Γκρους και ερμηνευτές τον Βασίλη Παπακωνσταντίνου, την Καλλιόπη Βέττα κ.α.
- Τα τραγούδια για την παράσταση του έργου του Μπ. Μπρεχτ «Ο κύκλος με την κιμωλία»

(1957) από το Θέατρο Τέχνης σε μουσική Μάνου Χατζιδάκι («Οι τέσσερις στρατηγοί», «Ανάγκη να σε πάρω εγώ», «Η μπαλάντα του στρατιώτη», «Μια φορά κι έναν καιρό») από τον ομώνυμο δίσκο

Δείτε ακόμη

Αντιπολεμικές ταινίες:

Α' Παγκόσμιος Πόλεμος

- «All Quiet on the Western Front» [Ουδέν Νεώτερον από το Δυτικό Μέτωπο] του Lewis Milestone (1930)
- «A Farewell to Arms» [Αποχαιρετισμός στα Όπλα] του Frank Borzage (1932)
- «La Grande Illusion» [Η Μεγάλη Χίμαιρα] του Jean Renoir (1937)
- «Oh! What a Lovely War» [Αυτός ο Υπέροχος Πόλεμος] του Richard Attenborough (1969)
- «Jonny Got His Gun» [Ο Τζόνι Πήρε τ' Όπλο του] του Dalton Trumbo (1971)
- «Joyeux Noël» [Καλά Χριστούγεννα] του Christian Carion (2005)

Β' Παγκόσμιος Πόλεμος

- «Roma, Città Aperta» [Ρώμη, Ανοχύρωτη Πόλη] του Roberto Rossellini (1945)
- «From Here to Eternity» [Όσο Υπάρχουν Άνθρωποι] του Fred Zinneman (1953)
- «Judgement at Nuremberg» [Η Δίκη της Νυρεμβέργης] του Stanley Kramer (1961)
- «Catch 22» του Mike Nichols (1970)
- «Stalingrado» [Στάλινγκραντ] του Joseph Vilsmaier (1993)
- «Saving Private Ryan» [Η Διάσωση του Στρατιώτη Ράιαν] του Steven Spielberg (1998)
- «Der Untergang» [Η Πτώση] του Oliver Hirschbiegel (2004)
- «Katyn» του Andrzej Wajda (2007)
- «Ουρανός» του Τάκη Κανελλόπουλου (1962)
- «Το μπλόκο» του Άδωνη Κύρου (1964)
- «Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση» του Ντίνου Κατσουρίδη (1971)

Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων

- «The Diary of Anne Frank» [Το Ημερολόγιο της Άννα Φρανκ] του George Stevens (1959)
- «Schindler's List» [Η Λίστα του Σίντλερ] του Steven Spielberg (1993)
- «La Vita è Bella» [Η Ζωή είναι Ωραία] του Roberto Benigni (1997)
- «The Pianist» [Ο Πιανίστας] του Roman Polanski (2002)
- «The Boy in the Striped Pyjamas» [Το Αγόρι Πίσω από το Συρματόπλεγμα] του Mark Herman (2008)

Οι Εμφύλιοι Πόλεμοι

- «Land and Freedom» [Γη και Ελευθερία] του Ken Loach (1995) [Ισπανία]
- «Ψυχή βαθιά» του Παντελή Βούλγαρη (2009) [Ελλάδα]
- «Lepa Sela Lepo Gore» [Τα Όμορφα Χωριά Όμορφα Καίγονται] του Srdjan Dragojevic (1996) [Γιουγκοσλαβία]
- «The Wind that Shakes the Barley» [Ο Άνεμος Χορεύει το Κριθάρι] του Ken Loach (2006) [Ιρλανδία]

Η εμπειρία του πολέμου μέσα από τα παιδικά μάτια

- «Jeux Interdits» [Απαγορευμένα Παιχνίδια] του René Clément (1952)
- «Ivanovo Detstvo» [Τα Παιδικά Χρόνια του Ιβάν] του Andrey Tarkovskiy (1967)
- «Vlak Do Stanice Nebe» [Σταθμός ο Ουρανός] του Karel Kachyna (1972)
- «Soldaat van Oranje» [Πορτοκαλί Στρατιώτης] του Paul Verhoeven (1977)
- «Die Blechtrommel» [Το Ταμπούρολο] του Volker Schlöndorff (1979)
- «Hadashi no Gen» [Ο Ξυπόλυτος Γκεν] του Mori Masaki (1983)
- «Idi i Smorti» [Έλα να Δεις] του Elem Klimov (1985)
- «Empire of the Sun» [Η Αυτοκρατορία του Ήλιου] του Steven Spielberg (1987)
- «Hope and Glory» [Ελπίδα και Δόξα] του John Boorman (1987)
- «Au Revoir les Enfants» [Αντίο Παιδιά] του Louis Malle (1987)
- «Hotaru no Haka» [Ο Τάφος των Πυγολαμπίδων] του Isao Takahata (1988)
- «Voces inocentes» [Αθώες Φωνές] του Luis Mandoki (2004)
- «Oorlogswinter» [Χειμώνας σε Καιρό Πολέμου] του Martin Koolhoven (2008)

Ταινίες ενάντια σε κάθε μορφής ολοκληρωτισμό:

- «The Great Dictator» [Ο Μεγάλος Δικτάτωρ] του Charlie Chaplin (1940)
- «Dr Zhivago» [Δόκτωρ Ζιβιάγκο] του David Lean (1965)
- «1984» του Michael Radford (1984)
- «Πέτρινα Χρόνια» του Παντελή Βούλγαρη (1985)
- «The Truman Show» του Peter Weir (1998)
- «Das leben der Anderen» [Οι Ζωές των Άλλων] του Florian Henckel von Donnersmarck (2006)
- «Die Welle» [Το Κύμα] του Dennis Gansel (2008)

Ταινίες για τις φυλετικές διακρίσεις, τον ρατσισμό και τα δικαιώματα της γυναίκας:

- «The Color Purple» [Το Πορφύρο Χρώμα] του Steven Spielberg (1985)
- «Mississippi Burning» [Ο Μισισσιπής Φλέγεται] του Alan Parker (1988)
- «Malcolm X» του Spike Lee (1992)
- «Lakposhtha parraz mikonand» [Και οι χελώνες μπορούν να πετάξουν] του Bahman Ghobadi (2004)
- «Salt of the Earth» [Το Αλάτι της Γης] του Herbert Biberman (1954)
- «The Piano» [Μαθήματα Πιάνου] της Jane Campion (1993)
- «Erin Brockovich» [Έριν Μπρόκοβιτς] του Steven Soderbergh (2000)
- «Persepolis» [Περσέπολις] των Vincent Paronnaud & Marjane Satrapi (2007)
- «Το Προξενιό της Άννας» του Παντελή Βούλγαρη (1972)
- «Η Τιμή της Αγάπης» της Τόνιας Μαρκετάκη (1984)

Ταινίες για διάσημες αγωνιστικές μορφές:

- «Spartacus» [Σπάρτακος] του Stanley Kubrick (1960)
- «Gandhi» [Γκάντι] του Richard Attenborough (1982)
- «The Motorcycle Diaries» [Ημερολόγια Μοτοσυκλέτας] του Walter Salles (2004) [για τον Τσε Γκεβέρα]
- «Z» του Κώστα Γαβρά (1969) [για τον Γρηγόρη Λαμπράκη]

- «Invictus» [Ανίκητος] του Clint Eastwood (2009) [για τον Νέλσον Μαντέλα]
- «Madre Teresa» [Μητέρα Τερέζα] του Fabrizio Costa (2003)
- «Sophie Scholl – Die letzten tage» [Οι τελευταίες ημέρες της Σόφι Σολ] του Marc Rothemund (2005)

Τα παρακάτω ντοκιμαντέρ από το οπτικοακουστικό αρχείο της ΕΡΤ

- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000007916&tsz=0&autostart=0> (Ρήγας Βελεστινλής)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000007359&tsz=0&autostart=0> (Διονύσιος Σολωμός, Ο ποιητής της Επανάστασης)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000008083&tsz=0&autostart=0> (Η δε πόλις ελάλησεν, Ζάκυνθος-Κάλβος-Σολωμός)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000008546&tsz=0&autostart=0> (Εποχές και συγγραφείς, Ο Νίκος Καζαντζάκης και η εποχή του)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000006690&tsz=0&autostart=0> (Της πατρίδας μου πάλι ομοιώθηκα, Οδυσσέας Ελύτης)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000007476&tsz=0&autostart=0> (Του πολέμου, τηλεταινία βασισμένη στο ομώνυμο διήγημα του Νίκου Καββαδία)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000007990&tsz=0&autostart=0> (Μονόγραμμα, Ιάκωβος Καμπανέλλης, Μέρος 1)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000007994&tsz=0&autostart=0> (Μονόγραμμα, Ιάκωβος Καμπανέλλης, Μέρος 2)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000008544&tsz=0&autostart=0> (Εποχές και συγγραφείς, Γιάννης Ρίτσος)
- <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000004859&tsz=0&autostart=0> (Μονόγραμμα, Νικηφόρος Βρεττάκος)

Διαβάστε επίσης

Ενάντια στον πόλεμο και στον ολοκληρωτισμό:

Ξένη λογοτεχνία

- Φραντς Κάφκα, *Στην αποικία των τιμωρημένων* (1914), μτφρ. Αντώνης Μπίκος, Γράμματα, Αθήνα 2006
- Ανρί Μπαρμπύς, *Η φωτιά. Ημερολόγιο μιας ομάδας* (1916), μτφρ. Κώστας Αλάτσης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998
- Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, *Ουδέν νεώτερον από το δυτικόν μέτωπον* (1929), μτφρ. Κώστας Θρακιώτης, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1990
- Έρνεστ Χεμινγκουέι, *Αποχαιρετισμός στα όπλα* (1929), μτφρ. Άννα Παπασταύρου, Καστανιώτης, Αθήνα 2004
- Έρνεστ Χεμινγκουέι, *Για ποιον χτυπά η καμπάνα* (1940), μτφρ. Άννα Παπασταύρου, Καστανιώτης, Αθήνα 2010

- Αντουάν Ντε Σαιντ-Εξυπερύ, *Γράμμα σ' έναν όμηρο* (1944), μτφρ. Μιχάλης Μακρόπουλος, Πατάκης, Αθήνα 2011
  - Αλμπέρ Καμύ, *Γράμματα σ' ένα φίλο Γερμανό* (1945), μτφρ. Τατιάνα Τσαλίκη-Μηλιώνη, Νεφέλη, Αθήνα 1988
  - Άννα Φρανκ, *Το ημερολόγιο της Άννα Φρανκ* (1947), μτφρ. Ρένα Χατχούτ, Πατάκης Αθήνα 2007
  - Άρθουρ Μίλλερ, *Δοκιμασία ή Οι μάγισσες του Σάλεμ* (1953), μτφρ. Αλέξης Σολομός, Δωδώνη, Αθήνα 1995
  - Γκύντερ Γκρας, *Το τενεκεδένιο ταμπούρλο* (1959), μτφρ. Τούλα Σιετή, Οδυσσεάς, Αθήνα 2008
  - Τζορτζ Όργουελ, *Η φάρμα των ζώων* (1945), μτφρ. Κατερίνα Χριστοδούλου, Γράμματα, Αθήνα 2001
  - Τζορτζ Όργουελ, *Χίλια εννιακόσια ογδόντα τέσσερα. Ο μεγάλος αδερφός* (1949), μτφρ. Νίκος Δήμου, Νεφέλη, Αθήνα 1984
  - Μπορίς Πάστερνακ, *Δόκτωρ Ζιβάγκο* (1957), μτφρ. Μαρία Τσαντσάνογλου, Ποταμός, Αθήνα, 2006
  - Αλεξάντερ Σολτζενίτσιν, *Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ* (1974-1978), μτφρ. Κίρα Σίνου, Πάπυρος, Αθήνα 2009
  - Αζίζ Νεσίν, *Ο καφές και η δημοκρατία* (1965), μτφρ. Έρμος Αργαίος, Θεμέλιο, Αθήνα 1983
- Ελληνική λογοτεχνία
- Στράτης Μυριβήλης, *Η ζωή εν τάφω* (1924, 1930), Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1996
  - Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328* (1931, 1945), Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 2004
  - Στρατής Δούκας, *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* (1929), Κέδρος, Αθήνα 1996
  - Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα χρώματα* (1962), Κέδρος, Αθήνα 1983
  - Γιάννης Μπεράτης, *Το πλατύ ποτάμι* (1965), Ερμής, Αθήνα 1999
  - Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Μαουτχάουζεν* (1963), Κέδρος, Αθήνα 1981
  - Γαλάτεια Σαράντη, *Το βιβλίο του Γιοχάνες και της Μαρίας*, Αθήνα 1952
  - Γιάννης Μπεράτης, *Οδοιπορικό του '43* (1946), Ερμής, Αθήνα 2000
  - Λουκής Ακρίτας, *Αρματομένοι* (1947), Φιλιπότης, Αθήνα 1983
  - Νίκος Καζαντζάκης, *Οι αδερφοφάδες* (1963), εκδόσεις Καζαντζάκη (νεότερες επανεκδόσεις)
  - Αντώνης Σαμαράκης, *Το λάθος* (1965), Καστανιώτης, Αθήνα 1998
  - Θανάσης Βαλτινός, *Η κάθοδος των εννιά* (1978), Άγρα, Αθήνα 1999

Για τις αξίες της αγάπης, της ειρήνης, της αγωνιστικότητας:

- Αντουάν Ντε Σαιντ-Εξυπερύ, *Ο μικρός πρίγκηπας* (1943), μτφρ. Μελίνα Καρακώστα, Πατάκης, Αθήνα 2011
- Μενέλαος Λουντέμης, *Συννεφιάζει* (1946), Δωρικός, Αθήνα 1977
- Έλλη Αλεξίου, *Σκληροί αγώνες για μικρή ζωή* (1931), Καστανιώτης, Αθήνα 2006
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ο καπετάν Μιχάλης* (1953), εκδόσεις Καζαντζάκη (νεότερες επανεκδόσεις)
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (1954), εκδόσεις Καζαντζάκη (νεότερες επανεκδόσεις)
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ο φτωχούλης του Θεού* (1956), εκδόσεις Καζαντζάκη (νεότερες επανεκδόσεις)
- Αντώνης Σαμαράκης, *Ζητείται Ελπίς* (1954), Καστανιώτης, Αθήνα 1998
- Γιάννης Μαγκλής, *Τ' αδέρφια μου οι άνθρωποι* (1958), Δωρικός, Αθήνα 1994
- Έλλη Αλεξίου, *Προσοχή συνάνθρωποι* (1962), Καστανιώτης, Αθήνα 1978
- Τάσος Αθανασιάδης, *Αλβέρτος Σβάιτσερ. Ο ποιητής της χριστιανικής δράσης* (Βιογραφία, 1964), Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1998
- Λίνα Σολομωνίδου, *Ενθάδε κείται*, Αθήνα 1964
- Βασίλης Βασιλικός, *Z* (1966), Διόπτρα, Αθήνα 2011
- Διδώ Σωτηρίου, *Εντολή*, Κέδρος, Αθήνα 1976
- Ελένη Σαραντίτη, *Κάποτε ο κνηγός...*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996
- Σωτήρης Δημητρίου, *Η φλέβα του λαιμού*, Πατάκης, Αθήνα 1999
- Γκεβάρρα, Ερνέστο (Τσε), *Ημερολόγια μοτοσικλέτας. Σημειώσεις από ένα ταξίδι στη Λατινική Αμερική*, μτφρ. Ευάγγελος Κεφαλλονίτης, Λιβάνης, Αθήνα 2004

Για τη γυναικεία χειραφέτηση:

- Ελισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου, *Αυτοβιογραφία* (1881), Ωκεανίδα, Αθήνα 1997
- Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Η Τιμή και το Χρήμα* (1914), Νεφέλη, Αθήνα 1993
- Ρέα Γαλανάκη, *Ελένη ή ο Κανένας* (1998), Καστανιώτης, Αθήνα 2004

ΠΗΓΕΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

σελ. 17 *Οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι – Παναγιώτης Ζωγράφος-Στρατηγός Μακρυγιάννης*, Πινακοθήκη του Νέου Ελληνισμού, Τα Νέα, Αθήνα 2006

σελ. 18, 48 *Οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι – Κωνσταντίνος Παρθένης*, Πινακοθήκη του Νέου Ελληνισμού, Τα Νέα, Αθήνα 2006

σελ. 20 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975

σελ. 24 *Το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου*, <http://www.daypress.gr/index.aspx?aid=15754>

σελ. 27 *Εμπρός της Ελλάδος παιδιά, Greece in World War II*, επιμ. Μαρία Φάνη, Music Books-FM Records

σελ. 32 <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22733&subid=2&pubid=62986993>

σελ. 57 *The Twentieth Century*, Thames and Hudson, Λονδίνο 1971

σελ. 61 *Οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι – Νικόλαος Γύζης*, Πινακοθήκη του Νέου Ελληνισμού, Τα Νέα, Αθήνα 2006

σελ. 64 εφ. *Ελευθεροτυπία, Ιστορικά*, τχ. 265, 16 Δεκεμβρίου 2004

σελ. 67 *The Twentieth Century*, Thames and Hudson, Λονδίνο 1971

σελ. 69 Βούλα Παπαϊωάννου, *Φωτογραφικές αναφορές 1940-1960*, ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ/ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ – ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΛΑΪΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ

σελ. 70 http://www.ethnos.gr/assets_LARGE_t_420_53835799.J

σελ. 73 Ν. Εγγονόπουλος «η αγάπη είναι ο μόνος τρόπος...» – *Εκατό χρόνια από τη γέννησή του*, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 2007

σελ. 74 *The Twentieth Century*, Thames and Hudson, Λονδίνο 1971

Το υπόλοιπο εικονιστικό υλικό προέρχεται από σχετική τράπεζα εικόνων, φωτογραφιών και σκίτσων, τα δικαιώματα των οποίων έχουν εξασφαλιστεί από την Υ.Α.Π./Π.Ι.Κ.

Τα κοσμήματα που πλαισιώνουν την έκδοση παραχωρήθηκαν από τον Χαμπή Τσαγγάρη.

